SEYAHATNÂMELER 3

Ruy Gonzàles de Clavijo

◆

ANADOLU ORTA ASYA ve TİMUR

◆

(Embàjada a Tamor Làn)

TİMUR NEZDİNE GÖNDERİLEN İSPANYOL SEFİRİ CLAVİJO'NUN SEYAHAT VE SEFÂRET İZLENİMLERİ

SES

SES

5

SES TARİH : 5
Seyehatnâmeler 3

◆

Orijinal Adı
Embajada a Tamor làn

◆

©
Ses Yayınları

◆

Tashih
Ses
Redaksiyon
Kâmil Doruk
İç Düzen
Ajans Ümit
Kapak
Aycan Grafik
Baskı
Bayrak
Cilt
Bayrak
Kapak Baskısı
Orhan Ofset

◆

1. Baskı
İstanbul, Ekim 1993

ISBN 975 - 341 - 004 - 2

Ruy Gonzales de Clavijo

◆

ANADOLU ORTA ASYA
ve
TİMUR

◆

(Embàjada a Tamor làn)

TİMUR NEZDİNE GÖNDERİLEN
İSPANYOL SEFİRİ CLAVİJO'NUN
SEYAHAT ve SEFARET İZLENİMLERİ

Tercüme
Ömer Rıza Doğrul
Sadeleştiren:
Kâmil Doruk

SES
YAYINLARI
Çatalçeşme Sk. Üretmen Han. Kat:2. No:218 Cağaloğlu- İstanbul
Tel: 518 91 88

İçindekiler

	Yayıncının Notu	7
	Yazar Hakkında	7
	Bu Kitap	7
	Timur Devrine Umumî Bakış	9
	Birinci Bölüm	
	Kadis'ten Nişabur'a	17
1	Akdeniz'de	19
2	Rodos'tan Beyoğlu'na	25
3	İstanbul	39
4	Yeni İstanbul	49
5	Beyoğlu'ndan Trabzon'a	59
6	Trabzon'dan Erzincan'a	69
7	Erzincan'dan Huy'a	81
8	Huy'dan Sultaniye'ye	95
9	Sultaniye'den Nişabur'a	105
	İkinci Bölüm	
	Timurleng	
1	Nişabur'dan Hareket	119
2	Semerkand'e Doğru	127
3	Semerkand	139
4	Semerkand	149
5	Timur'un Ordugâhında	161
6	Semerkand	171
7	Semerkand'den Tebriz'e	185
8	Tebriz'den Sevil'e	197

Yayıncının notu

Yazar hakkında

Elinizdeki eserin müellifi *Ruy Gonzales de Clavijo*, Kastilya ve Leon hükümdarı 3. Hanri'nin (Enrique) mabeyincisidir. Madrid doğumludur. Doğum tarihi hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Yazar, 2 Nisan 1412 tarihinde Madrid'de ölmüştür.

Bu kitap

Tarih alanını yayın faaliyetimizin ana bölümlerinden biri olarak görüyoruz. Bu alanda, kendi çağlarına tanık olan ve eserleri günümüze kadar ulaşan yazarların gözlem, izlenim ve değerlendirmelerini doğrudan okuyucuya yansıtmaya da önem veriyoruz.

Bu kitap, bilindiği gibi, batılı bir saray adamının bizim dünyamızla ilgili izlenimlerini içeriyor. Kitapta, bazı bilgi yanlışları ve sübjektif değerlendirmeler yer alsa da, o zamanlar son günlerini yaşayan Bizans'ı , Fetret Dönemi Anadolusunu, İran'ın ve Mâveraünnehir'in Tebriz, Meşhed, Merv, Belh, Tirmiz, Semerkand, Buhara gibi büyük şehirlerini, Timur'un saraylarını, askerî disiplinini, haşmetini ayrıntılarıyla anlatan başka bir esere rastlamanın çok zor olduğunu düşünüyoruz. Zaten yayınevimizin bu ve benzeri kitapları yayınlamaktaki amacı sadece ki-

tabın içerdiği bilgilerini sunmak değil; farklı dünyaların birbirlerine bakışlarını da yansıtmaktır.

Kitap ve yazıldığı dönem hakında gerekli bilgiler müteakip sayfalarda verilmektedir. Okuyucunun, bundan önce yayınladığımız *İbretler Kitabı, Senûsîler ve Sultan Abdülhamid, Paris Gözlemleri* ve *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi* adlı kitaplardan sonra, batı seyahat literatürünün en önemli numûnelerinden biri olan bu eseri de ilgiyle karşılayacağını umuyoruz.

Timur Devrine Umumî Bakış

Clavijo'nun Timur nezdindeki elçiliğine dair yazdığı eserin değerini ve önemini kavramak için, o zaman İstanbul'da ve Batı Asyadaki vaziyet ile vukubulan hadiseleri bilmek gerekir.

Milâdî 1400 yılında Avrupa kralları, İstanbul'un her dakika Türklerin eline geçmesini, Doğu Romu İmparatorluğu'nun tarihe göçmesini bekliyor ve bu yüzden endişe içinde yaşıyorlardı. Yıldırım Bayezid, bütün Rumelini zaptetmiş gibi idi. Bizans imparatoru Manuel ise, yalnız İstanbul şehri içinde hüküm sürüyordu. Şehrin surları dışında ancak Marmaranın kuzey sahilinden Karadenize kadar uzanan elli mil boyunda ve otuz mil genişliğinde bir parça toprak, Bizans İmparatoruna aitti. Dört yıl önce (1396 Eylülünde) Fransa İmparatoru 6. Şarl'ın yeğeni Kont Nevers'in kumandası altında büyük ve birleşmiş bir Haçlı kuvveti, Osmanlılara karşı Macar kralı Sigismund'a yardım etmişti. Sultan Bayezid, Haçlı ordularını Niğbolu'da yenmiş, bunların büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiş, daha küçük bir kısmını da esir etmişti. (Sonradan bu esirler ağır fidyeler vererek kurtulmuşlardı.) Avrupa dehşet içinde titriyor ve İmparator Manuel İstanbul'un surları içine kapanarak padişahın bu büyük zaferden sonra ne yapacağını bekliyordu.

Osmanlı padişahları başşehirleri olan Bursa'dan, Bizans imparatorlarının saraylarını içten yıkmak için birçok suikast tertip ediyorlardı. Manuel'in büyük kardeşi Andronikos, daha evvel seçilmiş bir imparator olarak ilân olunmuştu. Bayezid'in babası

rak onu naip sıfatıyla kendi yerine geçirmişti. Manuel, 1400'den 1402'ye kadar yardım bulabilmek için boşuboşuna Fransa ve İtalya'da dolaştıktan sonra İngiltere'ye de gitmişti. Burada IV. Hanri tarafından ağırlanmış, fakat herhangi bir yardım elde edememişti. Manuel, bu iki senelik dolaşmasından sonra doğuya dönmeğe karar vererek önce Yunanistan'a uğramış, oradan, Sultan Bayezid tarafından her gün daha sıkı bir çember içine alınan başşehrinin ne olacağını seyre koyulmuştu.

Fakat bu arada büyük bir değişiklik olmak üzereydi. Şimdiye kadar zaferden zafere koşan Osmanlılar, Timur'un ordularıyla karşılaşacaklar, yenilecekler ve büyük bir sarsıntı geçireceklerdi. Timur Anadolu'da ilerliyordu. Bu ilerleme yüzünden İstanbul'un müslümanların eline geçmesi gecikecek, bu iş 1453'te başarılacak ve bunu Bâyezid'in torunu İkinci Mehmet gerçekleştirecekti.

1335'de doğan Timur, bütün rakiplerini birer birer yenerek 1369'da Semerkand'e hâkim olmuştu .[1]

Timur 1380'de İran'ı, 1390'da Kıpçak ve Moskova'yı, 1398'de Kuzeybatı Hindistan'ı aldıktan sonra, 1400 senesinde, altmışbeş yaşına vardığı zaman Batı Asyaya dönmüştü. Anadolu'da Osmanlılar ve Suriye'de hâkim olan Mısır kölemenleri ile savaşmak için önce Gürcistan'daki hıristiyan hükümeti çiğnedi.Oradan güneye dönerek ve yolu üzerinde rasgeldiği Anadolu vilâyetlerini yağma ederek birdenbire Suriye'de göründü. Haleb'i yerle bir ettikten sonra 1401 senesinin ocak ayında Şam'a girdi. Timur buradan doğuya dönerek Bağdat'ı zaptetti. Orasını da Şam'a benzetti.Daha sonra 1402 senesinin başlarında Ankara'ya ulaşmış, Temmuzun yirmisinde meşhur ve meş'um savaş meydana gelmişti. Timur, bu savaşta Osmanlı ordusunu şiddetli bir mağlubiyete uğratmış, Bâyezid'i esir ederek, rivayete göre, onu demir bir kafes içinde doğuya doğru götürmüştü. Bayezid 1403 senesinin Martında öldü. Bundan dolayı İstanbul, yarım asır daha Bizans'ın elinde kaldı. Ti-

rak onu naip sıfatıyla kendi yerine geçirmişti. Manuel, 1400'den 1402'ye kadar yardım bulabilmek için boşuboşuna Fransa ve İtalya'da dolaştıktan sonra İngiltere'ye de gitmişti. Burada IV. Hanri tarafından ağırlanmış, fakat herhangi bir yardım elde edememişti. Manuel, bu iki senelik dolaşmasından sonra doğuya dönmeğe karar vererek önce Yunanistan'a uğramış, oradan, Sultan Bayezid tarafından her gün daha sıkı bir çember içine alınan başşehrinin ne olacağını seyre koyulmuştu.

Fakat bu arada büyük bir değişiklik olmak üzereydi. Şimdiye kadar zaferden zafere koşan Osmanlılar, Timur'un ordularıyla karşılaşacaklar, yenilecekler ve büyük bir sarsıntı geçireceklerdi. Timur Anadolu'da ilerliyordu. Bu ilerleme yüzünden İstanbul'un müslümanların eline geçmesi gecikecek, bu iş 1453'te başarılacak ve bunu Bâyezid'in torunu İkinci Mehmet gerçekleştirecekti.

1335'de doğan Timur, bütün rakiplerini birer birer yenerek 1369'da Semerkand'e hâkim olmuştu .[1]

Timur 1380'de İran'ı, 1390'da Kıpçak ve Moskova'yı, 1398'de Kuzeybatı Hindistan'ı aldıktan sonra, 1400 senesinde, altmışbeş yaşına vardığı zaman Batı Asyaya dönmüştü. Anadolu'da Osmanlılar ve Suriye'de hâkim olan Mısır kölemenleri ile savaşmak için önce Gürcistan'daki hıristiyan hükümeti çiğnedi.Oradan güneye dönerek ve yolu üzerinde rasgeldiği Anadolu vilâyetlerini yağma ederek birdenbire Suriye'de göründü. Haleb'i yerle bir ettikten sonra 1401 senesinin ocak ayında Şam'a girdi. Timur buradan doğuya dönerek Bağdat'ı zaptetti. Orasını da Şam'a benzetti.Daha sonra 1402 senesinin başlarında Ankara'ya ulaşmış, Temmuzun yirmisinde meşhur ve meş'um savaş meydana gelmişti. Timur, bu savaşta Osmanlı ordusunu şiddetli

1 Timur'un vefatından kısa bir zaman sonra Yezdli Şerafeddin tarafından yazılan tarih, onun fetih ve savaşları hakkında en iyi kaynaktır. Petis de La Crois bu eseri fransızcaya tercüme etti ve ona Histoire de Timur Bec ismini vermişdi. D. Price de, yazdığı İslâm Tarihi'nin üçüncü cildinde Timur'dan bahsederken bu eserden istifade etmiştir.

bir mağlubiyete uğratmış, Bâyezid'i esir ederek, rivayete göre, onu demir bir kafes içinde doğuya doğru götürmüştü. Bayezid 1403 senesinin Martında öldü. Bundan dolayı İstanbul, yarım asır daha Bizans'ın elinde kaldı. Timur geri dönerken, İmparator Manuel de başşehrine dönüyordu. İmparator John ise tahttan çekilerek Midilli'de ikameti kabul etmiş, sonra orada evlenmişti. Clavijo yolda Midilli'ye uğradığı için İmparator John'dan bahsetmektedir.

Timur'un 1400 senesinde Gürcistan'ı işgali üzerine bütün Avrupa kralları onun hareketlerini büyük bir dikkatle takip ediyorlardı. Esasen çoktan beri bütün gözler yakındoğuda meydana gelen hadiseler üzerine saplanmıştı.

Bu sırada, İspanya'da Üçüncü Hanri Kastalya ve Leon hükümdarı idi. Onun torunu İzabella, Kristof Kolomb'u Amerika'yı keşif için yola çıkarmıştır. O zamanın İspanya yarımadasının durumuna gelince: XV. asrın başlarında Gırnata'daki müslüman hükümdarları, Cebelitarık'dan Kartacenya'nın batısına kadar sahilde hakim bulunuyor ve bunların yerleri Vadi el-Kebir'e kadar uzanıyordu. İspanya'nın kuzeybatı kısmı olan Zagon müstakil bir ülkeydi ve Birinci Marten'in idaresindeydi. Onun kızkardeşi İlyanor, Kastalya hükümdarı Üçüncü Hanri'nin validesi idi.

Clavijo'nun verdiği malûmattan anladığımıza göre, Üçüncü Hanri, doğru, gözlem ve vesikaya dayanan haberler almak emeliyle, Akdeniz'in doğusuna iki heyet göndermiş, ve bunlara, yakındoğu ile Kıbrıs'ta cereyan eden olayları inceleyip raporlar yazmalarını emretmişti. Birinici heyet, 1402 senesinin yaz mevsiminde hareket ederek Adalar (Ege) denizine varmış, orada karaya çıkarak Timur ile Ankara dışındaki karargâhında görüşmüş, ve Timur bu Kastalya heyetini çok iyi karşılamıştı. Timur, Ankara savaşını müteakip, yavaş yavaş doğuya dönmeye başlamış, o senenin kışını, Gürcistan'ın doğusundaki Karabağ'da geçirmek istemişti. Daha önce, Ankara'dan ayrılmadan, Kral Hanri'ye bir sefaret heyeti göndermeyi münasip görmüştü.

İşte bu heyet, Kastalya kralının Clavijo ve arkadaşlarını Timur nezdine göndermesine yolaçmıştır.

Clavijo ve arkadaşları, Timur'un İspanya'ya gönderdiği elçiden istifade ederek onunla birlikte Gürcistan'a kadar gitmişler, fakat kış dolayısıyla geciktiklerinden Timur'un sefiri ilerlemiş, Clavijo ile arkadaşları onunla Semerkand'da tekrar buluşmuşlardı.

İspanya'dan Timur'a gönderilen sefaret heyeti, Kral Hanri'nin mabeyncisi Clavijo, rahip Alfonso Piz, subay Gomez dö Salazar'dan oluşuyordu. Bunlar, Kral Hanri tarafından Timur'a gönderilen birçok hediye taşıyorlardı. Heyetten Gomez dö Salazar yolculuğun güçlüklerine dayanamayarak Nişabur'da ölmüştü.

Clavijo'nun Semerkand'e seyehati, Markopolo'nunkinden tam bir asır sonra olmuştur. Sefaret heyeti durmadan yolaldığı halde, Kadis'den Semerkand'e onbeş ayda varabilmişti. Tabii bu arada İstanbul'da zorunlu olarak beş ay kadar kalmışlardı. Dönüş yolculuğu da hemen hemen bu kadar sürmüştür. Çünkü heyet dönerken de Tebriz'de altı ay kalmıştı. Heyet Kadis'den Trabzon'a kadar deniz yolu ile 2500 millik bir mesafeyi geçmişti. Clavijo o zamanın İstanbul'unu görerek, gördüklerini kaydetmiş bulunuyor. Kasımda İstanbul'dan hareket eden Clavijo, Karadenizde, Boğazın biraz ötesinde kazaya uğramış, bindiği gemi parçalanmış ve sonuçta, kışı İstanbul'un Beyoğlu tarafında geçirmeğe mecbur olmuştu. Clavijo İstunbul'da dört ay kaldığı için Semerkand'e kadar gitmek zarureti ile karşılaşmıştır. Yoksa Kasımda hareket ettiği zaman Trabzon'a çıkabilmiş olsaydı, Timur'a Karabağ'da yetişir, belki oradan geri dönerdi. Halbuki kaza yüzünden ancak ertesi senenin nisanında Trabzon'a varmış, Timur da kışı Karabağ'da geçirdikten sonra, Semerkand'e doğru ilerlemişti. O zaman Trabzon İstanbul'a tâbi değildi. Trabzon, üçüncü asırdan itibaren müstakil bulunuyordu. İspanya sefirleri Trabzon'dan başlayarak karada 3000 mil kadar katetmişlerdi.

Clavijo, Trabzon'dan Erzincan'a varmış, oradan, Urmiye gölünün kuzeyinde bulunan Huy'a vararak İran'a girmiş, burada,

Mısır Sultanı tarafından Timur'a gönderilen sefaret heyetine katılmıştır.

Mısır heyeti de birçok hediye taşıyordu. İki heyet burada birleştikten sonra yolculuğu tamamlamışlardı.

Her iki heyet Huy'dan, o zaman İran'ın ticaret merkezi olan Tebriz'e varmışlardı. Tebriz İran'ın siyasi merkeziyken, Timur, hükümetini Tebriz'den Sultaniye'ye naklederek, oraya da kendi tarafından bir memur (idareci) tayin etmişti. Heyet Sultaniye'ye varışında, Timur'un hayatta olan oğullarının en büyüğü Miran Şah ile görüşmüş, sonra Tahran'a gitmiş ve orada da hürmetle karşılanmıştı. Daha sonra Elbürz dağlarından geçerek Firuz Guh'a varmış, oradan Damgan'a inmiş, sonra Meşhed yolunu tutarak, burada İmam Rıza'nın mezarını ziyaret etmişti.

Heyet Timur'un arazisine girdikten sonra onun misafiri sayılmış, her yerde onun namına ağırlanmış ve bütün ihtiyaçları karşılanmıştır.

Clavijo ile arkadaşları Meşhed'e vardıktan sonra, yolun kalan kısmı için yeniden hazırlanma lüzûmunu hissetmişlerdi. Çünkü susuz çöllerden geçeceklerdi.

Clavijo Meşhed'i geçtikten sonra Merv'e, oradan Belh'e varmış, oradan da Timur'un doğduğu yer olan Keş'e gelmiş, Keş'den Semerkand'e hareket etmişti. Hareket ederken de, Timur'un, yetmiş yaşında olmasına rağmen sekizinci bir zevce ile evlendiğini haber almıştı.

İspanya sefiri ile Mısır sefiri Semerkand'de çok iyi karşılanmışlar, şereflerine ziyafetler verilmiş ve birçok düğüne davet edilmişlerdi. Clavijo, Semerkand'in saraylarını, bahçelerini, bütün yapılarını gezmiş, en fazla Timur'un ordugâhı karşısında hayrete düşmüştür. Ordugâhta, elli bin kadar çadır kurulu idi.

Clavijo Semerkand'de sarayları dolaşırken, Timur'un yatak odalarını bile gezmiş ve bunların hepsini tasvir etmiştir. O zaman Timur ihtiyar olmasına rağmen bütün ziyafetlerin baş kö-

şesinde yeralıyor, bazen sabahtan akşama kadar şarap içiyor, geceleri sabahlara kadar eğleniyordu. Hindistan'dan getirdiği ondört fil, bahçelerde türlü türlü oyun yapıyor ve herkesi eğlendiriyordu.

Timur'un ihtiyarlığına rağmen kendini yıpratması hasta düşmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine de İspanya ve Mısır sefirlerine yol gösterilmiş, bunlar da ayrılmağa mecbur kalmışlardı.

Clavijo dönerken başka bir yol takip etmişti. Zerefşan nehri boyunca yürüyerek Buhara'ya varmış, oradan ilerleyerek 1405 senesinen şubatında Tebriz'e gelmiştir. Heyet burada altı ay kaldıktan sonra Trabzon'a hareket etmiş, oradan İstanbul'a geçmiş, İstanbul'dan da İspanya'ya gitmiştir.

Clavijo eserinde Timur'u, ailesini, saray hayatını, başka kimse tarafından tasvir olunamayan bir şekilde anlatmaktadır. İspanya sefirinin bizzat Timur ile defalarca görüşmesi, onun seyahatine çok büyük bir kıymet kazandırıyor.

Clavijo vatanına döndükten sonra eserini yazmış, ve 1412'de vefat etmiştir. O zaman eserin birçok nüshası neşrolunmuş ve bunların biri Madrid'in Millî Kütüphane'sinde saklanmıştı.

1528'de Argot Omolina bu nüshayı kopya edip çoğaltmış (bastırmış)tı. 1782'de eser ikinci defa basılmış, sonra da bu nüsha esas alınarak kitap ingilizceye tercüm edilmişti. Rus âlimlerinden Serezinoski, eserin aslı ile birlikte rusça tercümesini yayınlamıştır. Daha sonra eser yine aslından tercüme edilmiş, ve diğer baskılarından istifade edilmekle beraber, içinde geçen bütün isimler ayrı ayrı tashih edilmiş, haritalar da ilâve edilmek suretiyle vesikalandırılmış, böylece, eserde bilinmeyen yer ismi kalmamıştır. Okuyucuların eseri anlamakta bir güçlüğe uğramamaları için de notlar eklenmiş ve böylece bu tarihî ve mühim eserin daha rahat okunması sağlanmıştır.

Ömer Rıza Doğrul

Birinci Bölüm

◆

Kadis'ten Nişabur'a

1
Akdeniz'de

Büyük hükümdar Timur Bey [1] 1370'de Semerkant Emîri olan Çağataylardan **Soyurgatmış Han**'ı mağlûp ettikten sonra bu memleketi zaptetmiş ve daha sonra anlatacağımız gibi bu yörenin idaresini eline geçirmişti. Timur bunun ardından bütün Moğolistan'ı feth ile meşgul olduktan sonra Hindistan'a yürümüş, orasını da ele geçirmişti. Daha sonra büyük bir memleket olan Horasan'ı da zaptederek Taciklerin [2] memleketini feth ile Rey şehrini emri altına almıştı. Timur bunların ardından bütün İran'ı hakimiyetine almış, Tebriz ve Sultaniye emirlikleriyle birlikte Med memleketinin hakimi olmuştu. Daha sonra Ceylân ve Derbent ile Ermenistan, Erzincan ve Erzurum'u elegeçirmişti. Ardından Mardin Beyliğini, yukarda sözü geçen Ermenistan'a bitişik Gürcistan'ı da zaptetmişti. Bu arada bir taraftan Hindistan hükümdarı ile döğüşerek topraklarının büyük bir kısmını zaptettiği gibi, diğer taraftan Şam şehrini yağma ederek Haleb'i ele geçirmiş, nihayet bütün Irak ile Bağdad'ı işgal etmişti.

Timur bundan başka diğer birçok memleket ve beylikleri istilâ etmiş, birçok zafer kazanmış, sayısız fetihten sonra, dünyanın gördüğü en büyük ve en şiddetli hükümdarlardan olan, Yıldı-

1 Clavijo, önceleri Timur'dan bahsederken hep 'Timur Bey' dediği halde, Semerkand'e ulaştıktan sonra onun için bazen 'İmparator' bazen de, 'Elesenor' diyor.

2 Clavijo, Taciklerin İranlı olduğunu, Turan'ın Türkler için ne ise, Tacik memleketinin de İranlılar için o olduğunu anlatır.

rım ünvanıyle meşhur Türk padişahı Bayezid'e karşı harekete geçmişti. Timur, Bayezid'i, Türk toprakları içinde Ankara denen bir şehir ve kaleye yakın bir yerde savaşmağa mecbur ederek, bu savaşta onu mağlûp ettikten başka, onu ve oğullarından birini esir almıştı. Bu savaşın oluşu sırasında, Kastil Kralı **Don Hanri** tarafından gönderilen iki sefir orada hazır bulunuyordu. Bu iki sefir, **Paye dö Sütomayër** ile Herman **Şanşerdo Palazvolos** idiler. Bu ikisi, bir taraftan Timur Bey'in, diğer taraftan Yıldırım Bayezid'in kuvvet ve kudreti hakkında araştırmada bulunmak ve her bir tarafın rakibi aleyhinde, ileri süreceği çeşitli kavim ve cemiyetlerden kuvvetler hakkında bilgi almak ve hangi tarafın galip geleceğini anlamak vazifesiyle yükümlüydüler.

Ankara savaşının sona ermesiyle Timur Bey bu iki sefirin kendisine geldiğine dikkat etmişti. Kastil Kralına karşı hürmet hisleri beslediği için bunlara iltifat ederek yanına kabul etmişti. Yine bu iki sefirden Kastil Kralının kuvvet ve kudreti ve de onun hıristiyan krallar arasındaki yüksek yeri hakkında geniş bilgi aldıktan sonra Kral ile dost olmak maksadıyla, götürmeleri için sefirlere hediyeler vermişti. Timur Ankara harbinde kazandığı büyük zaferden sonra, kendi tarafından Kastil Kralına bir sefir göndermeğe; dostluk belirtisi olmak üzere mektup ve hediyeler yollamağa karar vermiş, ve Çağatay asillerinden **Hacı Mehmed**'i [3] göndermişti. Hacı Mehmed, Timur'un yolladığı mektup ile hediyeleri götürüyordu. İspanya'ya vardığında Timur Bey'in gönderdiklerini Kral Hanri'ye teslim etti. Timur Bey'in gönderdiği şeyler, bir mektup ile bazı hediyeler ve mücevherler ve de bunlardan başka, Ankara'da Türklerden esir alı-

3 'Hacı Mehmed' ismi, Clavijo'nun ispanyolca metninde 'Mehmed Alcagi' şeklinde yazılmıştır. Acaba Clavijo'nun maksadı 'Muhammed Elkadı'mı yazmak, yoksa 'Muhammed Elhacı' mı? Eserin ingilizce mütercimi 'Elhacı'yı tercih etmiştir. Fakat maksat elçinin hacı olduğunu anlatmak olsa, bu sıfatı takdim etmek daha münasip olurdu. Onun için 'Muhammed Elkadı' demek belki daha münasiptir.

nan hıristiyan kadınlardı [4]. Kral Hanri bu mektup ile hediyeleri alarak, Timur'un mektupta yazdıklarını okutup sefirin anlattıklarını dinledikten ve Timur'un ona karşı yüksek iltifatını öğrendikten sonra, kendi tarafından da bir sefaret heyeti göndererek Timur Bey ile aradaki dostaneliği kuvvetlendirmek istemiştir.

Bunun için Kral Hanri, üç kişiden oluşan bir sefaret heyeti belirledi. Bunlardan **Alfons Piz**, ilahiyat üstadı (yüksek rütbeli bir papaz) idi. İkincisi, kralın muhafız alayına mensup bir subay olan **Gomos Salazar** idi. Üçüncüsü de ben, **Roy Gonzalez Clavijo**. Kral efendimiz bu heyete mektuplar ve gözalıcı hediyeler verdi. Heyet uzağa gönderilmiş olduğundan, yolculuk sırasında gördüğümüz yerleri tarif ve bu esnada başımızdan geçen olayları yazmayı uygun ve gerekli gördüm. Bütün bunları unutulmaktan kurtarmak için, Tanrı'nın yardımı ve kutlu anası Meryem'in izniyle İspanya'ya döndüğüm günden itibaren bu eseri yazmağa başladım.

1403 senesi Mayısının 21'inde, pazartesi günü biz sefaret heyeti, Por Sen Mars'dan hareket ettik. Aynı gün lüzumlu eşyayı hazırlayarak seyehat edeceğimiz gemiye yükledik. Daha evvel hizmetçilerimiz, öbür eşyamızı gemiye yüklemiş bulunuyorlardı. 23 Mayıs Salı günü gemiye bindik. Geminin kaptanı Mersen Jülyan Sentoryo idi. Bu gemi bizi Kadis'e götürecekti. Ertesi gün Kadis'e inerek, orada bizi bekleyen büyük gemiye bindik ve İspanya sahillerinden ayrıldık. Hava müsait olduğundan akşam üzeri İspartel burnuna vardık. Perşembe günü Tanca'ya ulaştık. Barbar sahillerinin dağları buradan görünüyordu. Tari-

4 Timur'un İspanya'ya gönderdiği kadınlar kimlerdi? Clavijo'nun eserini 1582'de kopya edip çoğaltan Argote de Molina, Timur'un İspanya Kralına iki hıristian kadın gönderdiğini, bunların Bayezid'in hareminde bulunduğunu söyler. Bu kadınların isimleri, Mariya ve Ancelina'dır. Rivayete göre Ancelina Yunanlı, Mariya ise Macar idi ve Macar hanedanına mensuptu. Bunların ikisinin de Niğbolu harbinde esir düşmüş olmaları muhtemeldir. Bu iki kadın, İspanyol asilzadeleriyle evlenmiş ve ikisi de o zamanın İspanyol şiirlerine geçmiştir.

ka burnu ile Süta'yı geçerek Elcennefiras ve Cebelitarık'a vardık. Marbelek'den sonra, sahile yakın gittiğimiz için sıradağların eteklerinde ve boğazın civarındaki şehirleri görebiliyorduk. Nihayet aynı gün Siyeradölafi adıyla bilinen dağların hizasından geçtik.

Mayısın yirmibeşinci, Cuma günü kendimizi Malaga'nın açıklarında gördük. O gün bu limana uğrayarak demir attık. Cumartesi ve Salı burada kaldık. Çünkü gemide bulunan zeytinyağı fıçılarıyla diğer sıvılar burada boşaltılıyordu. Malaga şehri ova içindedir ve denize yakındır. Sahilde, denize doğru uzanan bir yer üzerine çift surlarla çevrilmiş müstahkem bir kalesi vardı. Şehrin haricinde, hacmen daha büyük ve daha müstahkem bir kasaba vardı ki, Elkasaba deniliyor. Buradaki kaleden diğerine kadar biribirine paralel çift duvarlar uzanıyor. Limanın bir havuzu ve tersanesi var. Bunlardan başka deniz tarafından bir duvar görülüyor ve bu duvar şehre ait birçok güzel bahçeyi çevreliyor. Eteklerinde bağlı-bahçeli evler görünen dağlar arkalarda uzanıyordu. Sahil ile şehrin duvarları arasında depolar, mahzenler yapılmıştı. Ticaret malları buralarda muhafaza ediliyor. Şehrin kendisi nüfus olarak çok kalabalık.

30 Mayıs Çarşamba günü Malaga'dan hareket ederek sahil boyunca ilerledik. Dağlar kıyıda uzayıp gidiyor. Dağlarla deniz arasında sahil bağlar ve bahçelerle süslüydü.

Bunun ardından uğradığımız yer Velez Malaga oldu. Bu, dağ eteğinde inşa olunmuş büyük bir kaleydi. Buradan, yine deniz kenarındaki Elmonker'e gittik. Geceleyin, Sibiranedada dağlarının hizasında ilerliyorduk.

Ertesi gün Kartaca'nın ötesindeki Palos burnunu geçerek cuma günü Katalonya vilayetine bağlı Marten burnuna vardık. Sonraki gün şafakta Formantre adındaki boş adayı geçtikten sonra İbza adalarına vararak burada Haziranın onüçüne kadar kaldık. Gecikmemiz havanın bozukluğundan ileri geliyordu. Ancak Haziranın onaltıncı günü Majorka adasının yanından geçerek

iki gün sonra Minorka adasını gördük ve yolumuza devam ettik.

Birkaç gün denizde ilerleyip Korsika ve Sardinya adalarını geçtik. Yirmiüç haziran günü Geta'ya ulaşarak şehre çıktık. Burada San Fransisko kilisesine yakın bir hana indik ve onaltı gün kaldık.Gemi yüklü olduğu malları boşaltıp buradan zeytinyağları aldı.

Onüç temmuz günü Geta'dan hareket ederek yolumuza devam ettik. O gün (13 Temmiuz) şiddetli bir fırtına esti ve ertesi gün daha da şiddetlendi. Öyle ki, gemimizin bütün yelkenleri parçalandı. Karşımızda İstramboli volkanı infilâk edip duruyor, ateş ve dumanı ortalığı kavuruyordu. Geminin kaptanı yanımıza gelerek bir ayin yapılmasını istedi.Tayfalar ilahiler okuyarak Tanrı'nın merhametini dileniyorlardı. Sonra uyuduk. Kaptan ile tayfası tabii uyanık kadılar. Fırtına devam ediyordu. Kaptan ve yanındakiler, ta uzaktan, hırlaşan, haykıran feryaltlar duyuyorlardı. Bunun üzerine kaptan bütün tayfayı uyandırmış, onlara yeniden dua ettirmişti.

Ertesi gün şafakla, kendimizi Lipari adaları önünde gördük. Mesina yolunu tutarak ilerledik. Fakat Mesina önlerinde gemimiz karaya oturdu. Artık herşeyi kaybettiğimizi zannettik. Yine de binbir zorlukla gemiyi kurtarabildik ve yeniden denize döndük.

Yirmiüç Temmuz Pazartesi günü Mesina'dan hareketle Kalabra'ya ilerledik ve oraya ulaştık. Birçok boş adalar görerek ve bazılarına uğrayarak Ağustosun üçüncü günü Kalimnos adasına vardık. Burada bir müddet durduktan sonra oraya yakın Lanko yahut Kos adasına vardık. Buradaki insanlar Rodos'tan gelme idiler. Hepsi Saint John (Sen Jon) tarikatine bağlıydılar. Buradan geçiyorken Türk sahili solumuzda kalmıştı. Sahile çok yakın olan Nisporos adasıyla sahil arasındaki geçitten geceleyin geçmeğe cesaret edemedik. Gündüzü bekledik. Sonra Türk sahilinden biraz uzakta olan Rodos'a doğru hareket ettik. Ortalık kararıyorken Rodos limanında demirledik.

2
Rodos'tan Beyoğlu'na

Rodos limanına vardıktan sonra ilk işimiz Saint John [5] tarikatinin üstadı muhteremi olan zatın orada olup olmadığını anlamağa teşebbüstü. Fakat öğrendiğimize göre, üstadı muhterem, Maraşal Busiku'nun kumandası altındaki Ceneviz gemileriyle ve birçok şövalyeyle birlikte İskenderun'a karşı sefere katılmıştı. Bunun üzerine, ancak ertesi gün gemiden çıkarak üstadı muhteremin kaymakamını ve biraderlerini görmek istedik. Biraderler bizi karşılamağa geldiler. Üstadı muhteremin yokluğuna rağmen, Kastalya kralının şerefine bize her türlü ağırlama ve ikramın yapılacağını söylediler. Biraderlere, bizim Timur'un nerede olduğunu anlamak ve ona karşı nasıl hareket edeceğimiz hakkında danışmada bulunmak için geldiğimizi söyledik.

Üstadı muhteremin kaymakamı bizim, tarikata bağlı bir şövalyenin dairesine yerletirilmemezi emretti. Bu daire, Saint Catherina adına yapılmış olan kiliseye yakındı.

Ağustosun beşinci günü olan Pazar gününden, otuzuncu günü olan Perşembeye kadar burada kaldık. Fakat bu süre içinde işe yarar haber alamadık.

Yalnız adaya dönen biri, Suriye sahillerinin ötesinde duran do-

5 Kudüs'ün Saint John Şövalyeleri, 1309'dan 1522'ye kadar Rodos'ta kalmış, oradan Osmanlılar tarafından atılmışlardı. Bunların bu seyehat esnasında üstadı- muhteremi, Filibert Relak idi.

nanmanın harekâtını bildirdi. Kudüs'ten gelen bazı hacılar da yöre hakkında biraz bilgi verdiler.

Bunların anlattığına göre Timur, Suriye'ye dönerek oradan Mısır'ı istilâ fikrindedir [6]. Ve Mısır sultanına bir kaç haberci göndermiş, bunlar, sultana, bundan sonra paraları Timur adına bastırmasını ve her sene Timur'a vergi göndermesi gerektiğini söylemişler.

Bunları reddedecek olursa, yaz kuraklığı geçtikten sonra Mısır Sultanına zerre kadar değer vermeyecek olan Timur, Suriye'ye dönerek Mısır'ı feth ve istilâ edecekti. Timur'un adamları bu sözleri Kudüs valisine söyliyerek bunları Mısır halkına duyurmasını tenbih etmişlerdi. Fakat bu bilgi birtakım dedikodudan ibaret olduğu için, biz de buna ehemmiyet vermedik.

Biz Rodos'tan malûmat beklerken, donanmaya mensup dört Ceneviz gemisi geldi ve son haberleri getirdi. Bunların verdiği bilgiye göre, donanma, Suriye'nin Kandili adıyla bilinen kısmını oniki ay muhasara etmiş, fakat kalede mahsur kalanlar bir huruç hareketi yapmışlar, neticede Ceneviz ve Fransızlardan birçok şövalye öldürülmüştü. Bu başarısızlık üzerine donanma hareket ederek Suriye'nin Trablus şehrine saldırmış, fakat bu şehrin insanları kendilerini korumak için bir hendek kazıp üzerini kapatmışlar. Şövalyeler sahile ayak basar basmaz bu hendekleri hemen açmışlar ve gemilerine kaçmaya çalışan şövalyeleri felâkete uğratmışlardı. Bunun üzerine donanma kumandanları bir harp meclisi kurarak ne yapılacağını görmüşlerdi. Önce küçük gemilerin İskenderun'a giderek otuz gün kalması, büyük gemilerin de Beyrut şehrine saldırması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine küçük gemeler İskenderun'a, büyükleri de Beyrut'a doğru hareket etmiş. Beyrut şehri Şam'ın (Suriye'nin) limanıdır.

6 O zaman Mısır Sultanı, kölemenlerden Sultan Nasıreddin Ferec idi. 1393'den 1405'e kadar Mısır'da saltanat sürmüştür.

Küçük gemiler İskenderun önlerinde otuz gün bekledikleri halde büyük gemilerden bir haber alamamışlardı. Ve bu sırada pek çok telefata uğramışlardı. Gemilerin içindeki atlar susuzluktan ölüyordu. Son haberlere göre bütün bu gemiler Rodos'a dönmekteydi. Gerçekten bizim Rodos'tan hareketimizden evvel bütün küçük gemiler geri dönmüştü.

Timur'a gelince; Rodos'ta kaldığımız süre esnasında ona dair bir haber alamadık. Sonuçta, Karabağ'a kadar gideceğimizi anladık. Çünkü Timur kışı orada geçirecekti. Karabağ'a vardığımızda onu orada bulamazsak da, şüphesiz hakkında kesin bilgi alabilecekti.

Rodos büyük bir şehir değildir. Bir ova içindedir. Burada ayrıca büyük bir kale var. Etrafı duvarlıdır. Şehrin surları üzerinde kuleler vardır. Üstadı muhteremin sarayı ve şövalyelerin meskenleri buradadır. Bunlardan başka şehirde bir manastır ile çok güzel bir kilise ve büyük bir hastahane vardır. Şövalyelerin kaleden çıkmasına müsaade edilmiyor. Bu her zaman uygulanmış olan bir kuraldır. Şövalyeler üstadı muhteremden izin almadan hiçbir yere gidemezler. Rodos limanı çok geniş ve korunaklıdır. Her tarafı şehrin surlarıyla çevrilmiştir. İki dalgakırandan birinin üzerinde kırk değirmen inşa edilmiştir. Kalenin surları dışında güzel bahçeler ve köy evleri vardır. Buralarda limon ve birçok meyva ağaçları yetişiyor.

Adanın ve şehrin asıl yerlisi olan Yunanlılar Yunan Kilisesine bağlıdırlar. Buraya her taraftan ticaret gemisi geliyor. Türk sahili Rodos'a o kadar yakındır ki, gözetlenmesi kolaylıkla mümkündür. Adanın içlerinde başka bir çok kale ve yerleşim merkezi vardır.

31 Ağustos Cuma günü, bizi Sakız adasına götürecek olan bir gemiye bindik. Bu adanın reisi, **Messer Leonard Hentel** adında bir Cenevizli idi. Fakat rüzgâr muhalefetiyle karşılaştığımızdan gidemedik. Rodos'tan Sakız'a kadar olan mesafe, hakikaten çok tehlikeli bir yolculuğu gerektiriyor. Çünkü, Türk sahilinden

uzak durmak icab ediyor - oysa orası çok yakın; öte yandan, irili ufaklı adaların çokluğundan dolayı geminin bir kayaya bindirmesi her an mümkündür. İşin doğrusu, geceleyin yolalmak delice bir hareket olacağı gibi, uygun olmayan havalarda yola çıkmak da o kadar tehlikelidir.

Rodos'dan Cuma günü hareket ettiğimiz halde, Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri boyunca deniz üzerinde muhalif rüzgârlarla didiştik. Türk sahilindeki bir çıkıntıyı geçebilmek için uğraştığımız halde muvaffak olamadık. 5 Eylül günü, Estanciyo yahut Kos adasına vardık. İleri gidemediğimiz için gemimiz buraya demirledi. Burada bütün gün kalarak su ve et aldık. Bu ada Rodos'a tâbidir. Adanın başlıca şöhreti erzaktır. Şehrinin etrafı bağ-bahçeyle doludur. Bu adada Saint John tarikatinden yüz şövalye her zaman bulunmaktadır. Bunlara, Rodos'taki üstadı muhteremin bir yardımcısı kumanda ediyor.

6 Eylül Perşembe günü denize açıldık. Yine rüzgâr muhalefeti sebebiyle pek az ilerleyebildik. Ertesi gün de öyle geçti. Türk sahili pek yakın, adalar pek sık ve rüzgâr pek muhalif olduğu için ilerlememiz mümkün olmuyordu. Öğle üzeri esen şidetli bir rüzgâr bizi sahile doğru sürüklemeğe başlamıştı. Geminin karaya oturacağından emin ve korku içindeydik. Bin müşkülâtla demir atarak o günü ve ertesi günü zararsızca atlattık. Önünde bulunduğmuz Hayırsız adası tamamen boştu. Pazar günü öğle üzeri hareket ederek insan yaşamayan bir sürü adacık arasından geçtik. Kalimnos adasına vardık. Burası da Rodos adasına tâbiydi. Geceyi durup dinlenerek geçirdikten sonra Pazartesi sabahı hareket ettik. Öğleye doğru, Türk sahili üzerinde olup Yeni Palanya diye isimlendirilmiş bir şehrin önüne geldik. Buradan geçiyorken, Timur'un, Ankara harbinden önce burada konakladığını söylediler.

Ertesi gün (Salı), yine Rodos'a tâbi Leros adasına vardık. Rüzgârın muhalefeti artınca, aştığımız mesafeleri yeniden aşmak gibi bir zorunlulukla karşılaşmamak için bu adanın limanı-

na sığındık ve burada demirleyerek adadan su aldık. Bu Leros adasında bir şehir ve yüksek bir kalesi vardır. Kale şehrin evleriyle çevrilidir. Ahali Yunanlıdır. Başlarında Rodos Şövalyesinin tayin ettiği bir şövalye bulunmaktadır. Türkler, Yeni Palanya'dan akın ederek burasını bir hayli yağmalamışlar. Geçen sene bir Türk gemisi buraya gelmiş ve ahalinin hayvanlarını alıp, mahsûl biçmekle meşgûl birkaç adamı da esir edip götürmüşler.

Perşembe sahabı Leros'dan hareket ederek, boş bir ada olan Madarya'nın önünden geçtik. Burası, gayet güzel meralar ve tatlı su fışkıran pınarlarla doluymuş. Aynı gün Pagos adalarını gördük. Buranın ahalisi de Yunanlı idi. Ertesi gün kendimizi, ahalisi Türk olan bir ada karşısında bulduk. Bu adanın adı Samos'du. Buradan bakılınca, bir kadının idaresindeki Nikariya adası görülüyordu. Gün boyunca küçük- büyük birçok ada geçerek ilerledik.

15 Eylül Pazar gününü yine adalar arasında geçirdik. Gece boyunca esen rüzgâr sayesinde, Pazartesi günü kendimizi, Türk sahilinin Zanto burnunun ötesinde bulduk. Bundan sonra Sakız adası göründü. Salı günü öğle vaktinden önce Sakız limanındaydık. O gün adaya çıkarak, eşyalarımızı da sahile taşıdık. Sakız adası pek büyük olmadığı gibi, şehri de küçükçedir. Ada Cenevizlilerin elindeydi. Buradan Türk sahili pek açık görünmektedir. Sakız şehrinin etrafında bir sur, bunun üzerinde de kuleler vardır. Fakat şehir yüksek bir yerde değil, ovadadır.

Biz Sakız'da bulunuyorken, Timur tarafından mağlûp edilen Bayezid'in en büyük oğlu ve vârisi İsa'nın öldüğünü haber aldık. İsa'nın küçük kardeşleri birbirleriyle kavga halindeydiler. Çünkü herbiri padişah olmak istiyordu.

Sakız'dan bir an evvel hareket etmek istediğimiz halde, gemi bulamadığımız için ayrılamıyorduk. Bu yüzden 30 Eylüle kadar bekledik. O gün nihayet harekete hazırlanan bir İstanbul gemisi bulduk. Ona bindik ve musait bir havada geceyarısı Sakız'ı ter-

kettik. Gün doğarken, Türk sahiline pek yakın olan Midilli adasına vardık. Akşam üzeri Saint Mary burnuna (Baba burnu-Çev.) geldik.

Geceleyin bir fırtına koptu. Gittikçe şiddetlendi ve nihayet yelkenler yırtıldı. Domanya geçidi yaklaşmıştı. Fakat fırtına durmadan şiddetini arttırıyordu. Gece de zifiri karanlıktı. Bu yüzden kaptan durup sabahı beklemeyi uygun gördü. Fakat geceyarısından sonra rüzgârın şiddeti bizi geriye doğru sürüklemeğe başlamıştı. Bunun neticesinde sabahleyin kendimizi Merdi adasının biraz açığında bulduk. Burası Türk sahiline çok yakındı. Bunun üzerine yeniden Midilli'ye gidip yelkenleri tamir veya değiştirmeğe karar vererek gemiye bir rehber aldık. Çünkü tayfaların hiçbiri bu suları iyi tanımıyordu. Ancak öğle üzeri Midilli'ye vardık ve limanda demirledik. Salı, Çarşamba, Perşembe ve Cuma günlerini orada geçirdik. Bu süre içinde geminin yelkenleri tamir olmuş ve bir de kılavuz bulunmuştu. Midilli'nin şehri mamurdur. Evleri, denize çıkıntı yapan bir yarımadanın tepelerini süslemektedir. Şehrin civarında çok güzel binalar ile kiliseler vardır. Şehrin bugünkü bu hali, eskiden daha da mamur olduğunu belli ediyordu. Çünkü birçok saray harabesine rastladık. Bu harabelerin birinde kırk mermer direk saydık. Vaktiyle burası, şehir halkının toplaştığı bir toplantı yeri imiş. Midillililer Yunan asıllıdır. Eskiden İstanbul İmparatoruna bağlıyken, o günlerde bir Cenevizlinin idaresindeydi. Adanın hakiminin babası, önceki İmparator Üçüncü Andronikos'un bir kızıyla evlenmiş. Bu adam da işte bu kadından doğma imiş.

Midilli'de yaşayanların söylediğine göre, bu ada yirmi sene evvel şiddetli bir zelzeleye uğramış. O zaman küçük bir çocuk olan bugünkü hakim prens ve annesi, babası ve iki de kardeşi, kaledeki odalarında yatarlarken zelzele olmuş. Kale yıkılmış ve bu prens dışında, ailenin öbür bireyleri yıkıntılar altında kalıp ölmüşler. Zelzelenin ertesi günü yıkıntılar kaldırılıp araştırılırken, bu küçük **Prens John**, beşiğinin içinde sapasağlam bulunmuş. Oysa o, beşiğiyle birlikte, en yüksek bir tepeden aşağılar-

daki bir bağa düşmüş. Fakat beşiğin içinde kalması dolayısıyla ölümden kurtulmuş.

Bu Midilli adasına çıktığımız gün, son zamanlarda tac ve tahtından ayrı kalan ve amcası İmparator Manuel tarafından kendinden sonra tahta geçme hakkından mahrum edilen İmparator John hakkında haberler aldık. Bunları daha ilerde yazacağız. Bu İmparator John, **Midillili Prens Gantilozyo**'nun bir kızıyla evlenmiş ve yakın zamana kadar kayınpederiyle birlikte Midilli adasında oturmuştu. Fakat bizim Midilli'ye gelişimizden kısa bir zaman önce, İmparator John ile kayınpederi iki gemiye binerek ve yanlarına bazı harp gemileri de alarak, İstanbul İmparatoru Manuel'e ait Selanik'i elegeçirmeğe gitmişlerdi. Bunun sebebi şudur:

Eskiden İmparator John, **Sultan Bayezid**'in tebaasındandı, onun maiyetinde yaşamaktaydı. Oturduğu yer de Türklerin Silimirya şehrindeydi. 1399'da **Mareşal Busisu** on gemi ile buraya hücum ederek, İmparator John'u buradan kaçırıp İstanbul'a götürmüştü. Orada onu amcası İmparator Manuel ile barıştırmıştı. Bu barışmanın şartı, Manuel'in Selanik'i yeğenine vermesi ve böylece John'un orada hükümran olması idi.

Mareşal Basisu amca ile yeğeni bu şekilde barıştırdıktan sonra, İmparator Manuel'i yanına alarak Fransa'ya götürmüş, burada Türklere karşı yardım dilenilmişti. İmparator Manuel'in yokluğu sırasında John naip tayin olunmuş, böylece, amcası Avrupadan yardım bulup dönene kadar onun tahta geçmesi kararlaştırılmıştı. İmparator Manuel Fransa'ya gidince John fırsattan istifade, o sırada Ankara'da bulunan Bayezid ile dostça bir anlaşma yapmayı düşünmüştü. Bu sırada Bayezid, Timur ile harbe tutuşmak üzereydi. John ile Bayezid arasında kararlaştırılan esas şöyleydi: Şayet Bayezid Ankara'dan zaferle dönerse, John ona İstanbul'u teslim edecek ve onunla birlik olacaktı. Herşey sonuçlanıp İmparator Manuel Bayezid'in yenilmesi üzerine geri döndüğünde, John'un tertip ettiği şeyleri duyunca ona darılmış

ve bir daha gözüne görünmemesini söylemişti. Böylece gözden düşmüş olan John, Selanik hükümdarlığından da yoksun edilerek Midilli'de yaşamağa mecbur bırakılmıştı. Fakat John, kaybettiği Selaniği zorla elegeçirmeğe karar vererek, bunun için, bizim gelişimizden kısa bir zaman evvel kayınpederiyle birlikte harekete geçmişti.

Midilli hâkimi Gantilozyo, adadan daha ayrılmadan, dostu Mareşal Busisu'ya bir adam göndermişti. Ona, İmparator Manuel'in evvelce Selaniği İmparator John'a verdiği halde, sonradan vazgeçerek onu Midilli'ye sürdüğünü bildirmiş, bundan dolayı, Selaniği zaptetmek konusunda kendisine yardım etmesini rica etmişti. O sırada Mareşal Busisu İskenderun tarafındaydı. Ve oradan dönerken bu eski dostuna yardım edecekti. Midilli hâkiminin gönderdiği adam biz oradayken geri geldi. Alınan haberlere göre Mareşal İskenderun'dan Rodos'a gelmiş, sonra oradan kimsenin bilmediği bir yere gitmişti.

Biz, 6 Ekim Cumartasi günü Midilli'den hareket ederek, ada ile Türk sahili arasındaki boğazı geçtik ve Türk sahili üzerindeki Saint Mary burnuna vardık. Ertesi gün (Pazar) Tenedos adasını solumuzda bırakarak bu burnu geçtik. O zaman boş olan Tenedos'un ötesinde İstanbul İmparatoruna ait İmroz adası görünüyordu. O gün rüzgâr az muhalefet ettiyse de, akşam üzeri şiddetlenmişti. Biz de Tenodos adasına yaklaşmayı uygun görmüştük. Fakat rüzgâr bunu engelliyordu. Boğazdaki akıntı ise bizi geriye akıtıyordu. Bunun üzerine Tenedos adası ile Türk sahili arasında bir yerde demir atmayı kararlaştırdık. Eskiden çok gelişmiş bir şehir olan Truva burada, boğazın sağ tarafındaydı. Duvarlarının bazı yerlerinde harap kuleler duruyordu. Daha içeride saraylar ile diğer yapıların kalıntıları göze çarpıyordu. Gözler önündeki ova deniz kenarında başlayıp ta dağlara kadar uzanıyordu. Şehrin bütün kalıntısı birkaç mil uzunluğundadır. Bu şehrin tepesinde yükselen bir dağ var ki, eskiden İliyon adıyla tanınan kalenin burada bulunduğu söyleniyor.

Tenedos = Bozcaada

Bu kalıntıların karşısında bulunan Tenedos adası zamanında Truva'nın limanı imiş Şehrin karşısına gelen Yunan gemileri buraya karaya çekilirmiş. **Kral Briam** bu adaya insan gönderip yerleştirmiş ve orada bir kale yaptırarak, ona Tenedos adını vermiş. Şehre doğru yaklaşan Yunan gemileri buradan gözetleniyormuş. Fakat o zamanlar dolu olan bu ada bugün tamamiyle boştur.

Tenedos'a yakın bir yerde demirledikten sonra, su ve yakacak bulmak üzere sahile bir sandal gönderdik. Gemimiz bu şeylere muhtaç durumdaydı. Adayı görmek isteyen bazıları da sandala binip adaya çıktılar. Bunlar adada dolaşırken, türlü bağ-bahçeye ve ağaçlık yerlerde pınarlara rastlamışlar. Adada geniş birçok tarla bulunduğu gibi, üzümü de güzel ve verimliymiş. Adada türlü av hayvanı da bulunmaktaymış. Bundan başka oraya gidenler, harap bir kale enkazı görmüşler ve adanın bu yüzden terkedildiğini anlamışlardı.

Yirmiiki sene evvel adanın sahibi olan **İmparatord John Paleologolos**, burasını Cenevizlilere vermeyi vaadetmişti. Buna karşılık Cenevizliler de, İmparatora, **Sultan Murad** ile yapacağı savaşlarda ona yardım edeceklerdi. Bu anlaşma vaadine rağmen, sonra, İmparator adayı Venediklilere satmıştı. Venedikliler de gelerek, tamamen kimsesiz olan adayı işgal etmiş, bir şehir inşaası ile kalenin tamirine başlamışken, Cenevizliler bundan haberdar olmuşlardı. Bunun üzerine, adanın kendilerine ait olduğunu, İmparatorun burayı kendilerine, yardım karşılığında vaadettiğini, İmparator tarafından istenmiş olan yardımların kendileri tarafından sağlandığını, dolayısıyla İmparatorun bu adayı başkasına vermeğe veya satmağa hakkı olmadığını söylemişlerdi. İşte bu yüzden, Venedikliler ile Cenevizliler arasında bir anlaşmazlık başlamıştı. Bu anlaşmazlık üzerine her iki taraf da silaha sarılmış ve savaş gemilerini hazırlamıştı. Sonra, iki taraf da çarpışa çarpışa adadan bir kısım yer işgâl etti. Taraflar çarpıştıkça birçok can telef oldu. En sonunda Venedik'te anlaşma şartları görüşüldü. Burada, adadaki Venedikli kalesi-

nin ve yapılan binaların yıkılması kararlaştırıldı. Bunun anlamı, adanın yeniden bomboş hale gelmesiydi. Çünkü adayı her iki taraf da işgâl etmiyecek ve zapta kalkışmayacaktı.

İşte o zamandan beri Tenedos adası boş kalmıştır. Hem de bu mesele yüzünden Cenevizliler ile Venedikliler arasında güvensizlik ve şüphe oluşmuştur.

Biz ertesi Çarşamba günü Tenedos'dan hareket etmek fikrindeydik.Fakat yine rüzgâr muhalefetinden dolayı mümkün olmadı. Perşembe, cuma, cumartasi ve pazar günleri de olduğumuz yerde kaldık. Pazar günü İstanbul'dan gelen bir gemi buraya uğradı. Gemiye haber göndererek son uğradığı limanın neresi olduğunu öğrenmek istedik. Aldığımız cevap, İstanbul'dan yola çıkan geminin Gelibolu'ya uğradıktan sonra buraya geldiği şeklindeydi. Gelibolu, Trakya sahilinde ve Türkler tarafından elegeçirilmiş (1358- Çev.) bir kasaba idi. Gelen geminin verdiği malûmata göre, kendileri Sakız'a gidiyor ve oraya buğday götürüyorlardı. Hem bunların dediğine göre, Gelibolu'da veba varmış ve bu yüzden birçok insan ölmüş.

Bugün (Pazar) rüzgârın şiddeti devam ettiğinden hareket edemedik. Böylece Tenedos'da üç gün daha kaldık.

Bu Tenedos adasının tepelerinde Yunan toprakları ve dağları görünüyor. Bilhassa Aynaroz dağının tepesi göze çarpmakta. Burada Yunan rahiplerinin bir manastırı olduğunu haber aldık. Orada yaşayan adamlar mukaddes adamlarmış. Yanlarına bir kadının girmesi kesinlikle yasakmış. Hatta kadın bir yana, yanlarına dişi bir hayvan bile, meselâ dişi bir kedi, köpek veya dişi herhangi bir başka hayvan bırakılmıyormuş. Çünkü bunlardan birinin zürriyet sahibi olmasından korkuluyormuş. Bu rahipler gayet verimli ve gayet iyi bir yerde oturdukları halde, kat'iyyen et yemiyorlarmış. Bizim edindiğimiz bilgiye göre, deniz ile manastırın bulunduğu dağ tepesi arasında iki günlük bir yol varmış. Bu Aynaroz dağında, meşhur baş manastırdan başka elli-altmış manastır daha varmış. Anlatıldığına göre buradaki bütün

papazlar siyah kıldan örülme giyecekler giyiyorlarmış. Bunlar et yemedikleri gibi şarap da içmiyorlarmış. Zeytinyağı kullanmıyor ve kırmızı kanı olan balığı yemiyorlarmış. Biz bütün tafsilatı, Tenedos'a uğramış olan İstanbul gemisindeki Yunanlı tayfadan aldık. Bunların çoğu bu mukaddes dağı dolaşmışlar. Verdikleri bu bilgileri bizim geminin kaptanı da doğrulamıştı.

Nihayet 17 Ekim Çarşamba günü hava uygun olduğundan, Tenedos'dan hareket ettik. Burada on gün kadar kalmıştık. Durduğumuz yer, Türk sahili ile ada arasındaki boğazdı. Öğle üzeri Man adındaki boş bir adaya vardık. Ertesi gün (Perşembe) de hava sakindi. Ama o gün bu Man adasını geçip Çanakkale Boğazına giremedik. Boğaz önümüzde apaçıktı. Ancak ertesi gün rüzgâr müsait yönde estiğinden, Boğaza girdik. Boğazın ağzı o kadar dar ki, hemen hemen sekiz milden ibaret (Doğrusu bu aralık üç milden fazla değildir. - Çev.). Sağ tarafı Türklerin sahili idi. Girişteki bir dağın tepesinde büyük bir kale ve bunun dibide oldukça büyük bir köy vardır. Kalenin duvarları harap, kapıları açıktı. Çünkü bize söylendiğine göre, bir sene evvel Cenevizliler buraya gelmiş ve kaleyi Türklerden alarak tahrip etmişler. Burası, Yolların Sonu veya Yolların Burnu diye bilinir (Günümüzde, Kumkale denmektedir. - Çev.). Eskiden Yunanlılar denizi aşıp Truva'yı muhasara ve tahrip etmek istediklerinde, burada karargâh kuruyorlarmış. Yine Yunanlılar bura ile Truva arasında hendekler kazmışlar. Bu hendeklerden üçü burnun ardında halen görülebilmektedir.

Solda, Yunanlılar tarafında da bir kale görünüyor (Günümüzde Seddilbahir adıyla bilinir. - Çev.). Bütün bu yerlerin Boğaz girişini korumak için yapıldığı söyleniyor.

Çok geçmeden Türk tarafında iki büyük kule göründü. Bunların tabanı etrafında birkaç ev vardı. Burası Dobek adıyla biliniyor. Eski zamanlarda Truva şehri ahalisinin burasıyla Saint Mary burnu arasındaki sahada yerleşmiş oldukları söyleniyor.

O gün güneş batıyorken gemimiz, Yunan sahilindeki bir kuleye yakın bir yerde bulunuyordu.

Cumartesi günü Gelibolu şehrine vardık. Burada da bir kale vardır. Şehir Yunan sahilinde olmakla beraber Türklerin elindedir. Halen **Sultan Bayezid**'in oğlu **Süleyman Çelebi**'ye aittir. Türkler harp gemileriyle diğerlerini burada muhafaza ediyorlar. Burada büyük bir tersane ve havuzları da vardır. Biz önünden geçerken, kırk kadar Türk gemisi orada duruyordu. Kalesi askerle doluydu. Bunlar harekete geçmeğe her an hazırdılar. Bu Gelibolu, Boğazın Avrupa sahilinde Türkler tarafından elegeçirilen ilk şehirdir. Türkler burasını zaptettiklerinde, şehir Cenevizlilerin elindeydi. Gelibolu ile Türk memleketi arasındaki mesafe on mil kadardır. Türkler, Gelibolu'yu aldıktan sonra Yunanlıların Trakyadaki yerlerini elegeçirmişlerdir. Yerleştiklerinden beri donanmalarını burada bulunduruyorlar. Asıl vatanlarından buraya asker ve gerekli şeyleri gönderiyorlar. Yani bu Gelibolu kalesi, Türklerin bütün Yunan İmparatorluğunu boğazından yakalamasına imkân veren üstür.

Çanakkale Boğazı, girişinden Gelibolu şehrine kadar dar bir geçitten ibaret olarak uzanır. Bir tarafında Türk, bir tarafında da Yunan memleketi vardır. Gelibolu'dan sonra genişlemekte ve daha da geniş olarak Marmara Denizine açılmaktadır. Gelibolu şehrinin üst tarafındaki tepelerde Satorado ve Eksamillo adında iki kale vardır. Bunlardan bakılınca, dağlardan ve vadilerden ibaret görünen Türk memleketi görülebiliyormuş. Halbuki Avrupada kalan Trakya tarafı tarlalarla dolu bir ovadır.

Biz ilerlerken akşam oldu. Sizikos Yarımadasının son bulduğu noktaya varmıştık. Bize anlatıldığına göre, Timur Ankara'da Bayezid'i mağlûp ettiği zaman, Bayezid tarafından kaçan bazı askerler öldürülmekten kurtulmak için buraya kadar gelmiş ve bu yarımadayı çevirmek için bir hendek kazmışlar.

Ertesi gün Marmara adında, meskun bir adaya vardık. İstanbul kiliselerini süsleyen mermer sütunlar buranın ocaklarından alınıyor. Önceki akşamüstü sahil boyunca ilerliyorken, İmparatora ait Ridiya bölgesine girmiş bulunuyorduk. Burada, Türk sahili-

ne oldukça yakın bir yerde Kolombos adası bulunuyordu. Bu adadan Zilafilimi görünür. Zilafilimi'den Türklerin en muazzam şehirlerinden biri olan Bursa'ya gidilir.

Pazartesi günü şafak sökerken yine eski yerimizde bulunuyorduk. Çünkü rüzgâr şiddetliydi. Pazartesiden sonra Salı günü de aynı şiddetle devam etti. Biz ancak yavaş yavaş Trakya sahiline yaklaşıyorduk. Sahilden sadece iki mil açıktayken, İstanbul'dan halâ onbeş mil uzakta bulunduğumuzu gördük. Buradan oraya (İstanbul'a) birini göndererek, bize Beyoğlu tarafında kalacak bir yer bulmasını ve bizim, İmparatoru ziyaret etmek üzere geldiğimizi haber vermesini kararlaştırdık. 24 Ekim Çarşamba günü bütün eşyamızı da alarak daha büyük bir gemiye geçtikten sonra, Beyoğlu tarafına selâmetle ulaştık. Rüzgâr muhalefetinden dolayı pek hareket edemeyen gemimizi böylece bırakmış olduk. Beyoğlu'nda kalacak yerimiz hazırlanmış olduğu için adamlarımızla birlikte hemen oraya indik. Kalacağımız yere varır varmaz da dostlarımızla, bundan sonra seyahatimize nasıl devam edeceğimizi konuşmağa başladık. Çünkü gelirken hayli oyalanıp gecikmiş olduğumuzdan, kış mevsimine yakalanmak üzere idik.

3
İstanbul

28 Ekim Pazar günü İmparator Manuel beni kabul edeceğini bildirdiğinden, bir sandal ile Beyoğlu'ndan İstanbul tarafında geçtik. Karada askeri görevliler bizi bekliyordu. Bizi Blachernea [7] sarayına götürecek atlar hazırdı. Buraya gittiğimizde, İmparatorun maiyetiyle birlikte kiliseden henüz döndüğünü anladık. Bizi kendi hususi odasında kabul etti.

İmparator yüksek bir sedirin üzerine oturmuştu. Sedirin üzeri küçük halılarla örtülüydü ve bunların birinin üzerinde de bir aslan postu seriliydi. İmparatorun arkasında, altın sırma işlemeli siyah kadife bir yastık duruyordu. Bizimle bir süre konuştuktan sonra izin verdi, biz de kaldığımız yere geri döndük.

İmparator, avcılarından biri tarafından henüz vurulmuş olan bir leyleği bize gönderdi.

Biz İmparator ile konuşurken, karısı **İrene** ile küçük oğulları **John Teodor** ve **Andronikos** yanındaydılar. Büyük oğlu sekiz yaşındaydı.

Bir hafta sonra, pazartesi günü, İmparator bize maiyetinden birkaç adam gönderdi. Bunlar, İmparator ile konuşmamızda sorduğumuz bazı soruların yazılı cevaplarını getirmişlerdi.

7 Bu sarayın izi kalmamıştır. Ancak kuzeyde bir tepe üzerinde ve şehir ile Haliç'e karşı olduğu biliniyor.

30 Ekim Salı günü, İmparatora haber gönderdik. Şehri gezme ve kiliselerini ziyaret etme isteğinde olduğumuzu bildirdik. Yüksek ve kudretli kişiliklerinin bize bu lûtfu göstermesini rica ettik... İmparator da, bu ricamızı yerine getirmek üzere, damadı olan, **Cenevizli İlarbo**'yu bize gönderdi.

İlarbo, İmparatorun kızı Prenses Jambablelno Logina'nın kocasıydı. İmparatorun hizmetindeki bazı adamlarla bize rehberlik ederek, görmek istediğimiz şeyleri bize gösterecekti. Gidip görmek istediğimiz ilk yer, Saint John Kilisesi idi. [8].

Saint John Kilisesi, Blachernea sarayından pek uzak değildi. Kilisenin dış giriş kapısında, Saint John'un mozayikle işlenmiş bir sureti göze çarpıyordu. Bu suret hayli uğraşılarak yapılmış mükemmel bir şeydi. Kapıdan girerken, dört direğe dayandırılmış muazzam bir kubbe görülüyordu. Asıl kilise binasına girmek için, bu kubbenen altından geçmek lâzımdı. Kubbenin içi ve cidarları resim ve tasvirlerle işlenmişti. Mozayikler altın yaldızlı veya mavi, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerde boyanmıştı. Bunun altından geçerek büyük bir avluya varılıyor. Avlunun etrafındaki kemerlerden, arkadaki binalara çıkılmakta. Burada serviler ve daha başka ağaçlar göğe doğru uzanıyor. Bundan sonra asıl kilisenin girişine varılıyor. Burada, sekiz sütuna dayanan bir kubbe altında güzel bir çeşme vardı. Siyah beyaz taşlardan yapılmıştı. Asıl kilise binası, yarım dairelerle çevrilmiş bir murabba (dörtgen) idi. Kubbe yeşil sütunlara dayanıyordu. Kiliseye girince, üç küçük zaviye ile karşılaşılıyor. Her birinin mezbahı (kurban kesme yeri) ayrıdır. Yüksek mezbah ortada olandı. Zaviye kapılarında, gümüş yaldızlı levhalar vardı. Mezhabı daha yüksek olan zaviyede, dört yeşil sütün üzerine asılmış gümüşten haçlar görülmekteydi. Bunlar türlü taşlarla işlenmişti. Zaviye kapıları, bir yandan bir yana uzayabilen genişlik-

8 Eskiden Petra denilen ve günümüzde Kesmekaya diye bilinen yerde olduğu belirtilen bu kilisenin bir izi kalmamıştır. O zamanlar Boğdansaray'da bulunduğu da söyleniyor. Boğdan'dan Bâb-ı Âli'ye gönderilen elçilerin ikametgâhı imiş.

teki ipek perdelerle örtülü idi. Papazlar ayin icrası için içeri girerken bu perdeler açılıyor, böylece içerde bulunanlar, papazın nerden girdiğini görmemiş oluyor.

Tavanlar gösterişli mozayiklerle işlenmişti. Bir tarafta, İlah-Baba'nın tasviri gözüküyordu. Duvarlar da, ta yere kadar süslenmişti. Yüksek mezbahlı olan zaviyenin etrafındaki oturulacak yerler iyi bir şekilde düzenlenmiş; her bir oturma yerinin arasına, birinin tükürüp yeri kirletmemesi için bakırdan kaplar konmuştu. Burada, gümüş ve billûrdan yapılma birçok lâmba da vardı. İçerde çok sayıda saklı mukaddes eşya vardı. Ama bu eşyayı barındıran sandıkların anahtarları, İmparator'un kendisindeymiş. Hem bu sandıklar, sıkı bir gözetim altındadır. Buna rağmen, özel olarak bize, Saint John'un sol kolu gösterildi. Bu, omuzdan parmak uçlarına kadar tam bir koldu. Kıymetli taşlarla bezenmiş altından bir bağ dirseğe geçirilmişti.

Bundan başka bu kilisede, Hazreti İsa'ya ait birçok mukaddes eşya bulunduğunu öğrendik. Ama bunlar bize bugün gösterilmeyecekti. Çünkü İmparator ava çıkmıştı. Anahtarları ise İmparatoriçe'nin gözetiminde bırakmıştı. İmparatoriçe de bunları gönderememişti. Ancak daha sonraki günlerde bu mukaddes eşya bize gösterildi. Bundan biz de ilerde bahsedeceğiz.

Bu Saint John Kilisesi'ne bağlı bir de manastır vardı; ve burada rahipler ikamet ediyordu. Manastırın büyük galerisinde uzun bir masa bulunuyordu. Otu ayak uzunluğunda olan bu masanın etrafında, tahtadan yapımış oturacak yerler vardı. Rahipler bunun üzerinde yemek yiyorlar. Manastırın bağ ve bahçeleri de vardı.

Aynı gün Saint Mary Peripilatus Kilisesi'ni [9] de ziyaret ettik. Bu kilisenin kapısı önünde birçok servi vardı. Kilisenin asıl binası, dıştan, çeşitli resimler ve tasvirlerle bezenmişti. Bunlar al-

9 Bu kilisenin bir izi kalmamıştır. Bugün, Sulu Manastır adıyle bilinen ve Ermenilere ait olan Saint George Kilisesi'nin yerindeymiş.

tın rengi, mavi gibi rengârenk idiler. Kiliseye girerken sol taraftaki tasvirler arasında Hazreti Meryeminki görülüyordu. Meryemin ayakları dibinde otuz kale ve şehir temsil olunmuştu ve üzerine Yunan harfleriyle isimleri yazılmıştı. Anlattıklarına göre, bu kale ve şehirler, **Romanüs** namında bir imparator tarafından bu kiliseye vakfolunmuş. Yine bu Meryem tasviri altında asılı duran çelik levhalar üzerinde, bu kiliseye verilen imtiyazlardan sözediliyor. Levhaların her biri kurşun ve mumla mühürlenmişti. Bu imtiyazlar, bu şehirler ve kalelerin ahalisi tarafından verilmiş.

Saint Mary Kilisesi'nin beş mezbahı vardır. Asıl bina, etrafı yarım dairelerle çevrilmiş bir dörtgendir (murabba). Çok geniştir. Tavanını yeşil direkler tutuyor. Bir köşede İmparator Romanüs'ün mezarı görülmektedir. Bize anlattıklarına göre, bu mezar eskiden altınla kaplı ve kıymetli taşlarla bezeliymiş. İkiyüz (200) sene evvel Lâtinler İstanbul'a girdikleri zaman, bu mezarı da yağma etmişler. Kilisede, başka bir İmparatora ait bir mezar daha vardır. Burada Saint John'un (Yahya'nın) diğer bir kolunu gördük. Bu kol halâ taze görünüyordu. Çünkü, bize anlattıklarına göre, Hazreti Yahya'nın cesedi yakıldığ zaman sol kolu yanmamış. Daha sonra da muhafaza edilmiş. Bu kol altın çubuklar arasında korunuyor. Fakat başparmak eksikti. Papazlara bunun sebebini sorduk. Onların bize anlattığına göre: Eskiden, Antakya şehrinde putperestliğin iyice yaygınlaştığı bir sırada, yörede müthiş bir ejderha varmış. Antakya halkı her sene bu ejderhaya bir insan sunmak itiyadındaymış. Bu insan kur'a ile seçilir, sonra ejderhaya atılırmış. Bunun kurtulmasına da imkân yokmuş. Bir seferinde bu kur'a, halâ putperest olan bir adamın kızına isabet etmiş. Zavallı adam, kızını kurtarmağa imkân olmadığını bildiğinden, çok üzülüp perişan olmuş. Üzüntü ve kederinden inim inim inleyen adam, çaresiz dönüp dolaşırken, bir hıristiyan manastırı önünde bulmuş kendini. Bu manastırdaki rahiplerle konuşmuş. Onlara, eskiden Hazreti Yahya'nın duası ile bazı mucizeler vukubulduğuna dair işittiği sözleri anlatmış. Ve

Hazreti Yahya'nın ruhaniyetinden böyle bir mucizenin tekrarını istediğini söylemiş. Papazlar, bunu niçin istediğini sormuşlar. O da, kızının başına gelmek üzere olan felâketi anlatmış. Zavallı kızı ejderhaya atılmak üzeredir ve onu bu felâketten ancak bir mucize kurtarabilecektir... Bunun üzerine adama acıyan papazlar, onu, manastırın içinde saklı olan Hazreti Yahya'nın kolunun yanına götürmüşler. Adam bu kolun karşısında eğilmiş, dua etmiş. Sonra bir ara aniden kolun üzerine atılmış. Göstermeden başparmağı koparıvermiş. Sonra da parmağı ağzının içinde saklayarak çıkıp gitmiş. Kızı ejderhanın ağzına atma vakti gelince, alıp götürmüşler. Ejderhanın tam önüne kadar, babası kızın yanından ayrılmamış. Kızı tam ejderhanın ağzına atılacakken, adam, Hazreti Yahya'nın elinden kopardığı başparmak kemiğini ejderhanın ağzına atıvermiş. Ejderha kemiği yutar yutmaz kıvranmağa başlamış ve hemen ölmüş! Bu mucizeyi gören adam, derhal manastıra gidip hıristiyan olmuş!..

İstanbul'un Saint Mary Kilisesi'nde gördüğümüz kol, Hazreti Yahya'nın işte bu hikâyede mevzubahs olan koluymuş. Başparmağın eksikliği de bu sebeptenmiş.

Aynı kilisede bize küçük bir haç gösterdiler. Altından bir mahfaza içinde duran bu salibin üzerinde, İsa'nın çarmıha gerilmesi olayı gösteriliyordu. Papazların bize anlattığına göre, bizzat Hz. İsa'nın üzerinde gerildiği asıl haçtan yapılmış. Tahtanın rengi siyahtı. İstanbul'u kuran **İmparator Konstantin** zamanında, annesi Kudüs'e giderek hafriyat yaptırmış ve asıl salibin bu parçasını buldurmuş. İşte bu salibi de onun üzerine oydurmuş.

Bundan başka bize bu kilisede, **Saint Gregory**'nin çok iyi muhafaza edilmiş olan cesedi gösterildi.

Kiliseden çıkarken bir kemerden geçtik. Kemerin üzerinde kutsal tarihi gösteren bir sürü resim vardı. Bilhassa Hz. Meryem'in resmi o kadar güzeldi ki, başka bir yerde bu kadar güzeline tesadüf olunamaz.

Kilisede rahip çoktu. Bize kiliseyi dolaştıran ve her şeyi gösteren bunlardı.

Nihayet rahipler bizi büyük bir salona götürdüler. Burada da birçok güzel resim vardı. Bunların biri, Cebrail'i Meryem'e selâm verirken gösteriyordu. Hz. İsa'nın haça gerilmeğe kadar başından geçen bütün olaylar, bu şekilde birer resim ile temsil olunmuştu.

Manastırın sınırı içinde, rahiplerin ikametine ayrılmış birçok ev vardı. Bu evlerin içi uygun tarzda döşenmişti. Etrafta bahçe ve bağlar vardı. Bahçelerin içinde çeşmeler görülüyordu.

Kilise ile ona bağlı binalardan âdeta bir şehir oluşmuştu.

Ertesi gün yine Saint John adını taşıyan bir kiliseyi ziyaret ettik [10].

Burada da birçok rahip ikamet ediyordu. Manastırın gayet yüksek kapısından asıl binaya giden geniş bir avluya giriliyor. Kilisenin yedi mezbahı vardır. Buradaki resimler de çok güzeldi. Kilise plânı, etrafı yarım dairelerle çevrilmiş bir dörtgendir. İçerde yirmidört sütun saydık.

Ayni gün, Hipodrom adı verilen sahaya gittik. Burası beyaz sütunlarla çevrilmiş bir yerdir. Sütunlar o kadar kalın ki, her birini ancak üç adam kucaklayabilir. Bu sütunlar birbirine yakın ve 37 tanedir. Kadın ve kızlara ayrı yerler vardır. Bunlar, yarışları buralardan seyrediyor. Mermer sütunların iki tarafında, yine mermerden inşa olunmuş bir duvar vardır. Duvar yirmi-otuz adım geriden başlıyor. Yanında dört mermer sütun üzerinde yükselen bir yer var ki bunun üzerinde mermerden bir taht duruyor. İmparator ile İmparatoriçe Hipodroma geldikleri zaman burada oturuyorlar. Tahtın etrafında da oturulacak yerler vardır. Bunların gerisinde, sahneye nazır, tabii hacimde dört heykel dikilmiş.

Sahnede, oturma yerlerinin karşısında, mermer üzerinde duran

10 Bugün burada Mirahor Camii vardır. Fakat caminin plânı ile Clavijo'nun anlattığı kilise plânı birbirine uymuyor. Clavijo kilisde 24 sütun saydığı halde, Mirahor Camii'nde ancak 18 sütun var.

iki dikili taş görünüyordu. Bu büyük taş kütlesinin yontulup bu hale getirilmesi, özellikle de buraya kadar taşınması ve dikilmesi, gerçekten şâyân-ı hayret bir şeydi! Taş o kadar büyük ki, uzaktan İstanbul'un görülmesinden evvel bu taş göze çarpıyor. Söylendiğine göre bu taş, büyük bir hadisenin anısı için oraya getirilip dikilmiştir. Taşın kaidesinde, okunabilmesi çok zor bir sürü yazı vardır. Üzerinde de, buraya dikilmesini isteyen **İmparator Teodosyos**'un adı yazılıdır. Buradan başlayarak Hipodromu çevreleyen sütunlar uzayıp gidiyor. Ama bunlar, biraz önce anlattığımız sütunlar kadar kalın ve yüksek değildir. Bunlarda, birçok eski adamın hayat ve hareketlerine dair yazılar doludur. Yakında bir de yılankavi bir sütun görünüyor. Bu sütun tunçtan veya başka bir madenden dökülmüş olan üç yılandan ibarettir. Yılanlar birbirine dolanmış olduğu için kalın bir halata benzemektedir. Yine de her birinin başı ayrı ayrı görülmektedir ve üçünün de ağzı açıktır. Bize anlatıldığına göre bu yılanlar birer tılsımdır. Güya eski zamanda şehre yılan ve benzeri hayvanat musallat olmuş ve birçok insanı zehirlemişler. Bunun üzerine, zamanın imparatoru bu tılsımı yaptırtmış ve böylece İstanbul'da yaşayanları bir yılanın sokmaması sağlanmış.

Hipodrom çok geniş bir yerdir. Birbiri ardınca yükselen oturma basamaklarıyla etrafı çevrili. Gelen halk buralarda oturup yarışları seyrediyor. Bu oturma yerlerinin gerisinde, yarışlara iştirak edenlerin soyunmalarına ayrılmış mahaller vardır.

Ayni gün Santa Sofia Kilisesi'ne (Ayasofya) gittik. Yunancada Santa Sofia, hakiki hikmet demektir. Hakiki hikmetden de kastedilen, ilahi oğuldur. Bu kilise, ilahi oğula ithaf edilerek inşa olunmuş. İstanbul'un en büyük ve en önemli kilisesi budur. Burada, Yunanlıların 'kaluber' dedikleri bazı papazlar bulunuyor ki, hıristiyanların ayinlerine nezaret ediyorlar. Burada Yunan Patriğinin de bir yeri vardır. Yunanlılar patriğe 'metropolit" derler.

Ayasofya'nın avlusunda, beyaz taştan dokuz büyük sütun var-

dır. Dünyada bunlardan daha büyük ve kalınını görmek mümkün değildir. Bir söylentiye göre, eskiden bu sütunların arasında, patrik ile ruhani ilerigelenlerinin toplandıkları bir köşk varmış. Yine bu avluda gayet uzun bir sütunun tepesinde, tunçtan bir at heykeli vardı. Bu at, dört büyük at hacmindeydi. Tepesinde, tavus kuşu kuyruğu şeklinde bir sorguç bulunuyordu. At, üzerinde durduğu sütuna zincirlerle bağlanmıştı. Bu şekilde, fırtınalı havalarda düşmemesi sağlanmış. Bu büyük at, çok ustaca dökülmüş. Arka ayaklarından biri ile ön ayaklarından biri havada duruyor. Böylece, sanki bir şeyin üzerine atılıyormuş gibi görünüyor. Atın sırtındaki binicinin sağ kolu kalkık, avucu açık durumdadır. Bu açık avucunda altından bir top vardır. sol eliyle de dizginleri tutmaktadır. At ve üzerindeki binici o kadar büyük, sütun da o kadar yüksek ki, böylece harika bir şey ortaya çıkmış. Bize söylendiğine göre, atın üzerindeki binici, İmparator Jüstinyen'i tasvir ediyor. Bu heykel de zaten onun tarafından yaptırtılmış. Ayasofya da bu imparator tarafından yaptırılmıştır. Kendisi Türklerle şiddetli muharebeler yapmıştır [11].

Ayasofya'nın asıl girişi, kapının üzerinde yükselen ve dört sütuna dayanan bir kemer altındadır. Burası, çok güzel bir şekilde yapılmış bir kilisedir. Bundan sonra büyük kapı görünüyor. Kapı çok geniş ve yüksektir. Pervaz ile kaplanmıştır. Daha sonra, kapalı bir geçide giriliyor ki, burada yüksekçe bir galeri vardır. Arkasında da pervazla kaplanmış bir kapı göze çarpıyor. Bu kapıdan büyük bir hole girilmektedir. Hol, geniş ve yüksektir. Tavanı kerestedendir. Sol tarafında, çok güzel yapılmış bir maksure (mahfil) vardır. Duvarları değişik renkte mermerlerden yapılmış . . Sağ tarafta da bunun bir eşi bulunuyor. Burası, yukarda söylediğimiz gibi, iç kapının arkasındadır. İçerisine beş kapıdan giriliyor. Her kapı bronz levhalarla kaplıdır. Ortadaki, en

11 Bu sütun ile üzerindeki heykel, 1492 senesinde yıldırım düşmesiyle harab olmuştur. Buna göre, İstanbul'un fethinden 40 sene sonra yıkılmış demektir. Topkapı Kütüphanesi'nde bu sütun ile heykelin bir resmi vardır.

yüksek kapıdır. Buradan kilisenin içine giriliyor. O kadar geniş, yüksek ve süslü ki, başka bir yerde bir eşi görülemez. Burası binanın orta yeridir.

Buranın kubbesi, kenardaki maksurelerin kubbelerinden daha yüksektir. O kadar ki, onu aşağıdan görmek için insanın gözleri çok kuvvetli olmalıdır. Kilisenin içi boyca 105 kadem, ence 90 kademdir. Bu büyük kubbe dört büyük direğe dayanıyor. Dördü de kırmızıya boyanmış. Kubbenin içi mozayik ile süslenmiştir. Yüksek mezbahın üstünde, baba-ilahı gösteren ve renk renk mozayiklerden yapılmış iri bir resim, tabii hacimde göze çarpıyor. Öyle ki, resimdeki gözler biribirinden üç karış aralıklıdır; uzaktan ise, tabii bir insanın yüzündeki gözler gibi görünmektedir. Bu, resmin çok yüksek bir yere konmuş olmasından ileri geliyor. Orta yerde, dört sütun üzerinde duran ve minbere benzeyen bir şey görünüyor. Bunun üzerinde bir kubbe vardır. Dini konuşmalar buradan yapılıyor. Bayram günlerinde de buradan İnciller okunmaktadır. Zemin mermer döşelidir. Yukarıdaki galeriler, mezbah müstesna olmak üzere, içerinin her tarafını görmektedir. Mezbahın kendisi bir harikadır. Galerilerin her biri yirmi kadem enindedir. Duvar ve tavanları çok güzel mozayiklerle işlenmiştir. Sol kenardaki galerilerin birinin duvarında, büyük bir taş vardır. Etrafını çevreleyen diğer taşların ortasındaki bu taşın üzerinde, Meryem, kucağında İsa olduğu halde görülüyor. Bu resim nakış veya hak ile, yani beşeri bir sanat eseri olarak ortaya konmuş gibi değildir sanki. Buna yakın bir yerde Hz.Yahya'nın resmi görülüyor. Resimler, dediğim gibi, insan tarafından yapılmamış gibi, gayet tabiidir. Âdeta bu taşların damarları, bu resimlerin şekillerini gösterecek biçimde tabiat tarafından çizilmiştir. Bize anlatıldığına göre, amele bu taşları çıkarmağa çalışıyorken, üzerlerinde bu şahsiyetlerin çizgilerini görmüş ve bunun büyük bir mucize olduğunu anlamışlardır. Bu mukaddes şahsiyetler, taşın üzerinde, semanın bulutları arasında gibi ve sanki üzerlerine ince bir perde çekilmiş gibi duruyorlar.

Kilisenin mezbahına yakın bir yerde, bir patriğin iyi bir surette muhafaza olunan cesedini gördük. Bunun eti de kemiği de muhafaza olunmuş. Ve mukaddes varlıklardan sayılmaktaydı. Bundan başka **Saint Lorens**'in diri diri yakıldığı yeri gördük.

Ayasofya'nın altında birçok oda, mahzen, ve saire vardır. Etrafındaki binaları da gördük. Fakat bunların çoğu harab olmağa yüz tutmuş idi. Kilisenin dış duvarları yıkıktı. Son zamanlarda, kiliseye giden kapıların çoğu taşlarla kapatılmış. Alttaki büyük su mahzeni, çok geniş alanda suyu ihtiva ediyordu. Bize bildirildiğine göre, bu mahzenin içinde yüz kayık serbest serbest dalaşabilirmiş. Kilisedeki garip ve hayret verici şeyler o kadar çok ki, hepsini burada tarif etmeğe imkân yoktur. Bunun için burada birkaç saat geçirmek yetmiyor. Hattâ burada birkaç gün geçirmek de yetmez. İnsan burada bütün gününü geçirdikten sonra her şeyi gördüğünü sanarsa da, ertesi gün yine birçok yeni şeyle karşılaşır. Ayasofya, hiç bir tecavüze uğramayan bir sığınaktır. Yunanlı yabancı bir cani buraya sığınacak olursa, kimse ona el uzatamaz. Bu cani, yol kesmiş, hattâ adam öldürmüş olsa bile, bir kimse ona dokunamaz.

4
Yeni İstanbul

Ayni gün Saint George Kilisesi'ni de gördük [12]. Bu kilisenin önündeki geniş avluda bahçeler vardır. Asıl kilise binası bunların ötesindedir. Kilisenin önünde vaftiz için büyük bir havuz bulunuyor. Çok güzel yapılmış olan havuzun üstünde sekiz sütuna dayanan bir kubbe duruyor. Her sütun mükemmel bir surete işlenmiş ve tasvirlerle süslenmiştir. Asıl kilise çok büyüktür. Zemini renk renk taşlarla döşenmiştir. Taşlar o kadar güzeldir ki, bu sanat güzelliği karşısında hayret etmemek mümkün değildir. Burada gördüğümüz resimlerden biri, Hz.İsa'nın göğe urucunu (yükselişini) gösteriyor. Tavanda ilahın tasviri göze çarpıyor. Bundan başka, bir melek eliyle gökyüzüne götürülen ve bulutlar arasında görülen gerçek haçın resmi de var. Haçın altında havariler duruyor. Bütün bunlar mozayikle ve pek mükemmel bir biçimde işlenmişti. Aynı kilisede, ipek bir puşide ile örtülü bir imparatoriçe mezarı vardı [13].

Fakat ortalık karardığı için, Pera (Beyoğlu) tarafındaki ikametgâmıza döndük. Ertesi gün Haliçteki Kanbagos Kapı sı'na gitmeğe karar verdik [14].

12 Bu kilise Mangana'da idi. Burası o zamanki İstanbul'un tersanesiydi. Kilisenin bugüne bir izi gelmemiştir. Ayasofya ile Sarayburnu arasında, sahile yakın bir yerde olduğu anlaşılıyor.

13 Serezenski'ye göre bu imparatoriçe, X. Konstantin'in karısıdır. Bu Konstantin, Saint George Kilisesi'ni yaptırmıştı.

14 Kanbagos Kapısı, halen Petri adıyle bilinir. Bu kapıya yakın bir manastır vardı. Kadınlar siyasete bulaşarak dolap çevirmeğe başladıklarında bu manastır kapatılırdı.

Yukarda sözün ettiğimiz (damat) **İlarbo** ile buluşup atlara binerek şehrin diğer kısımlarını ziyaret edecektik. Sonra biz Pera'daki meskenimize dönerken, rehberlerimiz de evlerine gidecekti. Fakat bunlar olmadı.

Ertesi gün sabah vakti İstanbul'a gidiyorken, yoldan çevrildik. Çünkü, alınan habere göre, Venedik Cumhuriyeti'ne ait olan İskenderun'a karşı harekete hazırlanan Ceneviz donanması İstanbul'da Venedik donanması tarafından tahrip edilmiş. Donanmadaki adamlar öldürülmüş ve başlarında bulunan, **Mareşal Busisu**'nun yeğeni esir alınmış.

Bu haber, Beyoğlu semtini altüst etti. Burada ikamet eden Venedikli tacirler hapsolunmuş, limandaki birçok Venedik gemisine el konulmuş. Beyoğlu hakimleri, bizim eşyamızı, Trabzon'a gitmek üzere bineceğimiz gemiye yüklemişlerdi. Fakat saray, bu geminin lâzım olduğunu, haber getirmek için gönderileceğini söylemişti. Kış yaklaşmakta olduğundan, bizim bu gemiye binemeyişimiz bir felâketti. İstediğimiz zaman başka bir gemi bulmak çok zordu. Onun için, bağlı olduğumuz **Kral Hanry** adına yerine getireceğimiz vazifeyi ne yoldan başarabileceğimizi araştırmağa başladık. Evvelâ, bizi bekleyen **İlarbo**'ya, o gün İstanbul'a geçmemizin imkânsız olduğunu bildirdik. Fakat ertesi gün o tarafa geçeceğiz, dedik. O gün İmparator avdan dönmüş ve bize bir yaban domuzu gönderdi.

Ertesi gün, 1 Ekim Perşembe günü İstanbul tarafına geçtik. İlarbo bizi Kanbagos Kapısı'nda bekliyordu. Yanında saraydan birkaç kişi vardı. Hepimiz atımıza binerek Santa Maria Kilisesi'ne gittik [15]. Bu kilise, Blachernia tarafında ve şimdi harap durumda olan Anaomasi Kulesi'ne yakındır. Eskiden bu kule, elçilerin barındırıldığı yermiş. Burada öğrendiğimize göre, kule, İmparator Manuel'in babası sabık İmparator **John Paleolog** tarafından tahrip olunmuştur. Çünkü, sabık imparatorun oğlu Andronikos, daha sonra anlatacağımız gibi, bir aralık babasını burada hapsetmişti.

15 Bu kilisenin bir izi kalmamıştır.

Santa Maria Kilisesi eskiden sarayın kilisesi imiş. Gösterişli bir yapıdır. Bilhassa süslemesi o kadar yeni görünüyor ki, henüz elden çıktığı sanılabilir.

Aynı gün, Beyoğlu tarafındaki Saint John Kilisesi'ne gitik. Buraya daha evvel gitmiştik ama, anahtarlar olmadığı için, iyice gezip görememiştik. Vardığımızda bütün rahipler sıralanmış bizi bekliyordu. Biz içeri girince rahipler ilâhi okumağa başladılar, mum ve meşaleler yaktılar. Sonra hep birlikte kutsal eşyanın bulunduğu yere çıktık. Evvelâ kırmızı renkli bir sandık getirdiler. Bütün rahipler ilâhi okuyor, meşaleler yanıyor ve yakılar tütüyorken sandık alınarak indirildi ve bir masanın üzerine konuldu. Masanın üzerinde ipekten bir örtü vardı. Sandık iki yerinden beyaz mumla mühürlenmişti. Bu mühürlerin altında gümüşten kilitler vardı.

Kilitler açılıp kapak kaldırıldıktan sonra, sandığın içinden, gümüş kaplama iki tabak çıkarıldı. Bunun ardından, büyük ve mühürlü bir çanta çıkarıldı. Mührü kırılarak çanta açıldı. İçinde Hz. İsa'nın son yemeği esnasında **Juda**'ya verdiği ekmek parçası saklıydı. Hz.İsa, Juda'ya o ekmek parçasını vermekle, kendisine kimin hıyanet edeceğini göstermek istemiş idi. Juda bu parçayı yememişti. Buradaki sandığın içinden çıkan emkek parçası, işte buydu. Parça ipek bir bohça içinde saklanıyor ve kırmızı bir mühürle mühürleniyordu. Üç parmak kalınlığındaydı. Sonra, altın bir kutu çıkarıldı. Bunun içinde Longsinüs'ün mızrağı ile yaralandığı zaman Hz. İsa'nın vücudundan akan kan saklanıyordu. Çantanın içinden çıkarılan üçüncü bir altın kutunun içinde de yine kan damlaları vardı. Bize anlattıklarına göre, bunlar da Hz.İsa'nın kanından imiş. Lâkin bunlar, İsa'nın çarmıha gerildiğini gösteren bir resimden akmış! Gûya, Beyrut'da bir yahudi, Hz.İsa'yı haç üzerinde gösteren bir resmi bıçaklamış ve o zaman bu kan akmış!.. Daha sonra bu çantadan, billûr bir şişe çıkarıldı. Kapağı, altın bir zincirle bağlıydı. İçinde, kırmızı bir kadife parçası üzerinde Hz. İsa'nın saç ve sakalından birkaç kıl vardı. Bunlar, İsa haça gerilirken Yahudiler tarafından yolunmuş. Yine çantanın içinden bir taş parçası çıkarıldı. Hz. İsa ha-

çın üzerinden indirildikten sonra yere yatırılmış; işte bu taş da, onun yattığı bu yerden çıkarılmış.. Daha sonra gümüş bir kutu çıkardılar. Bunun üzerinde altın bir mühür vardı. Kutu açılarak içinden, altın bir tabak üzerindeki mızrak ucu gösterildi. Bu, Longinüs'ün İsa'yı yaraladığında kullandığı mızrağa ait imiş. Bu mızrak ucu demirden yapılmıştı. Ucunda kan lekesi görülüyordu. Bu leke o kadar taze idi ki, sanki biraz önce bir insan vücuduna saplanmıştı... Aynı kutu içinde Kudüs hâkimlerinin İsa'yı muhakeme ederken başına indirdikleri sopanın bir parçası saklanıyordu. Parça birbuçuk karış kadardı.. İsa haçın üzerindeyken ona bir süngerle sirke verilmişti. Kutunun içinde bu süngerden de bir parça vardı. Bu kutunun içinde Hz. İsa'nın elbiselerinden parçalar da bulunuyordu. Bu elbise parçalarından biri kırmızı çizgili idi. Kola ait bir parça dıştan düğmeliydi. Bu düğmeler çözülerek çıkarılacak şekilde yapılmıştı. Yenden dirsek kısmına kadar düğme vardı. Diğer bez parçaları koyu kırmızıydı. Bunlar dokuma değil, iğneyle işlenmişti...

Biz kutsal şeylere bakıyorken, şehir ahalisinden bir çok kimse ve bazı eşraf bizim ziyaretimizden haberdar olarak gelmiş, yanımızda bulunmuş, kutsal şeyler gösterildikçe dualar ederek yere kapanmışlar, ve birçoğu da ağlamıştı.

Aynı gün, "Asil Kadınlar Manastırı" denen yeri ziyaret ettik. Burada da renk renk mermer parçaları gördük. Hz.İsa haçdan indirildiği zaman bu mermerin üzerine yatırılmış. Meryem ile Saint John'un döktüğü gözyaşları bu mermer parçları üzerinde lekeler bırakmış. Hz.İsa çarmıha gerildiği zaman bunlar acı acı ağlamışlar ve sanki gözyaşları bu taş parçaları üzerinde donmuş...

Bunlardan başka İstanbul'da Santa Mariya namıda bir kilise vardır ki, çok kutsal bilinmektedir. Burası küçük bir yerdir ve içinde ancak bir kaç kıdemli papaz yaşar. Bunlar katiyen et yemeyip şarap içmedikleri gibi, yağda pişirilmiş bir yemeği de yemiyorlarmış. Hatta, içinde kan dolaşan bir hayvan eti yemediklerinden, balık etini de yemiyorlarmış... Kilisenin içi moza-

yik ile döşelidir. Hz.Meryem'in bir resmi bulunuyor ki, söylendiğine göre bu bizzat Saint Luca tarafından çizilmiş. Papazların anlattığına göre bu resim, her gün türlü mucizeler gösteriyor. Buradaki Rumların bu resme karşı derinden sevgi ve bağlılıkları vardır. Onun için Hz. Meryem yortuları gayet gösterişli bir tarzda kutlanıyor. Resim dörtköşe bir tahta üzerine yapılmıştır. Tahtanın uzunluğu altı karıştır. Resim halihazırda zümrütler, firuzeler, büyük inciler ve daha başka kıymetli taşla işlenmiş bir çerçeve içindedir. Bozulmaması için demir bir sandık içinde korummaktadır. Her salı günü burada bir ayin düzenleniyor ve pek çok insan toplanıyor. O gün resim, birçok papazın nezaretinde demir sandığından çıkarılarak gelenlere gösteriliyor. Bir yerden bir yere taşınırken o kadar ağırlaşıyormuş ki, üç-dört adam ancak taşıyabiliyormuş. Resim ortaya konduktan sonra herkes onun etrafında ibadet ediyor. Bu tapınma sırasında ağlayıp hıçkıranlara çokça rastlanıyor. Ayin bittikten sonra Meryem'in (resim) karşısında tapınan bir ihtiyar adam ilerliyor ve tek başına resmi kaldırarak yerine götürüyor. Bize dendiğine göre, bu işi bu ihtiyardan başka bir kimse yapamazmış. Üç-dört adamın zorlukla taşıyabildiğ bu resmi ihtiyar bir adamın kolaylıkla taşıması, gerçekten hayrete değer!.. Senenin bazı yortularında bu resim Ayasofya'ya götürülmekte ve halk orada ona her türlü saygı ve tapınmayı göstermektedir.

İmparator Manuel'in büyük biraderi ve sürgün imparator John'un babası Andronikos burada gömülüdür.

İmparator Manuel'in Rumlar arasında adı, **Çıkma Manol'dur.** Manuel'den önce biraderi Andronikos imparatorluk etmiş, ölürken de yerini genç oğlu John'a bırakmıştı. Bu Andronikos, babası İmparator John Paleolog'a isyan etmiş ve onu tahttan indirmek istemişti. Bu sırada Türk Padişahı, Sultan Bayezid'in babasıdır. Onun da büyük oğlu, Bayezid'in ağabeyi Savacı, babasına isyan etmişti. Her iki asi evladın da amacı, babasının yerine geçmek idi. Bu yüzden Sultan ile İmparator bu ikisine karşı birleştiler ve bunlardan kurtulmak istediler. İmparator ile Sultan asileri ele geçirince gözlerini çıkarmağa ve Gelibolu Kalesi'ne

sürmeğe karar vermişlerdi. Böylece bunların hali başkasına ibret olacaktı. İki asi de yakalanınca, İmparator oğluna acımıştı. Bununla beraber, derin ve karanlık bir zindana atılmasını emretmişti. Beynine de kaynar su döktürerek gözlerinin kısmen kör olmasına sebebiyet vermişti.

Andronikos bir süre mahpus kaldıktan sonra, annesi onun lehinde ricada bulunmuş, babası İmparator da, onun karısına, kocasını ziyaret için izin vermişti. Andronikos'un karısı, kocasının gözlerini tedavi ile meşgul olmuş, bunu bir dereceye kadar da başarmıştı.

Bir gün birlikte hapishanede otururken, kadın, duvardaki bir delikten bir yılanın girip çıktığını görmüş, bunu kocasına söylemiş, o da yılan deliğinin yakınına götürülmeyi istemiş. Yılan başını delikten çıkardığı sırada Andronikos onu bir darbe ile öldürmüş ve yılanın çok büyük olduğu görülmüştü. Bu olay babası İmparator Paleolog'a anlatılınca, bundan pek etkilenerek oğlunun haline acımış ve onu zindandan çıkarmıştı. Ama çok geçmeden Andronikos, babasına karşı yeni bir isyan hazırlayıp muvaffak olmuş ve onu esir almıştı. Bir müddet esaret hayatı yaşayan İmparator, sonra dostlarının yardımıyla kurtulmuştu. Bunun üzerine Andronikos kaçmış, İmparator Paleolog da, esaret günlerini geçirdiği kuleyi yıktırmıştı. Bundan sonra da, Andronikos'u imparator olma hakkından mahrum etmiş, bu hakkı, diğer oğlu Manuel'e vermişti. Ama Andronikos'un John adındaki oğlu, imparatorluk tahtında hak iddia etmiş ve bunu ısrarla sürdürmüş. Nihayetinde, son zamanlarda bu emelinde muvaffak olmuş; Manuel ile John anlaşarak, ikisinin de imparator ünvanı taşıması kabul edilmiş... Anlaşmaya göre, Manuel'in ölümünden sonra John tek imparator olacak. John'un ölümünün ardından da, Manuel'in oğlu tahta geçecek. Ondan sonra da taht, John'un oğluna kalacak.

Bana kalırsa içlerinden biri bile buna uyacak değildir...

İstanbul'da gayet güzel bir yeraltı su sarnıcı vardır. Buna Mehmet Sarnıcı denmektedir. Sarnıç çimento ile yapılmış ve tavanı

direklere dayandırılmıştır. Burası önemli miktarda su alır ve icabında kalabalık bir insan topluluğunu idare edebilir. [16].

İstanbul şehri kalın ve yüksek surlarla çevrilmiştir. Bu surların üzerinde birçok kule göze çarpar. Sur üç köşeden başlamakta ve adeta bir üçgen teşkil etmektedir. Bir köşeden diğerine uzunluk 6 mildir ki, toplamı 18 mil eder. Bir tarafında Marmara'ya, diğer tarafta da Halic'e hakimdir. Marmara'ya en uzak ve Halic'e hakim olan açının başladığı köşede Blanchernea Sarayı bulunmaktadır. Şehir geniş olmakla beraber, nüfus pek sık değildir. Şehir içindeki tepe ve vadilere ekinler ekilmiş ve bahçeler oluşturulmuştur. En kalabalık kısım, Marmara'ya uzanan çıkıntıdır. Ticaret merkezi Beyoğlu'dur, Küçük-büyük gemiler burada demirleyip, getirdiklerini indirmekte ve alıp götüreceklerini yüklemektedir. Beyoğlu ve İstanbul ahalisi burada buluşup işlerini görüyorlar.

Şehrin her yanında büyük saraylar, kilise ve manastırlar vardır. Ama bunların çoğu haraptır. Bütün bunlardan, İstanbul'un ilk devirlerinde dünyanın en mühim başkentlerinden biri olduğu anlaşılıyor... Bugün şehrin içinde, büyük- küçük üç bin kilise bulunduğu tahmin ediliyor. İstanbul'un içindeki birçok, ayazmadan, çeşmelerden tatlı su akıyor. Kutsal Havariler Kilesi-si'ne [17] yakın, tepeden tepeye uzayan bir su kemeri vardır. Bağ ve bahçeleri sulamak için su buradan naklolunuyor.

Beyoğlu tarafına açılan kapıların birine giden yol üzerinde bir hapishane vardır. Ağır suçlarla suçlananlar, kanunlara veya iktidara karşı gelenler, meselâ ekmeği ve eti yanlış tartanlar burada hapis tutulmaktadır.

Halic tarafı ile Beyoğlu'na bakan tarafta, sayısız mağaza ve dükkânlar, her türden eşya ile doludur. Halic bu iki şehir ara-

16 Clavijo'nun sözettiği bu sarnıcın hangisi olduğu belli değildir. İhtimal, Hipodram'a yakın olanıdır. Binbirdirek diye bilinen yerin burası olması muhtemeldir. Söz edilen Mehmed'in kim olduğu mechüldür.

17 Bir rivayete göre, Fatih Camii bu kilisenin enkazı ile kurulmuştur. Su kemeri halâ duruyor.

sında uzanıyor. Bu bakımdan İstanbul'u Sevil (Sevilla) şehrine benzetebiliriz. Beyoğlu ise Triyan gibidir. Rumlar, bu şehre, bizim gibi Constantinapole demiyorlar, İstanbul diyorlar [18].

Beyoğlu, küçük bir şehir olmakla beraber çok kalabalıktır. Kuvvetli bir surla çevrilmiş olan Beyoğlu'nun içi güzel evlerle doludur. Burası Cenevizlilerin işgali altındadır ve Cenova'ya bağlı bulunuyor. Burada Rumlarla Cenevizliler birarada oturmaktadır. Beyoğlu evleri denize o kadar yakındır ki, deniz ile sur arasında ancak bir rıhtımlık mesafe vardır. Sur sahil boyunca uzanıyor ve sonra bir tepeye varıyor. Bu tepenin üzerinde yüksek bir kule bulunuyor. Bu kule bütün şehre hâkimdir [19]. Fakat tepe pek yüksek değildir. Sağ tarafında ona hâkim olan diğer bir tepe vardır. İşte bu tepe, 1399'da İstanbul ve Beyoğlu'nun muhasarası sırasında Sultan Bayezid tarafından ele geçirilmişti. O zamandan bu yana, Sultan Bayezid İstanbul'u karadan ve denizden iki defa daha muhasara etmiştir. Bir keresinde muhasara altı ay devam etmiş, karadan dörtyüz bin (400. 000) asker ilerlemiş, denizden de altmış gemi limanı sarmıştı. Buna rağmen şehir zaptolunamamıştı. Çünkü, büyük bir gayret ve şiddetle mudafaa edilmişti. Ama yine de, Türkler gibi büyük bir milletin muhasara esnasında bu kadar beceriksizlik göstermeleri hayrete değer...

Beyoğlu tarafı ile İstanbul'u ayıran Halic dar bir geçittir. Herhalde Halic'in ağzı, bir fersahın üçte biri olan bir mil genişliğinde bile değildir. Burası hem İstanbul'un, hem Beyoğlu'nun limanıdır. Ve belki dünyanın en güzel ve en emin limandır. Burada demirleyen gemiler her rüzgârdan iyice korunur. Üstelik bu gemiler, düşman gemilerinin saldırısından tamamen kurtulmuş olur. Şayet İstanbul ile Beyoğlu tarafı limanı savunmağa karar verirlerse, buradaki gemiler her türlü taarruzdan emin olurlar. Halic'in suları berrak ve derindir. En büyük harp gemileri bile buraya girebilir.

18 İstanbul'un fetihten yarım asır önce de bu adla anıldığı anlaşılıyor.
19 Bu kule, 1348'de inşa edilen Galata Kulesi'dir. Eskiden, Mesih Kulesi denirmiş.

İstanbul'un karşı tarafında Türk toprakları uzanıyor. Her gün Beyoğlu ve İstanbul tarafından hareket eden gemiler, Türk olan Üsküdar'ın önünden geçiyor.

Beyoğlu'nun Cenevizliler tarafından işgali şu şekide olmuş: Cenevizliler İstanbul İmparatorlarının birinden küçük bir parça arazi satın almışlar. Sonra burada kendilerine ait şehri oluşturmağa başlamışlar. Karşı tarafın rızasıyla değil, kuvvet kullanarak bunu yapmışlar. Ama yine de, Beyoğlu tarafı İmparator'a ait sayılıyor... Orada geçerli olan para da, İmparator'un çıkardığı paradır. Hem orada geçerli olan hüküm, onun hükümleridir.

Cenevizliler buraya "Pera" dedikleri halde, Yunanlılar Galata diyorlar. Esasen burası Cenevizlilerden önce de meskûn imiş ve otlaklarla doluymuş. İnekler burada otlatılır, sonra sağılan sütler İstanbul'a gönderilirmiş. Buraya Galata denmesinin sebebi şudur: Yunanca "gala" süt demektir. İspanyolcada da "galata" sütün sağıldığı yer manasına gelir. Burası hemen hemen 61 sene evvel kurulmuş gibidir.

Beyoğlu tarafındaki iki manastır çok güzel görüldüğü gibi, çok pahalı şeylerle de döşenmiştir. Bunların biri Saint Paul, diğeri Saint Francis adına yapılmıştır. St. Francis Manastırı son derece süslüdür. Bize burada birçok kutsal eşya gösterildi. Bunlar arasında Sairıt Andreo'nun, Saint Nicola'nın ve Saint Francis'in kutsal kemikleri bulunuyordu. St. Catherin'in kemikleri billûrdan bir kutu içindeydi. Daha bir çok aziz (st) ve azizlerin kafatasından birkaçı da muhafaza olunuyordu. İncilerle işlenmiş bir haç, Hazreti İsa'nın üzerine gerildiği haçın bir parçasından yapılmış. Bir söylentiye göre, Lâtinler İstanbul'a girdikleri zaman bunu alıp götürmüşlerse de, daha sonra Rum patriği Lâtinleri dava etmiş ve geri almayı başarmış. Bu kutsal eşyadan başka bize birçok parlak ve kıymetli taşlarla işlenmiş elbise gösterildi. Bu St. Francis Manastırı'nda gömülü olanlardan biri, Türkler tarafından Niğbolu savaşında esir düşen Fransız mare-

şalidir. Bu mareşal, Macar kralı ile birleşip Haçlılar savaşına katılmıştı [20].

St. Paul Manastırı'nda, Sultan Bayezid tarafından esir edilerek, zehirli otlarla öldürülen **Lord Trokos** ile daha birçok Fransız yatıyor. Halbuki bunların canını kurtarmak için fidyeler verilmiş.

20 Bu mareşal, Philip Count Ottovo'dır. Niğbolu'da esir düştükten sonra, 1397'de ölmüştür. Burada sözü edilen Saint Francis Manastırı'nın bir izi kalmamıştır. 1659'da Valide Camii onun temelleri üzerinde inşa edilmiştir. Galata Kulesi'ne yakındır.

5
Beyoğlu'ndan Trabzon'a

24 Ekim Çarşamba gününden 13 Kasım Salı gününe kadar, Beyoğlu tarafında ikamet etmiş olduk. Bütün bu günler içinde, Trabzon'a gidecek bir gemi haberi alamadık. Kış mevsimi girmişti. Bu mevsimde Karadeniz'de yolalmak çok tehlikeliydi. Ama biz, yolumuzdan bir gün bile geri kalmamak için, rastladığımız ilk gemi ile harekete karar verdik. Geminin kaptanı, Sokono namında bir Cenevizliydi. Yol tedarikini tamamladıktan sonra limandan çıktık, fakat ilerleyemedik. Çünkü tayfadan bazıları gemiye binmemiş, geminin yol hazırlığı da tamamen ikmal edilmemişti.

14 Kasım Çarşamba günü öğle üzeri eksikler tamamlanarak hareket ettik. Müsait bir havada İstanbul Boğazı'na girdik. Üç saat kadar ilerledikten sonra, Avrupa sahili üzerinde bir kuleye rastladık. Adı, Tarabya idi. Buradaki limana girip yemek yedik ve sularımızı da doldurduk. Sonra tekrar hareket ettik. Boğazın sonunda, iki sahil üzerindeki tepelerde taç gibi kurulmuş kaleleri gördük ve Karadeniz'e girdik. Bu iki kaleden biri Türklerin gözetleme yerleriydi. Ve karakol deniyordu.

Boğazın girişindeki bu kalelerden Rumlara ait olanı harap ve boştu. Türklerinki ise, asker doluydu. Bu karşılıklı ikisinden başka, sahil üzerinde bir kale vardı. Türk tarafında, sahildeki kayanın üzerinde ikinci bir kale yapılmış ve iki kale bir sur ile çevrilmişti.

Bize anlatıldığına göre, eskiden sahiller arasında karşılıklı bir

zincir gerilir ve böylece boğazın girişi koruma altına alınırmış.

Karadeniz'e çıkacak gemiler, vermeleri gereken ücreti (resmi) ödemeden Karadeniz'e açılamıyor. Biz Karadeniz ağzına akşamleyin varmıştık. Ortalık kararmış olduğu için geceyi burada geçirmeyi uygun bulduk. Boğazın sağ tarafı Türklerin, sol tarafı Rumların elindedir. Sahilin her iki tarafında harap kiliseler görünmektedir. Geceyarısı demir alarak hareket ettik. Perşembe günü saat dokuz sıralarında, güzel bir havada ilerliyorken yelken direği kırıldı. Tayfalar küreğe geçti ve gemiyi sahile yanaştırdılar. Gereken tamirat yapıldıktan sonra, öğle vakti geçmiş olarak hareket ettik. İlerde, Türk sahili üzerindeki bir tepenin başında taç gibi bir kale görünüyordu. Deniz kaleyi her yandan kuşatmış, yalnız bir noktadan kara bağlantısı kalmıştı. Kalenin ismi Sekolyo imiş. Güneş gurup ederken Finogonya limanına vardık. Bu liman, aynı isimle tanınan bir ada içinde olup, Cenevizlilere aittir. Beyoğlu'ndaki idare, son günlerde buraları gözlemek için iki gemi göndermiş. Bundan maksat, Azak Denizi'nden gelmekte olan Venedik gemilerini yakalamak imiş. Düşman sayılan bu gemiler birçok mal yüklüymüş. Bunlar bir taarruza uğramayacaklarından emin imişler. Halbuki Cenevizlilerle Venedikliler arasında harp başladığından, Cenevizliler bu gemileri müsadere edip gemicileri esir alacaklardı. Finogonya'ya vardığımız zaman, Ceneviz gemilerinden biri orada bulunuyordu.

Ertesi gün (Cuma) hareket etmek istedik. Fakat ters rüzgârlarla karşılaştığımızdan bu mümkün olmadı. Tabii Ceneviz gemisi de yerinden kımıldayamadı. Finogonya adasında yerli ve yerleşik ahali yoktur. Türk sahilinden iki mil uzaklıkta olan bu adanın kalesi, hemen hemen bütün adayı kaplamış gibiydi. Fakat buradaki liman pek emin olmadığından, bir an evvel yola çıkıp, doğuya doğru altı mil uzaklıkta bulunan Firika'ya gitmek istedik. Cenevizlilerin diğer gemisi orada bulunuyormuş. Fakat gemimizdeki tayfalar Finogonya'da kalmayı daha uygun görmüş, onun için gemi kaleye daha yakın bir yere demirlemişti. Geceyarısı müthiş bir fırtına koptu. Tayfa, limandan çıkarak Ceneviz

harp gemisinin bulunduğu yere gittiğimiz takdirde daha emin olacağımızı söyledi. Sonra demir alarak küreklere asıldılar. Fakat fırtınanın şiddetinden, Ceneviz gemisinin olduğu yere varmağa imkân bulunamadı. Fırtınanın şiddeti gittikçe artmaktaydı. Öte yandan yağmur, bardaktan boşanırcasına yağdığı için, Ceneviz gemisine doğru gitmekten vaz geçip, eski yerimize dönmeğe karar verdik. Yine eski yerimize dönerek, tek yerine çift demir attık. Fakat fırtınanın şiddeti devam ettiğinden, gemi demirlerle beraber sürüklenmeğe başladı. Fırtınanın, bizi sürüklerken bir kayaya çarptırmasından korkuyorduk.Ama çok geçmeden Allah'ın inayetiyle demirler tuttu ve biz de kurtulmuş olduk. Çarpsak, hepimiz mahvolurduk. Öte yandan fırtına gitgide şiddetini arttırıyordu. Bunun için hepimiz toplanıp dua ve yakarışa başladık. Denizde dalgalar o derece yükseliyordu ki, gemimizin direklerine çarpıp öte tarafa atlıyordu. Gemi iyice su ile dolmağa başlayınca hepimizde bir ümitsizlik başgösterdi. Sonumuz Allah'ın merhametine kalmıştı. Gündüz olsa, yelken açıp sahile yaklaşabilirdik. Ama bu karanlıkta göz gözü görmüyordu. Birbirimizi hatırlayacak halde bile değildik. Fırtına şiddetinin en fazla olduğu bir sırada, Cenevizlilerin gemisi yerinden hareket etti ve bize çarpacakmış gibi üzerimize sürüklenerek gelmeğe başladı! Ama Allah'ın lûtfû ve merhameti sayesinde bize çarpmadan geçti. Onun böyle bu saatte ansızın hareket etmesi, demirlerinin sürüklenmesi nedeniyle idi. Şiddetli fırtına bu koca gemiyi yerinden alıp sürükleye sürükleye kayalara çarptırarak paramparça etmişti! Bu arada gemideki tayfalar ancak bir sandal indirmeğe muvaffak olarak, hepsi buna doluşup sahile ulaşmışlardı. Ama gemiyle birlikte içinde ne varsa yokolmuştu. Gemi batarken direği bizim gemiye çarpmıştı, ama pek tesirli bir şekilde olmamıştı. Fırtına bu direği de alıp götürmüştü... Bizim gemi de hızla su ile dolmakta olduğundan, hep birlikte aralıksız suyu kova gibi kaplarla taşıyıp boşaltıyorduk. Bu, sabaha kadar böyle devam etti. Sabah olduğunda fırtına değişip dinmiş, fakat hepimiz de ölüler gibi bitkin düşmüştük. Buna rağmen yelken açıp Türk sahiline yaklaştık. Ceneviz gemisinden kurtulan tayfalar, bizim hepimizin mahvolduğunu sa-

nıyorlardı. Bunun için, yelken açınakla uğraştığımızı farkedince pek şaşırdılar idi. Türk sahiline yaklaşınca, suya inip sahile çıktık. Sonra da eşyamızı taşıdık. İspanya Kralı'nın Timur'a gönderdiği hediyelerde herhangi bir hasar yoktu. Hepsini yere koyduk. Öte yandan gemimiz sahile yanaşmışken, dalgalar onu tekrar açığa çekti. Ama bundan önce tayfalar bütün yükümüzü sahile atmış olduğundan, bir eksiğimiz yoktu. Eşyanın hepsini bir tepeye götürdük. Bu arada gemiden bize, Türkler tarafından görüldüğümüz zaman Cenevizli olduğumuzu söylememiz gerektiği hatırlatıldı. Bunun üzerine biz de görüldüğümüzde Cenevizli olduğumuzu, Sultan'a götürmek üzere eşya taşıdığımızı söylemeğe karar verdik. Çok geçmeden Türkler bizi görüp kim olduğumuzu sordular. Biz de kararlaştırdığımız gibi cevap verdik ve dün gece parçalanan geminin tayfasından olduğumuzu belirttik. Amacımız, eşyamızı Girin'de duran Ceneviz gemisine yüklemekti. Eşyamızın taşınması için hayvan istedik. Türkler de, civar köylere haber gönderip hayvan getirteceklerini, ancak, bunların yarın gelebileceğini, söylediler.

Ertesi gün bütün eşyamızı taşıyacak atlar geldi. Eşyayı yükleyip Girin'e doğru yola koyulduk.

Cenevizlilere ait iki gemi halâ burdaydı. Kaptan Amiros ile görüşerek başımızdan geçenleri anlatacaktık. Amiros bizi çok iyi karşıladı, ve İspanyol kralının gemiyi kendi gemisi sayabileceğini söyledi. Biz de eşyamızı onun gemisine yükledik. Türklere, bizim batan gemiye mensup olduğumuzu bildirdi. Yanımızda, Timur'un İspanya'ya gönderdiği elçi de bulunuyorda. Türkler tarafından tanınmaması için, ona da bizim elbiselerimizden giydirmiştik. Böylece o da bizim gibi İspanyol oldu! Böyle yapmasak, Timur'un bu elçisi büyük bir tehlike ile karşılaşabilir, belki idam edilebilirdi. Gemiye çıktığımızda, eşyamızın tamamen gemiye yerleştirilmiş olduğunu gördük. Canımız kurtulduğu için de şükürler ettik. Çünkü bu geminin kaptanı, oniki senedir böyle bir fırtına görmediğini söyledi. Hem kendimizin, hem de eşyamızın kurtulması büyük bir nimet, belki bir mucize idi. Gerek denizdeki tayfalar, gerekse karaya çıktığımızda

Türkler, mallarımızın bir kılına dokunmadılar. Kaptanın dediğine göre, bu gemi de diğer gemi gibi mahvolacaktı; fakat bu limana sığınabildiği için kurtuldu.

Gemiye binip yerleştikten sonra müsait rüzgâr beklemeğe başladık. O gün bir Türk gelerek bizimle konuşmak istediğini bildirdi. Bu Türk bir köy ağası imiş. Bizim Sultan'a ait araziden geçtiğimizi ve ona götürülecek malları taşıdığımızı, bunun için gümrük resmi (ücreti) vermemiz gerektiğini söyledi. Biz bu talebi reddettik. Türklerin böyle bir talepte bulunmalarının sebebi, bizim Cenevizli olmadığımızı anlamaları idi.

Ertesi gün gemimiz yelken açtı ve İstanbul'a doğru hareket etti. 22 Kasım günü İstanbul'un Beyoğlu tarafına dönmüş olduk. Eşyamızı eski oturduğumuz yere tekrar yerleştirdik. Buradaki bütün dostlarımız, Karadeniz'in o müthiş fırtınasından kurtuluşumuzun bir mucize olduğunu söylediler.

Ertesi gün seyahatimize devam için çareler aramağa başladık. Fakat bu mevsimde böyle bir seyahati göze alacak bir gemi yoktu. Birçok gemi Trabzon'a gitmek üzere hazırlanmış olduğu halde, yola çıkmağa cesaret edemiyordu. O büyük fırtınadan önce yola koyulan gemiler hep ters geri dönmüş, kışı burada geçirmeğe karar vermişti. Hepsi baharın Mart ayını bekliyordu.

Karadeniz'in bu derece tehlikeli ve denizcileri böylesine korkutmuş olmasının sebebi, üç bin mil kutrunda olduğu halde, İstanbul Boğazı'ndan başka bir sığınma menfezinin bulunmamasıdır. Üstelik bu deniz, her tarafından yüksek dağlarla çevrilidir. Sahillerinde, çoğu yerde yanaşıp iltica etme imkânı yoktur. Bundan başka, denize birçok nehir akmakta, bu yüzden de sular köpürmekte ve girdaplar meydana gelmektedir. Bu sebepten Karadeniz'in dalgaları müthiş oluyor. Bilhassa rüzgâr kuzey ve kuzeybatıdan estiği zaman şiddetli fırtınalar oluyor. Böyle durumlarda gemiler, özellikle Boğaz'a yaklaştıklarında büyük tehlikelerle karşı karşıya kalıyor. Çünkü o zaman Boğaz'ın ağzını bulabilmek çok zordur. Boğaz'ın ağzını bulamayan gemi kıyıya bindirerek hurdahaş olmaktadır. Birçok gemi burada bu akibete

uğramış. Yine, bir gemi Boğaz'ın ağzını bularak içeri girebilse de, doğu veya batı rüzgârı şiddetli esiyorsa, tehlikeyi atlatmış olmuyor. Netekim Kefe'den gelen bir gemi bu akibete uğramıştı.

Bu sırada, Azak Denizi'nden gelen altı Venedik gemisi, Cenevizlilerin Venediklilerle harp halinde olmalarına rağmen, İstanbul İmparatoru'nun müsaadesiyle Halic'e iltica etmişti. İmparator, Cenevizlilere haber göndererek, Halic'in kendi hükmü altında olduğunu, kendisinin de hem Cenevizliler ve hem Venedikliler ile sulh halinde olduğunu, bu yüzden iki taraftan birinin diğerine burada bir saldırıda bulunmaması gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine de, iki taraf arasında bir uzlaşmaya varıldı ve Venedik gemileri, bir saldırıya uğramadan gittiler.

Biz, bütün kışı Beyoğlu tarafında geçirmeğe mecbur kaldık. Çünkü bizi alıp yolumuza götürecek bir gemi çıkmadı.

Ancak Mart ayı başında bir gemi bulunabildi. 190 kürekle donanımlı olan bu gemiye binmek üzere hazırlandık. Bilindiği gibi, durmadan tekrar eden bu hazırlıklar bize iyice pahalıya mal olmağa başlamıştı. Ama yine de, Timur'u halâ Karbağ'da bulabileceğimiz ümidinde olduğumuzdan, İstanbul'dan Karadeniz'e açılan bu ilk gemiye bindik.

1404 senesinin 20 Mart Perşembe günü geminin hazırlığı sona ermiş, biz de binmiştik. Timur'un İspanya elçisi de yanımızdaydı. O gün (20 Mart) gemi hareket etti. Fakat, su ve sair levazım tedariki icab ettiğinden, pek ilerleyemidik. Ertesi gün öğle üzeri Boğaz'dan çıkarak Karadeniz'e girdik. Rüzgâr müsaitti. Akşam üzeri Sekolyo Kalesi'ne vardık. Buradan da, geceyarısından sonra hareket ederek, öğleden sonra Finogonya (Kefken) adasını geçtik. Akşama doğru Sakarya nehrinin ağzına varmıştık.

Ertesi gün Pazar idi. O akşam üzeri Pantoratoya (Ereğli) namındaki Türk memleketine ulaştık. Bu bölge, Bayezid'in en büyük oğlu Süleyman Çelebi'ye aitti. Geceyi burada geçirdik. Pazartesi günü, rüzgâr muhalefeti nedeniyle hareket edemedik.

Ereğli, birkaç tepenin eteklerinde yeralan, sahile yakın bir şe-

hirdir. Tepelerin en yükseği üzerinde bir kale vardır. Şehir pek kalabalık sayılmaz. Nüfusun çoğu Rum olmakla beraber, Türkler de az değildir. Eskiden burası İstanbul'a bağlıydı. Bize anlatıldığına göre, yaklaşık otuz sene önce İmparator Manuel burasını Süleyman Çelebi'nin babası Sultan Bayezid'e, birkaç bin doka karşılığında satmış. Şehrin fevkalâde mükemmel bir limanı bulunduğundan, çok meşhur ve zengindir. Burasını, Pantoratoya namında bir imparator kurduğundan, şehir bu adla anılıyor [21].

Ertesi gün (25 Mart Salı), bu limandan hareket ederek akşama doğru, Türk sahilinin ilerisinde bir kaleye vasıl olduk. Bunun adı Riyo'dur. Fakat kalede asker yoktu. Liman kalenin hemen eteğinde olduğu için limana girmedik. Gemimizi gören Türkler sahilde dizilmiş, bize bakıyorlardı. Anlaşılan, bizi korsan veya yağmacı sanmışlardı. Bu durumda, limanın açığında demirledik ve geceyarısı hareket ettik.

Ertesi gün, Anadolu'nun içlerinden gelip denize akan bir nehrin ağzına vardık. Burası Bartın şehridir. Nehrin ağzında yüksek, dik kayalar vardı ve bunların biri üzerine, girişi koruma ve kontrol için bir kale yapılmıştı. Öğleden sonra buradan hareket ederek Amasra'ya vasıl olduk. Burası Türk topraklarında olmakla beraber, Cenevizlilere aitti.

Amasra şehri, deniz kenarında, yüksek bir tepenin üzerindedir. Bu tepe ile yanıbaşındaki ikinci bir tepe, bir sur ile çevrelenmiştir. İki tepenin zirvesi arasında bir köprü kurulmuş ve böylece tepeler birbirine bağlanmıştır. Şehrin iki limanı vardır. İç kısım dar ve binalar ehemmiyetsiz olduğu halde, surun dışında muazzam bina, saray ve kilise izleri görülüyor. Bundan da, eskiden, şehrin büyük ve önemli kısmının sur dışında olduğu anlaşılıyor. Ama, dediğimiz gibi, bugün bunlar sadece bir kalıntı halindedir. Çarşamba ve Perşembe gününü burada geçirdik. Kilisede ayine iştirak ettikten sonra, Dos Kastellos (Çifte Kale) denen yere doğru hareket ettik.

21 Bunda bir yanlışlık var. Ereğli'nin eski adı Heraklia'dır.

Cumartesi sabahı yoğun bir sisle karşılaştık. Daha sonra da deniz kabarmağa başladı ve fırtına koptu. Dalgaların şiddetle çarpmaları sonucu bir felâkete uğramaktan korkuyorduk. Her yan sis içinde olduğundan, sahile yakın mıyız, uzak mıyız, bilemiyorduk. Son derece yavaş ve tedbirli hareket ederek, öğleye doğru kendimizi, İnebolu denilen ve Türklere ait olan bir şehrin karşısında bulduk. Fakat limanı göremediğimiz için dışında kaldık. İkindi üzeri sis tekrar koyulaşmış ve bu yüzden sahili göremez olmuştuk. Ortalık kararduğı zaman, nerede bulunduğumuzu bilmiyorduk. Ne yapacağımızı düşünüp kararlaştırmağa çalışırken, yakınlardan bir köpek uluması işittik. Bunun üzerine hep bir ağızdan bağırıp çağırmağa başladık. Gözümüzün bütün gördüğü, bir sürü kayadan ibaretti. Limanın ağzında olduğumuz anlaşılıyordu. Ama limana nereden girilebileceğini görüp kestiremediğimiz için, halen zor durumdaydık. Kaptan tayfalardan birine emretti. O da denize atladı ve sahile doğru yüzdü. Sonra, sahilde bir fener yakarak işaret verdi. Onun bu işaretiyle, limana sığınabildik.

Ertesi gün paskalya pazarı idi. Paskalyayı kutlamak için limanda kaldık.

Bu İnebolu şehrinin etrafında yüksek tepeler vardır. Bunların biri üzerinde müstahkem bir kale bulunuyor. Kale, İsfendiyar namında müslüman bir emire aitti. İsfendiyar'ın burada birçok emlâki bulunuyor. Kendisi bunlar için Timur'a vergi ödemekte ve memleketinde Timur'un çıkardığı parayı kullandırtmaktadır. Bu günlerde İsfendiyar Bey burada değildi. Yerine bakan adamı, bizim, Timur'a giden elçiler olduğumuzu öğrenince, ziyaretimize geldi. Bir koyun, tavuklar, ekmek ve şarap gönderdi.

Burada, kale civarında, yörenin en güzel keresteleri bulunuyor. Bunlara gemi ve sair eşya yapılıyor.

31 Mart Pazartesi günü İnebolu'dan hareket ederek, Tüklere ait olan Sinop'a gittik; ve demirledik. Burası da İsfendiyar'ın hükmü altındadır. Şehre çıktığımızda, İsfendiyar'ın burada da olmadığını öğrendik. Üç günlük mesafede olan Kastamonu'ya

gitmiş. Haberdar olduğumuza göre, İsfendiyar, Süleyman Çelebi ile harbetmek üzere, 40. 000 (kırk bin) kişilik bir ordu toplamaktaymış. Kendisi Timur'un hükmünü kabul ettiği için, Süleyman Çelebi'nin can düşmanı olmuş. İsfendiyar ile görüşebilseydik çok iyi olacaktı. Bize, herhalde Timur'un bu günlerde nerede bulunduğuna dair bilgi verebilirdi. Hem ondan, kara yoluyla yapacağınız yolculuk hakkında da istifade ederdik.

İsfendiyar'ın Timur'un egemenliğini tanımasının sebebi şu idi: Ankara Savaşının mağlûbu Sultan Bayezid, daha önce İsfendiyar'ın babasını öldürtüp bütün arazisini ele geçirmişti. Timur ise, Bayezid'i mağlûp ettikten sonra, bütün topraklarını İsfendiyar'a geri vermişti.

5 Nisan Cumartesi günü Sinop'dan hareket ettik. O geceyi deniz üzerinde geçirdik. Ertesi gün öğle üzeri Samsun'a vardık. Burası da Türklerin elindeydi.

Samsun'un iki kalesi vardır. Biri Cenevizlilerin, diğeri Süleyman Çelebi'nindir. Biz burada limana girmeyerek deniz üzerinde kaldık. Hava müsait olduğundan yola devam ederek, ertesi gün Ünye'ye vasıl olduk. Bu sırada rüzgârın muhalefeti arttığından buraya sığınmak istedik. Tepelerde evler görünüyordu. Ahalinin çoğu Rumdu. Bize, kalenin etrafında üç yüz kadar Türk bulunduğu söylenmişti. Fakat bütün bu civar, Melaseno namında bir Rum prensinin hükmü altında idi. Ve bu zat Timur'a vergi ödüyormuş. Ertesi gün buradan hareket ettik. Fakat rüzgâr muhalifti. Onun için Türk topraklarına sığındık. Sığındığımız yerin adı, Lena [22] idi. Bize anlatıldığına göre, birkaç sene evvel Cenevizliler buraya bir saldırı düzenlemişler.

Buraları, **Erzamir** namında bir Türk beyine bağlıdır.

Aynı gün bu limandan hareket ettik. Çok geçmeden deniz kenarında başka bir kale ile karşılaştık. Santa Nicijo adını taşıyan bu kaleye yakın bir yerde demir attık. Çünkü rüzgâr gittikçe şiddetleniyordu. Burada, şehrin ağzına yakın bir yerde geceyi

22 Burada bir hata olduğu anlaşılıyor. Buranın eski adı, Bülemonyon idi. Şimdi de Pulyan adını taşıyor.

geçirdik. Buraları da Erzamir namındaki Türk beyine aitti. Bu beyin kumandası altında on bin (10.000) atlı bulunduğunu bize söylemişlerdi.

Ertesi (Çarşamba) gün hava müsait olduğu için hareket ettik. Fakat daha sonra şiddetli bir yağmur başladı. Saat dokuza doğru, Giresun adında küçük bir şehre vardık. Kıyıdaki bu şehrin evleri, denize nazır olarak inşa edilmişti.

Ertesi gün, sahil üzerinde kurulu büyük bir şehir gördük. Burası Tirebolu idi. Trabzon İmparatorluğu'na bağlı olan ilk yer burasıydı. Biraz daha ilerleyince, Horel adında bir kasaba gördük. Havanın durumu seyahate pek müsait olmadığı halde, buralara uğramayıp, akşama doğru Fol (Vakfıkebir) adındaki kaleye uğradık. Geceyi geçirmek üzere orada kaldık.

Ertesi gün rüzgâr şiddetlendi. Saat dokuza doğru Sanfo adıyla bilinen bir kale gördük. Kürekçilerin dinlenmesi için buraya uğradık. İkindi üzeri tekrar hareket ederek Blatan (Akçaabat) limanına vasıl olduk. Biraz daha ilerlemiş olsak, akşama doğru Trabzon'a varmış olacaktık. Çünkü sadece on (10) mil kalmıştı. Fakat daha ilerlemeğe cesaret edemedik. Geceyi Blatan'da geçirdik. Rüzgârın şiddeti devam ediyordu. Deniz öyle karmakarışık çalkalanıyor ve dalgalar o kadar yükseliyordu ki, suların bizi kaldırıp kıyıya çarpıvermesinden korktuk. Aslında fırtına yüzünden demirler sürükleniyordu. Ertesi gün (Cuma) ikindiye kadar buralarda kaldık. Sonunda yola koyulup Trabzon'a ulaştık.

Beyoğlu ile Trabzon arasındaki uzaklık, bizim hesabımıza göre 960 mildir. Trabzon'da, şehir dışında Cenevizlilerin güzel bir kalesi vardı. Biz buraya çıkıp dinlendik. Cenevizliler bize çok iyi davranmışlardı.

6
Trabzon'dan Erzincan'a

12 Nisan Cumartesi günü, Trabzon İmparatoru, gelmemiz için atlar göndererek bizi davet etti. İmparator, bir galerinin biraz ilerisinde olan bir odada oturuyordu. Onunla bir müddet görüştükten sonra yerimize döndük. Bundan sonra İmparatorun oğlu ile görüştük. Yirmibeş yaşında bir gençti. İmparatorun kendisi boylu poslu, sağlam yapılı bir adamdı. Oğlu da, o da gayet gösterişli elbiseler giyiyordu. Şapkaları çok büyüktü. Sırma ve kordonları sarkıyor, şapkaların tepesinde tüyden birer sorguç bulunuyordu. Şapka kenarları kürkle çevrilmişti. İmparatorun adı **Manuel** idi. Oğlununkiyse, **Leksiüs**. Oğula da imparator deniyordu. Burda âdet böyleymiş. Bir imparatorun, tahta varis olan oğlu da imparator ünvanı alıyor. Bunların rumca ünvanı, Basilliüs'tür.

İmparator Manuel ile komşusu olan Türkler, Timur'a vergi ödüyorlardı.

Aldığımız malûmata göre, İmparatoriçe, İstanbul İmparatorunun akrabasıdır. Genç imparator, yeni veliahd, İstanbul ilerigelenlerinden birinin kızı ile evlidir ve iki kız çocuğu vardır.

Pazartesi günü ikâmetgâhımızda oturuyorken, saraya mensup iki kişi gelerek bizimle görüştü. Bunlardan birinin ünvanı Keros idi. Bu ünvan, imparatorun önünde, onun yayını taşıyan kimselere veriliyormuş. Diğerinin ünvanı ise, Bravaş idi. Yani hazinedar. Bu zat, İmparatorun pek sevdiği kıymetli birisiy-

miş. Onun onayı alınmadan bir şey yapılmazmış. Bir fırıncının (ekmekçinin) oğlu olduğu için aslen yüksek sınıftan olmayan bu zatın siması asil idi. Ama, duyduğumuza göre, genç imparator, yani veliahd, babasının bu zata aşırı güven ve sevgi göstermesi ve başka kimseye itimad etmemesi yüzünden öfkeye kapılarak babasına isyan etmiş, bu adamı kovmasını istemiş. Şehrin soyluları da veliahde taraf olduklarından, İmparator mağlûp olmuş ve üç ay muhasara altında kalmış. Sonunda Keros'un araya girmesiyle anlaşmazlık barışla bitmiş. Yine de İmparator, şeref ve saygınlığından fedakârlık etmek bahasına, bu adamı yanında tutmağa devam etmiş.

Trabzon şehri denizin kıyısındadır. Surları, gerilerdeki dağ eteklerine kadar varıyor. Bir tarafında küçük bir nehir akıyor. Bunun suları derin bir uçurumdan geçiyor. Bu şekilde Trabzon, bu taraftan son derece müstahkem bir durumda. Diğer taraflar hep ova olmakla berabar, sur gayet sağlamdır.Şehir etrafı bağ ve bahçe doludur. Deniz kıyısı boyunca uzanan bir cadde, şehrin diğer bir mahallesine ulaşıyor. Burası ise, gerçekten görülmeğe değer bir yerdir. Çünkü, şehre gelen bütün mallar burada satılıyor. Denize yakın bir yerde, sağlam surlarla çevrilmiş iki kale vardır. Bunların biri Venediklilere, diğeri Cenevizlilere aittir. İki taraf da kalesini İmparatorun rızasıyla kurmuştur. Şehir dışında birçok kilise ve manastır vardır.

Burada Ermenilerin de bir piskopos ve bir kiliseleri bulunuyor. Ermeniler pek sevilmiyorlar. Kiliselerinde kendi dillerinde ayin düzenliyorlar. Ayinleri birçok bakımdan katoliklerin ayinine benzer. Anasır takdis ediliyor; papaz İncil okurken yüzünü dinleyenlerc çeviriyor; şarabın takdisi sırasında da ateşe su atılmıyor. Günah çıkartır ve kırk gün oruç tutarlar. Cumartesi günleri et yemek, âdetlerindendir. Oruç günlerindeyse kırmızı kanlı balık ve yağlı bir şey yemezler. Avam tabakası da aynı şekilde oruç tutmakla beraber, oruç sırasında sadece şarap içmezler ama gündüzün istedikleri kadar yemek yerler. Paskalyadan sdnra Cuma günleri et yemek âdetleridir. Ermenilere göre,

Hz.İsa doğduğu gün vaftiz edilmiştir. Diğer dini konularda Ermeni itikadı pek kat'i değildir. Fakat bunlar son derece itaatkar insanlardır. Dini ayin esnasında kendilerinden geçiyorlar.

Rumlar da son derece huşu ve teslimiyet içinde tapınıyorlar. Ama din işlerinde birçok hataya sapmış sayılırlar. Meselâ bunlar ayin sırasında yassı ekmek kullanıyor ve onu takdis ediyorlar. Bir elin büyüklüğünde olan bir parça ekmeği alarak, bir altın sikke kadar olan bir mühürle mühürlüyorlar. Ayini idare eden papaz göze görünmüyor; çünkü onunla cemaat arasına perde gerilmiştir. Bu papaz ekmeği takdis ettikten sonra beyaz bir beze sarıyor. Sonra başına koyup, ilahi okuyarak cemaatin önüne çıkıyor. Cemaat papazı görür görmez ağlayıp hıçkırarak ve göğsünü paralayarak yerlere kapanıyor ve iniltiler içinde bu manzarayı görmeğe lâyık olmadığını söylüyor. Sonunda papaz mezbaha oturuyor. Takdis olunmuş ekmeğin mühürlü kısmını çıkarıyor. Ayin bitiminde, ekmeğin kalan kısmı parçalanıp, kutsal ekmek olarak cemaate dağıtılıyor. Ayin esnasında hiçbir kitap kullanılmamaktadır. Hem, Ayasofya istisna edilirse, kiliselerde çan yoktur. Ayin yapılırken, önemli yerleri belirtmek için bir tahtaya vurulmaktadır. Papazların hepsi evlidir. Karısı ölen papaz bir daha evlenemez. Kalan bütün ömürünü bekar olarak ve uğradığı kaybın matemini tutarak geçirir. Çarşamba ve Cuma günleri papazlar kiliselerde ayin düzenlerler. Ayin idaresine memur olan papazlar, bütün haftayı kilisede geçirir ve hafta içinde eve gitmezler. Yine Rumların papazları senenin altı döneminde oruç tutarlar. Oruçluyken kırmızı kanlı balık yemedikleri gibi şarap da içmezler, yağ kullanmaz ve eve gitmezler. Oruç dönemlerinin ilki, Ağustosun birinden ortalarındaki Saint Mary gününe kadardır. İkincisi, Saint Catherin gününden Christmas gününe kadar sürer. Üçüncüsü kırk gündür. Dördüncüsü, Oniki Havari şerefine yirmidört günlüktür. Sonra, **Saint Dimitrios** namiyle tanınan kutsal bir adam şerefine oniki gündür [23]. Bütün sene içinde çarşamba ve cuma günleri et yenmez. Cumartesi günü yenir. Çarşamba günleri murakebe ile geçirilir.

23 Yazar altı oruçtan bahsettiği halde, beş oruç kaydetmiştir.

Cuma günleri bazen et yemek mümkün ise de, Çarşamba günlerinde kesinlikle el sürülmez. İsa'nın doğum gününü takip eden Cuma ve paskalyadan bir önceki cuma, bir de Bont Kuş'tan öncesine rastlayan Cuma gününde et yemek serbesttir.

Rumlar, vaftiz işinde hataya düştükleri gibi, öbür bazı törenlerde de hataya sapmışlardır. Bunların bir âdetine göre, bir adam ömrünü çeşit türlü hıyanet içinde geçirse ve en azgın günahları işlese de, ölçeği sırada kendisine bir manastırın rahiplerinden birinin elbisesi giydirilip adı değiştirilirse, şeytan belki o adamı tanımazmış! Rumların buna benzer garip inançları doludur. Bununla beraber, genellikle son derece dindardırlar.

Rumların silahlarına gelince: En çok kullandıkları kılıç ve oktur. Türkler tarafından da kullanılan silahlar bunlardır. Rumlar da, Türkler de ata aynı şekilde binerler.

Trabzon şehrine 11 Nisanda vasıl olduktan sonra, 26 Nisana kadar şehri gezip dolaştık. Bir yandan da, karada yapacağımız yolculuk için atlar tedarik ediyor ve diğer yol hazırlıklarını tamamlamağa çalışıyorduk.

27 Nisan Pazar günü her şeyimiz hazırdı. Ve hareket ettik. Trabzon İmparatorunun muhfazamız için görevlendirdiği adamlar da bizimle birlikte yola koyuldu. Bunların vazifesi İmparatorun toprakları içinde bize yol göstermekti. Aynı günün akşamında Biksit (Sürmene suyu) namıyla bilinen nehrin kenarındaki bir kilisede konakladık. Gün boyunca, pek yüksek olmayan tepeler arasında ilerlemiştik. Bu yöre sık nüfusluydu. Tarlaları çok güzel ekilmişti. Tepelerden akan sular tarlaları suluyordu.

Pazar günü buradan yola çıktık. İmparatorun yanımıza kattığı adamlar geri döndü. Çünkü bundan ötesi düşman toprağıydı. Biz de kendi hizmetçi ve rehberlerimizle birlikte ilerledik. İkindi vakti, Palima adıyle bilinen bir kalenin yanından geçtik. Burası gerçi İmparatora aitti, fakat biz uğramadık. Bu kale bir dağın tepesindedir ve merdivenle çıkılmaktadır. Dağın eteğindeki

kayalar üzerinde birkaç ev de vardır. Aynı gün gayet güzel ormanlıklar içinde ve mükemmel yollar üzerinde ilerledik. Yalnız, yolun bir kısmını güçlükle geçebildik. Çünkü, bir tepeden inişte yol bozulmuş ve adetâ kapanmıştı. O geceyi açıklıkta geçirdik. Salı günü yolumuz yüksek dağlara doğru uzanıyordu ve artık buraları karla kaplıydı. Üstelik birçok su yatağı aşmak gerekiyordu. Akşam üzeri Zegan kalesine vardık. Yüksek bir tepe üzerindeki bu kalenin tek girişi, önündeki bir kayanın üzerinden kale kapısına kadar uzanan bir köprüdür. Burada, **Kiril Kabasika** adında bir Rum asilzadesinin adamları bulunuyordu.

Ertesi gün saat dokuz sırasında, yolumuzu kapayan bir kale ile karşılaştık. Kavaka adındaki bu kalenin alt tarafında bir nehir akıyordu. Diğer taraflarda yalın dağlar uzanmaktaydı. Ki bunların arasında yol bulmak imkânsızdı. Yol ancak, kalenin kayaları ile nehir yatağı arasındaki dar bir geçittten ibaretti. Bu yol o kadar dar idi ki, ancak bir adam veya bir at yürüyebiliyordu. Bundan dolayı da, kalenin içindekiler pek az oldukları halde, buradan geçenleri durdurabiliyolardı. Bu dağları aşmak içinse, bundan başka yol yoktu. Nitekim, bu Kavaka kalesinden çıkan birkaç kişi gelip, götürdüğümüz eşya için gümrük resmi vermek mecburiyetinde olduğumuzu söyleyerek bizden bir ücret istediler. Biz de verdik. Çünkü, Kabasika namındaki birine ait olan bu yer eşkiya ile doluydu ve o da onların başında bulunuyordu. Bu yoldan geçmek için biraz kalabalıkça olmalıydı, yoksa zayiatsız geçmek mümkün olmaz. Hem üstelik, Kabasika ile adamlarına önemli miktarda nakit hazırlayıp bunları o zata hediye etmelidir.

Kavaka kalesinden üç fersah sonra, yüksek bir kale üzerine yapılmış bir kale bulunuyor. Burada da yol çok dardır. Burasını da geçtikten sonra Orilâ adındaki müstahkem kaleye vardık. Bu kale, henüz yeni inşa olunmuş gibi görünüyordu. Yolumuz onun eteğinden uzanmaktaydı.

Bütün bu yörede hüküm süren Kabasika'nın bu kalede ikamet etmekte olduğunu haber aldık. Tercümanımızı kendisine gön-

dererek nerede bulunduğumuzu öğrenmek istedik. O, bizimle ilgili malumatı almış, yani diğer kalelerden ona daha önceden haber ulaştırılmış. Tercümanımız kaleye girdikten sonra, içerden çıkan bir atlı yanımıza gelerek, Kabasika'nın duraklamamızı emrettiğini söyledi. Hepimiz atımızdan inip, eşyaları da yol üzerinde bir kilisiye koyduk. Kaleden gelen atlı, buradan her geçenin Kabasika'ya vergi ödediğini, bundan başka, şahsına münasip bir hediye takdim ettiğini söyledi. Sonra, Kabasika'nın Türklerle harbetmek için adam toplamak üzere bu dağlarda bulunduğunu, tek gelir kaynağının da, yolculardan aldığı vergi ile düşmanlardan aldığı ganimet olduğunu açıkladı. Buna karşılık biz de, kaleye giderek Kabasika ile görüşmek ve ona hürmetlerimizi sunmak istediğimizi, çünkü sefirlere uygun olan hareketin bu olduğunu söyledik. Fakat, etrafımızda kalabalıklaşan Kabasika'nın adamları buna razı olmadılar. Onun, ertesi gün kaleden çıkarak bizi bizzat ziyaret edeceğini söylediler.

Mayısın ilk günü olan ertesi gün öğleye doğru Kabasika, kalesinden çıkarak bizim bulunduğumuz yere geldi. Yanında otuz atlı vardı. Hepsi de ok ve yay ile silahlıydılar. Kabasika da güzel bir at üzerinde ok ile yayı elindeydi. Hepsi attan inip yere oturdular ve bizi de yanlarına çağırdılar.

Bu dağlar ve kalelerin hükümdarı olan Kabasika, nasıl yaşadığını bize anlatmağa başladı. Kendisi bu yaban yerlerde ömür sürermiş. Bu yöre şimdilik sükûn içinde ise de, daima Türklerin taarruzuna uğrarmış. Kendisi ve arkadaşlarının geçimini temin edecek bir gelir kaynakları yokmuş. Ancak gelip geçenden aldıkları ve civar memleketlerden yağma ettikleriyle geçinirlermiş. Böylece Kabasika, bizim kendilerine yardım etmemiz gerektiğine işaret etmiş oluyordu. Kendisine ya para, ya mal vermeli imişiz. Kabasika'ya cevap olarak, bizim elçilik görevini yapmağa çalışan bir heyet olduğumuzu, ticaretle meşgûl olmadığımızı anlattık. İspanya kralı tarafından Timur'a gönderildiğimizi söyledik. Yanımızda bulunan eşyanın ticaret malı değil, İspanya kralı tarafından Timur'a gönderilen hediyeler olduğunu

belirttik. Timur tarafından İspanya'ya gönderilen ve bize yoldaşlık eden elçi de, Trabzon İmparatorunun Timur'a tâbi olduğunu, dolayısıyla bu yöreden herhangi bir engellemeye uğramadan geçmemiz icap ettiğini ileri sürdü. Kabasika ve adamları bütün söylediğimiz şeylerin doğru olduğunu, fakat kendilerinin de başkalarından bir şey almadan yaşayamayacaklarını, hatta, bu açıdan bir zarurete düşerlerse, Timur'un topraklarını bile yağmalayabileceklerini söylediler. Nihayet bu durumda bu adamlarla uzlaşmak gerektiğine kani olduk. Yüklerimiz arasından bir kırmızı kumaş topuyla bir gümüş fincanı çıkardık. Timur'un elçisi de bir Florana kumaşı çıkardı. Fakat Kabasika ve arkadaşları bunlarla yetinmeyip, daha istediler. Kendilerine gönül okşayıcı sözlerle ricada bulunduk. Ama böyle sözlere aldırmadılar. Bize, gayet makul şeyler istediklerini ve bunları vermemiz gerektiğini söylemekte ısar ettiler. Artık bu durumda, bizimle birlikte yolculuk eden bir tacirden birşeyler satın alıp Kabasika'ya alıp verdik. O da, lûtfen memnuniyet gösterdi ve hoşnut olduğunu söyledi. Sonra, bizi kollayarak Timur'a tâbi Erzincan arazisi sınırına kadar bize refakat edeceğini söyledi. Kabasika yine, bize at temin etmeyi ve yüklerimizi taşıyacak hayvanlar bulmayı vaadetti. Bunlar hazırlandıktan sonra yola çıkmak istedik. Fakat türlü bahaneler ileri sürülerek bu engellendi. En sonunda, yeniden atlar kiralayıp bize yol gösterecek adamlar bularak hareket ettik.

Cuma günü yeniden yola koyulduğumuzda, yanımızda bizi muhafazayla görevli on kişi bulunuyordu.

Öğleden sonra yine Kabasika'ya bağlı bir kaleye vardık. Buradan çıkan atlılar da yanımıza gelerek para ve hediye istediler. Bunlarla da bir hayli çekiştikten sonra para vermeğe mecbur olduk ve sonra yolumuza devam edebildik. Öğleden sonra bir vadiye indik. Burada, Çobanlı Kabîlesine Mensup Türklere ait bir kale bulunduğunu öğrendik. Kabasika ile bu Türkler arasıda harp hali devam ettiğinden, Kabasika'nın adamları, bize biraz duraklamamızı söyleyerek etrafı keşfe çıktılar. Sonra döndüler. Ve bir taarruza uğramadan bu yöreden geçerek, ikindi üzeri Er-

zincan sınırı içindeki Alanza köyüne vasıl olduk. Buraya ulaşmamızla birlikte, Kabasika'nın adamları yüklerimizi indirerek atlarını aldılar ve bizden müsaade isteyip geri döndüler. Seyahatimizin bu son günü bayırlar, iniş-çıkışlar arasında çok güçlükler içinde geçmişti.

Alanza köyünde, köyün başı olan bir Türk asilzadesi ile karşılaştık. Bu zat, Erzincan valisi namına burada hüküm sürüyordu. Bizi çok iyi karşılayan asilzade, ikametimiz için bir yer gösterdi. İstirahatimizi temin edecek her şeyi hazır ettikten sonra, bize levazım ve erzak da göndermişti. Bu Türk asilzadesinden, Timur'un Karabağ'dan hareket etmiş olduğunu öğrendik. Kışı Karabağ'da geçiren Timur, İran'ın Sultaniye tarafına doğru ilerlemiş.

Mayısın 3'ü olan ertesi gün Alanza köyünden hareket ederek, yine bir Türk köyüne vardık. Burada da çok hoş bir misafirperverlik ile karşılaştık. Burada bize atlar verdiler, yiyip içeceğimizi temin ettiler. Geceyi, daha ilerideki bir köyde geçirdik. Atlarımızı burada da değiştirdik.

Bütün yol boyunca her türlü ihtiyacımız temin olunuyordu; ve bizden para alınmıyordu. Çünkü Timur'un hükmü altındaki memleketlerde âdet böyledir. Gece olsun, gündüz olsun, nereye uğrarsak altımıza halılar seriliyor, sofra kurulup yemekler getiriliyordu. Köylerde köy ekmeği yiyiyorduk. Önümüze bol bol, türlü türlü etler konuyordu. Bundan başka yağa kırılmış yumurtalar, süt dolu çanaklar, tereyağlar, ballar ikram olunuyordu. Her yerde bu aynı ikram ve hoş karşılanmayı görüyorduk. Bir yerde geceleyecek olsak, önümüze getirilen yemekler yiyeceğimizden fazla oluyordu. Uğradığımız her köyde ağa bizi karşılıyor, Timur'un yanımızdaki elçisi yemek istiyor, atlarımızın değiştirilmesini söylüyordu. Ve bütün bunlar derhal yerine getiriliyordu. Timur'un elçisi bu emirleri verirken sür'at ve şiddetle hareket ediyor, emirlere muhalefet edecek gibi olan olursa, kırbacını bile kullanıyordu. Çağatay Türklerinden olan Timur'un elçisini görenler, ondan kaçıyordu. Timur'un kabîlesine mensup olanlara Çağatay denmektedir.

Aynı gün, köyden hareket ederek ilerledik. Geçtiğimiz yerlerde, hıristiyan olan Ermenilere de rastlıyorduk. 4 Mayıs günü ikindiye doğru Erzincan'a ulaşmış olduk.

Ormanlar, dağlar ve tepeler aştığımız için yolculuk zahmetli olmuştu. Erzincan civarında hayli kar vardı. Şehirden bizi karşılayıp hoş geldiniz demeğe gelenler çoktu. Biz, doğrudan ikametgâhımıza gittik. Akşam üzeri buranın hâkimi bize türlü türlü yemekler, yemişler, şaraplar ve ekmekler gönderdi. Pazartesi günü sabahleyin, valinin emriyle bize muayyen bir miktar para gönderilerek, aynı miktarın bize her gün verileceği bildirildi. Erzincan'da kaldığımız sürece bize verilecek olan bu parayı, ihtiyaçlarımız için harcayacaktık.

Öğle üzeri şehrin valisi bize atlar göndererek, kendisini ziyaret etmemizi istedi. Yanımızda birçok muhafız vardı. Şehir dışında bir meraya doğru ilerledik. Vali, yüksek olmayan bir sedir üzerine oturmuştu. Altında ipekten bir şilte vardı. Etrafında, eşraftan bir gurup oturuyordu. Biz görününce, birçok asilzade ilerleyerek bizi karşıladı. Elini uzattı. Sonra bizi yanıbaşına oturtarak iltifatlar etti. Sırtında mavi renkli, ipekten,altın sırmalarla işlenmiş bir elbise; başında mücevherli, yüksek bir başlık vardı. Başlığın tepesinde at kuyruğndan bir sorguç bulunuyor ve bu, valinin ensesine sarkıyordu. Bu başlık (serpuş), Timur tarafından icat ve kabul olunmuştu.

Güzel yüzlü bir adam olan bu vali, kırk yaşında var-yoktu. Rengi esmerce ve sakalı siyahtı. Evvelâ, tâbii olduğmuz Kastelya kralının sıhhatini sordu. Bizi hoşnut kılmak için, gümüş bir kadeh alarak kendi eliyle şarap doldurdu ve bize ayrı ayrı sundu. Bundan sonra kadehi, maiyetinde bulunan zatlara uzattı. Kadehi alan ayağa kalkıyor, sonra diz çökerek bunu iki eli arasında tutuyordu. Kadehi bir el ile tutmak, valiye karşı bir hürmetsizlik sayılıyordu. Bir zat, ancak kendine denk birinin elinden, kadehi tek elle alabilmekteydi. Validen kadehi iki eliyle alan her zat, ayağa kalkıp biriki adım geri geri gidiyor, bu arada sırtını valiye doğru çevirmemeye dikkat ediyor, sonra diz

çöküp kadehtekini içerek ayağa kalkıyor ve ilerleyip, sağ dizini yere üç defa değdirmek suretiyle kadehi iade ediyordu. Kadehteki bütün şarabı bir dikişte içip bitirmek âdetti.

Vali, huzurunda bulunanların hepsine bu şekilde şarap ikram ettikten sonra, hizmetkârlar, sırtında tahta sandıklar taşıyan hayvanları getirdiler. Bu sandıkların içinde, yiyecek şeyler ile seyyar ocaklar bulunuyordu. Hepsi yere indirildikten sonra sofralar kuruldu. Etler sinilere kondu. Yaklaşık yüz tane kadar tencere çıkarıldı. Bunların hepsi de yuvarlak ve derindi. Bu tencereler bana, süvarilerimizin giydiği miğferleri hatırlatmıştı. Sinilere konan etlerden başka, tencereler de et ve pirinç ile doldurulduğu. Her tabağın görüntüsü başkaydı. Vali ile bizim önümüze kurulan sofranın örtüsü ipektendi. Sofralar kurulunca herkes bunların etrafına toplaştı. Herkesin et kesmek için bir bıçağı ve yemek yemek için bir tahta kaşığı vardı. Valinin yanında, onun yiyeceği eti kesecek bir hizmetkâr bulunuyordu. Karşısında oturan iki asilzadeyi, kendisiyle birlikte yemeğe davet etti. Sıra pilava gelince, bunların üçü de tek bir kaşığı kullandılar ve aynı sahandan yediler. Kaşığı sırayla kullanıyorlardı.

Yemek esnasında bir Türk çocuğu geldi. Bunun yaşı belki yediden fazla değildi. Maiyetinde on atlı vardı. Vali, bu çocuğu bizzat merasimle karşıladı ve yanına oturttu. Çocuk, Sinop'da **İsfendiyar**'ın yeğeniymiş. İsfendiyar'dan daha önce bahsetmiştik. Bu çocuk Timur'un ordugâhından geliyordu. Timur, İsfendiyar arazisinin yarısını, onun kızkardeşi oğlu olan bu çocuğa vermiş. Aynı zamanda yine Timur'un ordugâhından, Erzincan eşrafından iki zat da dönmüş bulunuyordu. Bunlar daha önce Timur tarafından esir alınmış, şimdi serbest bırakılmıştı. Esir alınmalarının sebebi şuymuş: Eskiden Erzincan'da **Taharten** namında büyük bir prens varmış. Bu, Erzincan ve civarına hakimmiş. Bu Taharten, ölümü sırasıda meşru bir varis bırakmamış. Karısı Trabzon imparatorunun kızıymış. Öte yandan, bu Erzincan prensi Taharten, ölümünden kısa bir süre evvel, şu gün bize her türlü ikramda bulunan valinin kendi oğlu olduğu-

nu öğrenmiş. Bu bakımdan, onun Erzincan havalisine emir olması ve bu mevkie tartışmasız geçmesi gerekiyordu. Oysa böyle olmamış, Taharten'in kızkardeşi oğlu **Şah Ali**, memlekete varis olacak meşru biri bulunmadığını ileri sürerek bu mevkii zaptetmiş. Timur tarafından esir alınan iki asilzade, Şah Ali taraftarlarındandır. Timur, Bayezid ile harbederek onu mağlûp ettikten sonra doğuya doğru geri dönerken, Erzincan'da durakla mış. Burada, Şah Ali ile bu iki taraftarını hapsedip şimdiki bu valiyi mevkiine oturtmuş. Bu şekilde, Taharten'in gayri meşru oğlu olmakla beraber, asıl oğlu varis olarak babasının yerine geçmiş oluyor. Timur, bu iki taraftarını serbest bırakmakla beraber, Şah Ali'yi hapis tutmakta devam ediyor ve onu Semerkand'e götürüyormuş.

Timurlenk ile Bayezid arasında ortaya çıkan ve savaş ile netinecelenen anlaşmazlığın asıl sebebi, Erzincan'ın bu sabık prensi Taharten'in birtakım hareketleri, manevralarıdır. Bunu izah etmek icabediyor. Sırası gelince bunu anlatacağım.

Erzincan valisinin bize verdiği ziyafetten sonra, müsaade isteyerek,onu yanındakilerle başbaşa bırakıp ikâmetgâhımıza gittik.

Hava kararıktan sonra vali bize yemekler gönderdi. Birlikte birçok hizmetçi de gelerek bize hizmet ettiler. Ertesi salı günü için bir ziyafete davet olunmadıksa bile, ihtiyacımız için tahsis edilen para getirilmişti.

Çarşamba günü vali bizi yemek vaktinde kabul etti. Orta yerinde fıskıye bulunan bir holde bizi kabul etti. Yanında eşraftan birçoğu da bulunuyordu. Sazendeler saz çalıyordu. Konak güzeldi ve devletlûye lâyik bir şekilde, ince bir zevkle döşenmişti. Vali içeri girince bize doğru eğildi. Sonra, kendine yakın oturtup, bizimle birlikte şarap içeceğini söyledi. Elçilik heyeti içinde bizzat sefir olan ben şarap içmiyordum. Ama, yine de bu işret meclisinde bulunacaktım. Bunun için bana şekerli ve güzel kokulu şerbet ile dolu büyük bir sürahi getirdiler. Vali bundan

tattıktan sonra bana verdi. Benden başka herkes şarap içti.

Şaraptan sonra bol bol etler, çorba ve pilavlar getirdiler. Et bittikten sonra üzüm ve armut geldi. Tabii bu arada şarap içmeğe devam ediliyordu. Kadeh çok büyüktü. Önce vali içiyor, sonra kadehi yanıbaşında bulunan zata veriyor, o da bir dikişte koskoca kadehi bitiriyordu. Çünkü kadehi bir dikişte boşaltmamak terbiyeye uygun değildi. Eşraftan biri şarap kadehlerini misafirlere sunma vazifesini üstlenmişti. Bu arada valinin kendisi ancak birkaç yudum şarap içmişti. Ziyafet akşama kadar sürdü. Sonra iki arkadaşımla ikâmetgâhımıza avdet ettik.

Valinin adı, Pitabilet idi.

7
Erzincan'dan Huy'a

Erzincan, nehir kenarında olan bir ova üzerindedir. Bu nehir herkesin bildiği gibi cennetten kaynayan Fırat nehridir. Şehrin bulunduğu ova, geriden bir dağ silsilesi ile çevrilmiştir. Dağ tepeleri karla örtülü olduğu halde, vadilerde kardan bir iz yoktu. Etrafta, bağlı- bahçeli köyler gözüküyordu. Bütün ova üzüm bağları ve buğday bahçeleriyle doludur. Adım başı güzel bahçelere, verimli tarlalara rastlanıyor. Pek geniş olmayan şehir, kuleli bir duvar (sur)la çevrilidir. Bu duvarın birkaç yerinde haç işareti görülmekteydi. Şehrin her evinde terasa vardır. Ve bunlar arasıda damdan dama geçilebiliyor. Şehir içi kalabalıktır ve birçok cadde ile meydan vardır. Buradaki memurların çoğu zengin adamlardır. Dahası, şehirde birçok muteber ve zengin tüccar bulunuyor. İnsanların çoğu Rum ve Ermenidir.

Daha ileride, geniş bir şekilde anlatacağımız gibi, Timur, Anadolu'ya ilk kez akın ettiğinde, önce Sivas adındaki Türk şehrini kuşatarak ele geçirmişti. Sivas, Bayezid'in iyi korunan yerlerinden biriydi. Timur burasını alınca yerle bir etti. Bayezid de, Timur'a mukabele için Erzincan üzerine yürümüş, bu şehri, Ermeni prens Tahteren'den almıştı. Daha sonra Timur, Ankara'da Bayezid'i mağlûp edince, Erzincan'ı geri almış, oraya askerlerinden yerleştirmiş ve böylece ilhak etmişti. Bunun ardından, Erzincan'ın müslümanları ile hıristiyanları arasında bir tartışma çıkmış; müslümanlar, Prens Taharten'in hıristiyanları kayırdığını bu yüzden, kiliselerin bile camilerden büyük yapıldığını söyleyerek şikayetçi olmuşlardı. Timur bu şikayeti dinledikten

sonra Taharten'i çağırarak ona bildirmiş. Taharten cevap olarak, hıristiyanları kayırdığının doğru olduğunu, çünkü bunların ticaretle uğraşarak kendisine servetler getirdiklerini söylemiş. Bu cevap üzerine Timur, hıristiyanlar arasında pek değer verilen bir papazın getirilmesini emretmiş. Papaz gelince Timur, İstanbul Rumlarına ve Cenevizlilere karşı duyduğu nefret dolayısıyla, müslüman olmasını söylemiş. Ama papaz buna razı olmamış. Bunun üzerine Timur, bütün Erzincan hıristiyanlarının kılıçtan geçirilmelerini emretmiş. Bunu duyan Taharten hemen merhamet dilemiş, merhamet gösterildiği takdirde, dokuz bin parça altın ve dokuz bin parça da gümüş hediye edeceğini belirtmiş. Timur bu hediyeyi kabul etmele beraber bütün kiliselerin yıkılmasını emretmiş ve şehrin yakınındaki kaleyi işgal etmiş. Bu kalenin adı Kemah'tır. Timur, işgal ettiği bu kaleyi Çağatay beylerinden birine vermiş. Bu kaleyi zaptetmesinin sebebi, gayet mustahkem olması ve bütün şehir ile civara hâkim olmasıdır. Suriye'den gelen bir çok kervan, Erzincan yoluyla Anadolu'ya gitmektedir.

Söz buraya gelmişken, bundan istifade ederek, Bayezid ile Timur arasında meydana gelen savaşın çıkış sebeplerinden bahsedebiliriz.

O vakitler, Erzincan prensi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Taharten idi. Prensin toprakları Türklerinkine bitişikti. Türk sultanı, bütün bu bölgeye hükümran olmak amacındaydı. Sultan, özellikle Taharten'e mektup göndererek kendisine vergi ödemesini istedi. Taharten cevabında, vergi ödemeğe hazır olduğunu ve Bayezid'in bağlısı olmayı tanıdığını, fakat Kemah kalesini Türklere vermeyeceğini bildirdi. Taharten'e verilen cevapta, bu kaleyi teslim etmesinin kendisi için hayırlı olacağı, aksi takdirde hem kalesini hem de bütün ülkesini kaybedeceği ifade ediliyordu. Bu sırada Taharten, Timur'un ortaya çıkışından ve yaptığı büyük işlerden haberdar olmuştu. Timur, İran ile harbetmiş ve onların hepsini yenmişti. Taharten, Timur'a adamlar ve hediyeler göndererek, Türklere karşı kendisine yardım etmesini rica ile, bütün memleketinin Timur emrine amade olduğu-

nu bildirmişti. Bunun üzerine Timur, Sultan Bayezid'e adam göndererek, Taharten'in kendi emri altına ve topraklarının da himayesine girdiğini, bu yüzden Taharten'e karşı herhangi bir hareketin vukuunu kabul etmeyeceğini haber vermişti.

Bayezid o zamanlar Timur hakkında bilgi sahibi değildi. Onun için dünyada kendi seviyesinde güç sahibi bir hükümdar bulunmadığına inanıyordu. İşte bu sebepten, Timur'un gönderdiği tatarın getirdiği mektup hiddet ve öfkeyle karşılanmıştı. Bayezid, Timur'un adamına, şu dünyada Timur kadar ahmak birinin nasıl olup da bulunabildiğine hayret ettiğini; üstelik hangi cüretle böyle bir müracaatta bulunabildiğini; kendisinin Taharten'e karşı istediği gibi hareket etmekte serbest olduğunu ve dünyada herhangi bir adama karşı da aynı şekide serbesçe hareket edebileceğini söylemişti. Ve ardından; Timur'un bir daha bu tür hayallere kapılmaması için onu arayıp bulacağını ve esir edeceğini; karısını da kendi kullarından birine vererek onu yerin dibine geçireceğini eklemişti... Timur ise, bu karşılıktan habardar olunca, Bayezid'e bir ders vermek gerektiğine hükmetmişti.

Timur, Bayezid'in cevabını aldıktan sonra Karabağ'dan yola çıkarak Erzincan'a gelir. Buradan Türk topraklarına geçerek Sivas şehrini kuşatır. Padişahın Sivas'taki askeri kuvveti ondan imdat ister. O zaman Bayezid Timur'un kendi topraklarına girdiğini öğrenir. Askerini toplamağa başlar ve ilk kuvvetlerini, en büyük oğlu Süleyman Çelebi'nin kumandası altında gönderir. İlerleyen bu kuvvette 200. 000 asker bulunmaktadır. Bayezid de bizzat diğer kuvvetlerin başında hareket edecekti. Ama Türkler Sivas'a yardım yetiştirmede gecikmişlerdi. Çünkü Timur şehre daha önce girmişti.

Timur Sivas'ı, zulmün en müthişini tatbik ederek zaptetmişti: Timur muhasarayı şiddetlendirdiğinde, şehri koruyanlar barış istemiş, iki taraf anlaşmıştı. Timur, şehrin büyüklerinden birkaçının dışarı gelerek kendisine altın ve gümüş hediyeler getirmelerini istemiş, bunların kanını akıtmayacağını söylemişti. Bu zatlar şehirden çıkarak Timur'un istediği hediyeleri getirmiş,

bunları verdikten sonra geri dönmek istemişler. Fakat Timur bunlarla görüşmek istediğini ve bu görüşmenin hepsi için faydalı olacağını bildirmiş. Bunun üzerine Sivas'ın yaşlı ulularından ve itibarlı zatlarından birçoğu onunla görüşmek üzere dışarı doğru ilerlemiş, yani Timur'un verdiği söze güvenip inanmışlardı. Çünkü Timur gönderilen hediyeleri memnunlukla kabul etmiş bulunuyordu. Oysa aslıda o, birkaç derin çukur kazdırmış, bu zatları şehrin kapısından çıkar çıkmaz yakalatmıştı. Sonra, söz verdiği gibi onların kanını dökmeyeceğini, çukurlar içinde boğduracağını; askerlerin şehir kapılarına hücuma geçtiğini ve bunların fakir oldukları için şehri yağma edeceklerini söylemiş. Timur bütün söylediklerini hemen yaptırmış. Önce Sivas'tan çıkan yaşlı ve itibarlı kişileri diri diri gömdürmüş, ertesi gün de şehri yağma ettirdikten sonra, çıkışları kapatarak şehrin içindeki yapıların çoğunu yıktırmıştı. Bundan sonra da askerleriyle çıkıp gitmişti. O gün, Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi, 200. 000 atlıdan oluşan ordusuyla Sivas kapılarına ulaşmış ama şehrin harebesiyle karşılaşmıştı. Timur'u yakalayamadığından, babasını beklemekten başka bir yol düşünememişti.

Bu sırada Timur, Suriye ve Mısır topraklarını istilâya çıkmış bulunuyordu. Yolda, Akkoyunlulara mensup kabilelere rastlamış, bunlara hücum ederek hepsini, reisleriyle birlikte esir almıştı. Bunlar 50 000 nüfus olduğu halde, Timur'a katılmağa mecbur olmuş ve onun tarafından Suriye'ye sevkolunmuştu.

Timur, Suriye'ye varınca Şam'ı kuşatma altına aldı. Şamlılara karşı hiddet ve gazap içindeydi. Çünkü onlar hem vergi ödemeyi reddetmiş, hem Timur elçilerini zındana atmışlardı. Kuşatılan şehir, şiddetli bir saldırı sonunda düşmüş ve yağmaya uğramıştı. Şam'ın hünerli sanatkârlarından birçoğu toplanarak, gözetim altında Semerkand'e gönderilmişti. Bu sanatkârlar Semerkand'de kalıp yerleşeceklerdi. Timur, Akkoyunlular ile Sivaslılardan esir ettiği bazılarını da Semerkand'e göndermişti. Bunlar arasında, Sivas köylerinde yaşayan bazı Ermeniler de vardı.

Bundan sonra Timur, Suriye'den İran'a doğru yola koyuldu. Maksadı, yaz mevsimini yukarı Ermenistan'daki Alatak'da geçirmekti. O sırada Bayezid, daha önce söylediğimiz gibi, Erzincan'a hücum etmişti. Sultan, Prens Taharten'in sebebiyet verdiği hadisenin, özellikle Sivas felâketinin tesiri ile yapmıştı bunu. Ve Erzincan'a girerek Taharten'in karısını esir almış, ama sonra serbest bırakılmasını ve kimsenin Erzincan'a bir zarar vermemesini emretmişti. Bundan sonra Bayezid geri dönmüştü. Öte yandan, Sultan'ın Erzincan'ı tahrip ettirmemesi ve Timur'un Sivas'ta yaptığını yaptırmaması, adamları arasında dedikoduya yol açmıştı.

Kış bastırdığı için Bayezid ve Timur kendi yerlerine döndüler. Birbirlerine haberciler gönderdiler. Fakat anlaşamadılar. Bu sırada, İstanbul İmparatoru ile Beyoğlu'nda bulunan Ceneviz komutanları Timur'a müracaat etmiş, Türklerle savaşa giriştiği takdirde, her türlü yardıma hazır olduklarını, ona hem asker, hem gemi göndereceklerini bildirmişlerdi. Hem de gemilerini silahlı adamlarla donatarak Çanakakkale boğazını tutacaklar, böylece Rumel'ndeki Türk askerinin Anadolu'ya geçmesini önleyeceklerdi.Böylece Bayezid'i zayıf düşürmüş olacaklardı. Bütün bunlardan başka, Rumlar, Timur'a nakdi yardımda bulunacaklarını da bildirmişlerdi.

Bu durum karşısında Türkler, kendilerini hem Timur'un, hem İmparator'un husumetiyle karşı karşıya buldular. İki müslüman hükümdar, aralarındaki anlaşmazlık giderilmediğinden, kuvvetlerini toplamağa başladılar. Tabii Timur daha hazırlıklıydı.

Neticede, Timur İran'dan hareketle Sultan'ın toprağına girmiş, Erzincan yoluyla Sivas'a gelmişti. Sultan Bayezid de, Timur'un bu hareketinden haberdar olunca diğer işlerini bırakmış, kuvvetli bir kale olan Ankara'ya gelmişti. Burada mühim miktarda silah ve malzeme depo etmiş, sonra daha ileri gitmek istemişti. Fakat Timur onun orada olduğundan haberdar olunca, takip ettiği yolu bırakarak güney dağları arasına sapmıştı. Bayezid, Timur'u bulacağını sandığı yere gelince, onun yol değiştirdiğini

anlamış ve korkup kaçtığını sanmıştı. Bu yüzden de onu takibe koyuldu. Timur ise dağlar arasında gizlenerek izini belli etmemiş, Türklerle temasa geçmemişti. Ama daha sonra tekrar ovaya dönerek, doğrudan Ankara üzerine yürümeğe başlamıştı. Bayezid'in silah ve malzemesinin önemli kısmı buradaydı.

Bayezid'in kanaatine göre Timur kaçıyordu ve onu Ankara'ya dönmeğe gerek kalmaksızın yakalamak gerekiyordu. Bunun için uğraşan Bayezid, sonunda, yorgun ve bitkin düşmüş askeriyle dönerken, Timur eğri-büğrü yollardan Ankara'ya yaklaşmıştı. Bundan sonra Ankara Savaşı başlamış, evvelce söylediğimiz gibi, Bayezid mağlûp olarak esir düşmüştü.

Bu esnada İstanbul İmparatoru ile Cenevizliler, Timur'a verdikleri sözü tutmamışlardı. Türk askeri Çanakkale yoluya Anadolu'ya geçmiş, Ankara Savaşından sonra da Türklerin Avrupa tarafına geçmesine müsaade etmişler, hatta onları kendi gemileriyle taşımışlardı. Rumların bu hıyaneti yüzünden Timur onlara düşman kesildi ve rastladığı her yerde şiddetle muamele etti

Timur'un esir ettiği Türk padişahı Yıldırım Bayezid'in babası, en meşhur Türk sultanı olan **Murad**'dır. Murad Kosova muharebesinde **Sırplı Lazaros** tarafından öldürülmüştü [24]. Murad, göğsünden girip sırtından çıkan bir kılıç darbesiyle katledilmiş, bunun üzerine Bayezid de Kral Lazar'ı harp yerinde kendi eliyle öldürerek, cezasını vermişti. Lazar'ın oğluysa, Bayezid ile barışmıştır. Ve halâ hayatta olup, bugünlerde Süleyman Çelebi'nin evinde misafirdir. Süleyman Çelebi de Bayezid'in oğludur.

Timurleng'e gelince: Bu onun asıl adı değildir. Tatarcada, Timur, demir manasına gelmez. Timurleng demek, ona bir nevi hakarettir. Sadece düşmanları "Aksak Timur" diyor. Acemcede leng, aksak demektir. Zaten Timur'un sağ ayağı aksaktır. Bun-

24 Kosova muharebesi 1389' da yapılmış, Sultan Murad, Sırplar ile bütün müttefiklerini tamamen mahvetmiştir. Sultan Murad'ı öldüren, Lazaros değil, Miloş Koniloviç'dir. Bununla braber Lazaros da Sultan Muradın son nefesinde verdiği emirle katlolunmuştu.

dan başka, sağ elinin iki küçük parmağını da kaybetmiştir. Gençliğinde, koyun çalarken maruz kaldığı bir darbeyle bu iki parmağı kesilmiş. Daha sonraları bu konularda bilgi vereceğiz.

Erzincan'da Mayıs ayının beşinci gününe kadar kaldık. Beşinci gün yola koyulduk. Yüksek dağlarda yürüdük. Dağların hepsi çıplaktı. O gün kar yağdı. Hava çok soğuktu. Ertesi gün, Şahbağ denilen bir köyde kaldık. Bu köyün küçük bir kalesi vardır ve kenarında bir ırmak akmaktadır. Etrafını buğday tarlaları kaplamıştır. Civarda evler ve köyler görünüyordu.

Daha sonraki (Cumartesi) gün, Bigareç'de kaldık. Burada, tepe üzerine muazzam bir kale kurulmuştur. Bu nahiyenin iki köyü vardır. Birinde Türkler, diğerinde Ermeniler oturmaktadır. Bize anlatıldığına göre, bir sene evvel Timur buralardan geçerken, bütün kiliselerin yıkılmasını emretmiş. Ermeniler kiliselerini kurtarmak için Timur'a 3000 gümüş parçası hediye etmişler. Timur hediyeyi kabul etmiş, fakat kiliseler yıkılmaktan kurtulmamış.

Ertesi gün Pazardı. Yola koyularak, Erzincan'a bağlı başka bir köye vardık. Buranın da güzel bir kalesi vardı. Ertesi gün arazide yattık. Çıplak tepeler aştık. Sonra, her tarafı yeşillik içinde olan sulak yerlere ulaştık. Bütün bu yöre Türkmenlere aitti. Bu sıralar Türkmenler hicret ediyordu. Hepsi de müslümandı.

Salı günü yola devam ettik. Devamlı ırmaklarla sulanan yeşillikler arasından geçtik. Öğle üzeri, Timur'a tâbi olan Erzurum'a vasıl olduk. Erzurum ova üzerindedir. Şehrin etrafı kuleli surlarla çevrilidir. Ama bir kalesi bulunmamaktadır. Nüfus pek kalabalık değildir. Burada, eskiden Ermenilere ait olan bir kilise gördük. Ermeniler henüz burada yaşamaktadır. Eskiden burası, yörenin en zengin ve en muazzam şehriymiş. Biz gittiğimizde, şehrin valisi, **Yusuf Ali** adındaki bir Türkmendi.

Ertesi gün (22 Mayıs) Erzurumdan hareketle, Partir Havan [25]. köyünde yattık. Burası, pek müstahkem bir mevki olan Avnik şehrine bağlıdır ve Ermenilerin elindedir. Etrafındaki arazi, **Do-**

25 Burası, şimdi Hasankale'dir.

laday Bey namında bir Çağatay soylusunun elindedir. Daha sonra bu zattan sözedeceğiz.

Cuma günü, Esnemo adında bir köye vardık. O gece ve Cumartesi günü burada dinlendik. Köyün ahalisi Ermeniyidi. Pazar günü yola koyulduk. Deliler [26] köyü adında bir yere vasıl olduk. Buraya 'Deliler' adının verilme sebebi, burada oturanların çoğunun, uzlet hayatına girmiş, dünyayı terketmiş müslüman dervişler olmasıdır. Etraftaki köylüler buraya ziyarete gelerek dervişlerle görüşüyor, hastalarını getiriyor ve dervişlerin nefesinden şifa diliyorlar. Buradaki dervişlere "keşiş" denmektedir. Reisleri, hepsinden büyük hürmet görüyor ve evliya olarak kabul ediliyor. Timur buradan geçerken bunların yanına uğramış ve reisin yanında bir müddet kalmış. Çevre köylerden buraya bol bol adaklar yağıyoır. Reis derviş köyün hakimidir. Köylüler bu dervişlerin hepsini evliya olarak görüyor. Bunlar saç ve sakallarını tıraş ediyor ve yaz kış sırtlarında kaba abalarla dolaşıyorlar. Zaman zaman yanlarında taşıdıkları sazlarını çalarak ilahiler okuyorlar. Tekkelerinin kapısında bir püskül ile hilal şeklinde bir resim bulunuyor. Bunun altına da geyik, keçi ve koyun boynuzlarından bir sıra dizilmiş. Her dervişin kapısı üzerinde bu tür bir boynuz vardır.

26 Mayıs Pazartesi günü bu deliler köyünden hareket ederek, Aras nehrine ulaştık ve kıyısında mola verdik. Bu, bütün havaliyi dolaşan muazzam bir nehirdir. O gün yolculuğumuz çukurlar ve tepeler arasında geçti.

27 Mayıs Salı gün Nadjoy köyünde istirahat ettik. Bu köyde bizi hürmetle kabul eden bir keşişle karşılaştık. Köyde oturanların çoğu Ermeniydi. Tekrar Aras kıyısında ilerlemeğe devam ettik. Yol bozuk ve birçok yeri dimdik idi. Ertesi gün yine bir köyde kaldık. Burada, dağın tepesinde kurulmuş bir kale vardı. Dağ-taş tuz kayalarıyla kaplıydı. Civar köylerden gelenler buradan tuz alıp yemeklerinde kullanıyorlarmış.

26 Şimdiki adı, Deli Baba'dır.

Şimdi, Sözmari/Surmari [27] şehrini tarif edeceğiz. Bize anlatıldığına göre, Tufan'dan sonra kurulan ilk yer burasıdır.

Biz buraya, 29 Mayıs Perşembe günü, öğle üzeri ulaştık. Surmari büyük bir şehirdir. Ararat dağı buradan altı fersah ötelere kadar uzanıyor. Nuh'un gemisi bu dağın üzerine konmuştu.

Aras nehrini kenarında olan Surmari, bir tarafından derin bir vadi ile çevrilmekte, diğer taraflarında da sarp dağlar yükselmektedir. Bu bakımdan şehir son derece muhkem bir yerdedir. Kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan bir kalesi vardır. Kalesinin, biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı vardır.

Hakikaten bu Surmari şehri- Tufan'dan sonra kuru toprak üzerine kurulan ilk şehirdir. Burayı kuranlar, Nuh'un oğullarıdır.

Şehirde yaşayanların anlattığına göre, bundan onsekiz sene evvel [28] bugün şehre hakim olan **Toktamış Han**, burayı muhasara ederek gece gündüz saldırmış. Muhasaranın onikinci günü iki taraf anlaşmış. Anlaşmaya göre, Toktamış Han gidecek, yani kendisi ve askerleri şehre girmeyecek, buna karşılık şehir ona vergi ödeyecek. Toktamış bu şartı kabul etmiş, bir de, şehirdeki savaşçılardan yarısının Gürcülere karşı kendisinin yanında yer almasını istemiş. Çünkü Toktamış, Gürcülerin **Corc** namındaki hükümdarıyla savaşmak düşüncesindeydi. Bunu kabul eden şehrin savaşçıları dışarı çıkar çıkmaz. Toktamış askerlerine şehre hücum emrini veriyor. Şehre giren Toktamış askeri, şehrin surlarını yıkıyor ve karşı koymağa kalkışanları öldürüyor. O zamanlar burada yaşayanların çoğu Ermeni iken, bugün onların yerini müslümanlar almış. Bunu daha sonra izah edeceğiz.

Sürmari'de eski yapılara sık sık rastlanır.

27 Orta Çağın en mühim şehirlerinden biri olan Surmari çok az kimse tarafından anlatılmıştır. Bunlardan biri Clavijo'dur. Günümüzde bu şehrin kalıntısı Süryolu adıyla bilinmektedir. Bu şehir Ağrı dağından ve Erivan'dan kırk mil mesafededir.

28 Kıpçak Altınordusunun hanı olan Toktamış, 1399 senesinde vefat etmiştir. Toktamış, Timur'un hasmı ve rakibiydi. Sonunda Timur onu mağlûp etmiştir.

Ermenistanın geçtiğimiz her yerinde bize ve yanımızdakilere bol bol gıda maddeleri verilmiş, atlar temin edilmişti. Çünkü buraları Timur'un idaresine geçtiğinden beri sulh ve sukuna kavuşmuştur.

Ertesi gün (Cuma) Sürmari'den hareket ettik. Yolda, bir kayalık üzerinde kurulmuş kaleye rastladık. Dul bir kadın bu kalenin sahibesi idi ve Timur'a vergi veriyordu. Eskiden burada eşkiya barınmaktaymış. Ve bunlar, o civardan gelip-geçen yolcuları soymakla geçiniyorlarmış. Timur buradan geçiyorken, kaleye hücum ederek zaptetmiş ve eşkiyanın reisini öldürtmüş. Sonra da kaleyi reis'in zevcesine bırakmış. Timur giderken, kalede tekrar eşkiya barınmaması için bütün kapıları söktürmüş ve bir daha buraya kapı yapılmamasını emretmiş. Biz buraya vardığımızda, gerçekten kapı namına bir şey yoktu. Bu kalenin ismi Iğdır'dır. Ararat dağının ucunda bulunan bu kale, Hazreti Nuh tarafından yapılmış olan geminin tam durduğu yerdedir. Bu Ararat dağı da, Trabzon'dan beri gördüğümüz diğer dağlar gibi çırılçıplaktır.

Iğdır kalesinin sahibesi bize çok iyi misafirperverlik gösterdi, o gece ağırladı ve bütün ihtiyaçlarımızı temin etti.

31 Mayıs Cumartesi günü Iğdır'dan yola çıkarak, Nuh'un gemisinin durduğu dağa vardık. Bu dağ son derece yüksek ve tepesi kar ile örtülüdür. Her tarafa kar yağmıştı ve vadiler çıplaktı. Buralarda orman yok. Bununla beraber yerlerde bol çayır çalı vardır ve bunlar arasında birçok ırmak akmaktadır. Dağın arkasındaydık ve yolda birtakım harabe ile gayet iri taşlardan yapılmış temellere rastgeliyorduk. Dağın eteğindeki vadilerde bazı böcekler bulunmaktaydı ki, bunlarla ipekler kırmızıya boyanırmış. Tepeler üzerinde bir şehir harabesi gördük. Buranın asırlardır boş bulunduğu anlaşılıyordu. Harabe enkazı bir fersah kadar uzanmaktaydı. Buralarda rastladığımız insanların bize bildirdiğine göre, bu enkaz, Hazreti Nuh'un oğulları tarafından inşa olunan şehrin kalıntısıdır [29]

29 Bu kalıntının eski "Janaksan"dan kalma olduğu tahmin ediliyor.

Bu harabenin aşağısında uzanan ova içinden su yolları geçiyordu. Ötede beride ağaçlar vardı. Her tarafta pınarlar fışkırmaktaydı.

Ararat dağının çok yüksekte ve pek dik bir zirvesi vardır. Bulutlardan dolayı bu zirveyi göremiyorduk. Burası yaz kış böyle sis içindedir. Sebebi, dağın yüksekliğidir. Bu gün burada, hoş bir fıskiyenin karşısında dinlendik. Sular bir kayadan fışkırıyordu. Biz burada otururken bulutlar dağıldı ve bütün dağ silsilesinin tepelerine kadar görebilmek imkânını elde ettik. Çok geçmeden bulutlar tekrar toplandı ve her tarafı kaplayıp kapattı. Ararat'ın zirvesine yakın olarak küçük Ararat'ın zirveleri görünüyor. Bu dağın zirvesi dimdiktir. İki dağın arası bir heybeye benziyor. Bize anlatıldığına göre, Nuh'un gemisi burada durmuştu. İki Ararat zirvesi arasıda heybe gibi uzanan yer daima karla kaplıdır.

Akşam, Bayezid adlı bir kaleye ulaşarak orada kaldık. Yüksek bir kayalık üzerinde kurulmuş olan bu kale cidden görülmeğe değer. Kale civarındaki kayalıklar üzerinde şehrin evleri inşa olunmuştu. Bir hayli geniş olan bu yer kuleli bir sur ile çevrilmiştir. Bu surlardan, merdivenler ile şehrin evlerine iniliyor. Üzerinde kalenin bulunduğu kaya hayli yüksektir. Bununla beraber kalenin içinde bir pınar vardır. Bu şehir iki sene evvel Timur tarafından kuşatılmış, fakat şehrin hakimi Timur'a vergi vermeyi ve savaşlarda askeriyle Timur'un yanında yer almayı kabul etmiş, böylece uzlaşılmış. Timur da ordusunu alarak çekip gitmiş.

1 Haziran Pazar günü, ikindi üzeri Mako kalesine vardık. Bu kale katolik bir prense bağlıydı ve prensin adı nedense **Nureddin** idi. Ve prensin bütün askeri de katolik idi [30]. Bu prens ve askeri Ermeni asıllı ve ermenice konuşuyorlar. Fakat türkçe ve acemceyi de anlıyorlar. Kalede, Saint Dominik tarikatine mensup bir manastır vardır. Kale yüksek bir tepededir. Şehrin evle-

30 Bir hıristiyanın Nureddin ismiyle anılması hayretle karşılanırsa da, Timur'un ona bu ismi verdiği ve müslümanlığı kabule sevkettiği anlaşılıyor.

rini muazzam bir sur çevreliyor. Surun içi ve tepenin etrafında şehir sakinlerine ait evler görünüyor. Etraftaki evler de bir duvar ile korunmuştur. Şehirden kaleye geçmek için, kaya üzerinde oyulmuş bir merdiveni tırmanmak lâzım. Girişin üzerinde, etrafı gözlemek için yüksekçe bir kule var. Buranın hakimi bu yörede ikamet ettiği gibi, ahali arasında itibarlı kimselerin çoğuna ait sayfiyeler de buradadır. Kayalardan oluşmuş tepeler şehrin açık taraflarını muhafaza etmekte ve kaleyi yağmurların etkisinden korumaktadır. Kale son derece mustahkem olduğu için, herhangi bir taraftan saldırıya uğramamakta ve başkalarının eline düşmemektedir. Kalenin içinde güzel bir pınar akıyor ve şehrin bütün su ihtiyacını karşılıyor. Mako'nun dışında güzel bir vadi uzanmakta ve bu vadinin suları birçok bağ ve tarlayı sulamaktadır.

Timur buradan geçiyorken burasını da muhasara etmiş, fakat kaleyi ele geçirememiş. Bunun üzerine Timur, yirmi savaşçının kendi ordusunda hizmet etmesi şartıyla, kale hakiminin anlaşma teklifini kabul etmiş. Bu savaşçılar artık daima Timur'un ordusunda kalacaklar. Bu anlaşmanın yapılmasından kısa bir süre sonra Timur tekrar bu yöreden geçerken, Mako hakimi, yirmi yaşındaki oğlunu, yanına üç at alarak karşılamağa göndermiş ve üç atı Timur'a hediye olarak vermesini istemiş. Timur kaleye yaklaşırken genç oğul ilerlemiş ve babası namına hediyeyi takdim etmiş. Timur da, yanındaki askerden birinin bile kaleye herhangi bir tecavüzde bulunmayacağını bildirmiş. Ama, böylesine cesir bir gencin bu kale içinde ömrünü harcamasını uygun bulmamış. Onu alıp götürerek kendi torunu **Ömer Mirza**'ya arkadaş edeceğini söylemiş. Bu sırada Ömer Mirza bütün Batı İran valisidir. Ve Mako da Batı İran'a bağlı sayılıyor.

İşte, Timur'un bu şekilde alıp götürdüğü genç prens halen Ömer Mirza'nın yanında yaşamakta ve bir kumandan mertebesine çıkarılmış bulunmaktadır. Fakat bu genç kendi isteği dışında müslümanlığı kabul etmiş, ve '**Sabur Artmen**' adını almıştır. Bu gencin dış yüzü her ne kadar müslüman ise de, iç yüzü katoliktir.

Biz Mako'da çok iyi bir misafirperverlikle karşılandık. Şehir hakimi bizim hıristiyan olmamızdan teselli buldu. Ve bize, onbeş gün kadar önce, Timur'un yeğeni nezdinde en yüksek mevki sahibi olan **Emir Cihanşah Mirza**'nın , kendisine haber göndererek, misafir olarak geleceğini ve bütün servetini Mako'da muhafaza edeceğini bildirdiğini anlattı. Kendisi (Mako hakimi), verdiği cevapla, Cihanşah Mirza'yı misafir olarak kabul edemeyeceğini ve onu ağırlayamayacağını bildirmiş. Şüphesizdir ki, Cihanşah böyle bir emanet gönderecek olursa, onu geri almayı ümit etmemelidir.

Biz, geceyi Mako kalesinde son derece rahat geçirdik. Hakimin bir oğlu daha vardı. Bu, kalede, babasının yanındaydı. Mako hakimi bu oğlunun bir savaş adamı olmadığını, ermenice dilbilgisi ve edebiyatında derin bilgisi olduğunu söyledi. Ve Semerkand'den dönüşümüzde buradan geçersek, bu çocuğu bize emanet ederek İspanya'ya göndermek istediğini söyledi. Maskadı, İspanya kralının bu genci Papa'ya tavsiye etmesi, ve çocuğun böylece bu yöre piskoposluğuna tayin olunması idi [31]. Sonradan Mako hakiminin öbür oğluyla, Ömer Mirza'nın karargâhında görüştük.

Bu Mako kalesindeki hıristiyanların, her taraftan müslümanlarla çevrili olup diğer hıristiyanların yardımından da uzak kaldıkları halde, dinlerinde sebat etmeleri hayrete değer. Bunlar gerçi Ermenidirler, fakat katolik dinine mensupturlar. Sonra ibadetlerini derin bir hissiyat içinde yaparlar.

2 Haziran Pazartesi günü Mako'dan hareket ettik. Akşam üzeri, konaklamağa müsait bir yerleşim yerine vasıl olamadığımız için geceyi açıkta geçirdik. Ertesi günkü yolculuğumuzda, Alancak adında ve bir tepenin başında bulunan bir kaleye vardık. Kale Aras nehrinin kuzay tarafındaydı. Kuleli bir sur ile çevrilmiş olan kalenin içinde birçok bağ ve bahçe, dışında da tarlalar vardır. Bundan başka, yeşil tarlalıklarda su kaynakları da çoktur.

31 Clavijo, Semerkand'den dönerken buradan geçmemiş olduğu için bu iş kalmıştır.

1387'de Timur İran hükümdarı **Ahmed Celâyir**'i mağlûp ettiğinde [32] bütün bu havaliyi ondan almış. Ahmet Celâyir, işte bu Alancak kalesine sığınarak kurtulmuştu. Timur, Ahmed Celâyir'i burada üç sene muhasara etmiş. Üç sene sonra muhasara kalkınca, Ahmed Celâyir Mısır'a kaçmış ve orada kalmıştı. Halâ da oradadır.

Ertesi günü (Salı) Çağataların karargâhında geçirdik. Burada yüzden fazla çadır kurulmuştu. Etrafta hayvanlar otluyordu. Çarşamba günü tekrar yola koyulduk ve geceyi diğer bir Çağatay karargâhında geçirdik. Çağataylar bütün ihtiyacımızı karşılıyor ve bizi ileriye götürecek atler temin ediyorlardı. Geçtiğimiz her yerde aynı muameleyi görüyorduk.

Burası dağlık olmakla beraber, toprağı verimli bir memlekettir. Buradakı bütün Çağataylar Huy şehrine bağlıdırlar.

5 Haziran günü, öğleyin Huy'a vasıl olduk.

Huy şehri bir ova üzerindedir ve birçok bağ ve tarlalarla çevrilidir. Civar hep otlaktır. Şehrin kendisi, tuğladan örülmüş bir duvar ile korunuyor. Ve buradan İran hududuna geçiliyor. Huy'da yaşayanların birçoğu Ermenidir.

32 Timur'un Batı İran'ı istilâ ettiği sırada, Kürdistan ve Irak'ı da içine alan İran, Sultan Ahmet İlhan'ın idaresindeydi. Ahmet İlhan, Timur'un saldırısına karşı koyamadığı için, Mısır Sultanı Berkok'a sığınmıştı. Timur'un ölümünden sonra İlhan yeniden saltanatının başına geçmiş, böylece, Semerkand'deki karışıklık dolayısıyle İran eski durumuna dönmüş ve hükümdarına kavuşmuştur. Timur'un Batı İranı'ı ilk istilâsı 1348 senesindedir.

8
Huy'dan Sultaniye'ye

Huy şehrine vasıl olduğumuzda, Mısır hükümdarı **Nasıreddin Ferec** tarafından Timur'a gönderilen elçilik heyeti ile karşılaştık. Heyetle birlikte yirmi atlı bulunuyor ve Timur'a verilecek hediyeleri taşıyordu. Hediyeler arasında, Mısır'dan getirilen altı devekuşu ile bir zürafa da vardı. Zürafa, o ana kadar görmediğimiz garip bir heybette (büyüklükte) idi. Vücudu bir ata benzeyen bu hayvanın boynu pek uzundur.Ve ön ayakları da arka ayaklarından daha uzundur. Ayaklarında tırnaklar yarıktır. Ön ayakları on altı, boynu da on altı karış uzunluğundaydı. Boynu bu kadar uzun olan bu hayvanın kafası, bir çaylak kafası gibidir. Arka ayakları ön ayaklarına göre kısa olduğundan, arkadan gören, zürafanın oturduğunu sanır. Karnı beyaz olan bu hayvanın vücudunun diğer tarafları altın sarısı rengindedir ve beyaz beneklerle kaplıdır. Gözleri çok geniş ve yuvarlaktır. Kulakları atınkilerden farksızdır. Kulaklara yakın iki küçük ve kısa boynuzu vardır. Boynuz dipleri kıllarla örtülüdür. Boynu duvarlardan çok yüksektir. Acıktığı zaman, boynunu uzatıp, kolayca ağaç yapraklarını yiyor. Zürafa görmemiş olanlar, onu ilk gördüklerinde hayrete düşüyorlar.

Huy'a vasıl olduktan sonra, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar günü orada kaldık. 8 Haziran Pazar gününün öğle üzeri hareket ettik. Huy şehrinde bize verilecek at yotu. Onun için etraftaki askerlere haber gönderildi ve ihtiyacımız olan atlar bu yoldan sağlanmış oldu.

Hereket ettiğimiz o günün akşamı açıkta yattık. Trabzon'dan güneye kadar yolumuz dağlar arasından geçiyordu. Biz ilerledikçe hava ısınıyor ve bir yerde kar görmüyorduk.

Pazar günü, Nahbuh adında güzel ve kalabalık bir şehre vardık [33]. Bir ova üzerindeki bu şehir, birçok dereyle sulanmakta olan bahçelerle çevrilmişti. Burası Urumiye gölüne çok yakındır. Urumiye gölü acı suludur ve yüz mil çapındadır. Gölün ortasında bulunan üç adadan biri meskûndur.

O günün sonunda, Göze Gönan adında bi köyde geceledik. Eskiden burası çok geniş ve gelişmiş bir yermiş. Halihazıda haraptır. Bize anlatıldığına göre burasını tahrip eden Toktamış imiş. Sonradan Timur bu Toktamış'ı mağlûp edip, onu bir kimseye zarar vermeyecek bir hale getirmişti. Bu konuları daha sonra izah edeceğiz. Göze Gönan'da bir çok Ermeni vardı.

Ertesi gün Şuskat adında bir köye rastladık. Burası da bağlık bahçelik bir yerdi. Her yerde bir gölgelik bulunuyordu. Yakın olan dereler her yanı sulamağa yetiyordu. Buranın meyvaları Tebriz ve daha başka yerlere gönderiliyormuş.

Salı akşamı açıkta yattıktan sona, ertesi gün bağ ve bahçeler arasından geçerek yolumuza devam ettik. Buralarda yol almak gayet zevkli oluyordu.

11 Haziran Çarşamba günü, ikindiye doğru Tebriz'e vardık.

Tebriz iki dağ arasında bir ovadır. Dağların ikisi de çıplaktır. Tebriz'in etrafında sur yoktur. Soldaki dağ şehrin kıyısına kadar sarkıyor. Bu dağlardan inen ırmak suları gayri sıhhidir. Onun için içilmemektedir. Bunlara karşı düşen dağlar, şehrin gerisine varıyor ve buraları serin oluyor. Bu dağların tepeleri bütün yıl karla örtülüdür. Bu taraftan akan ırmaklar çok güzeldir. Sağ taraftaki dağlardan inen bu sular içiliyor. Güneye uzanan dağların tepeleri birbirine o kadar yakındır ki, adetâ yalnız bir da-

33 Eserin İspanyolca aslında buranın kaza olduğu yazılı. Bu yer herhalde Tazoç veya Tasoç olmalı.

ğın tepesiymiş gibidir. Bize anlatıldığına göre eskiden Ceneviz tacirleri, burada kendileri için bir kale inşa etmişler. Onlara bu dağı satan **İlhan** sonradan pişman olmuş. Cenevizliler kaleyi inşaya başladıkları zaman İlhan onlara haber göndererek,tacirlerin kale yapmalarının âdet olmadığını, istedikleri kadar eşya satın alabileceklerini ve istedikleri kadar eşya satabileceklerini, fakat bir kale inşa ederlerse bu kaleyi de birlikte alıp memleket dışına götürmeleri icap edeceğini söylemiş. Bu sözlerden tesir altında kalan Cenevizliler İlhana karşı söylenmişler. İlhan da bunların idam edilmelerini emretmiş.

Tebriz'in sağındaki dağlardan güneye doğru bir nehir akmaktadır. Bu nehrin suları şehre varmadan, etraftaki araziyi sulamak üzere dağılmaktadır. Burada birçok kemer yapılmış ve bunlar vasıtasıyla suların şehre varması temin edilmiştir. Tebriz'de güzel yollar ve meydanlar vardır.

Şehirde pek çok güzel yapı ve ev ile karşılaştık. Şehrin kapıları meydanlara açılıyor ve bu meydanların her biri bir kervansaray teşkil ediyor. Kervansarayların içinde ayrı ayrı daireler ve mağazalar vardır. Kervansaraylardan çıkınca çarşılara varılır. Bu çarşılarda her çeşit mal satılır. İpekliler, pamuklular, yünlüler, krepler, taftalar, mücevherat ve başka türlü türlü şeyler bulunuyor. Alışveriş çok hızlı ve hareketlidir. Çarşıların belli bazı yerlerinde, kadınlar için ziynet eşyası ile ıtırlar satılmaktadır. Kadınlar buraya gelerek alışveriş ediyor. Alışverişe çıkan kadın beyaz bir çarşaf giyiyor ve yüzüne at kılından yapılma bir maske koyuyor. Böylece dışarıdan gören yabancılar kim olduğunu anlayamıyor.

Tebriz'de birçok muhteşem bina vardır. Bilhassa camiler mavi ve altın sarısı çinilerle tezyin edilmiştir. Camilerin içi kandillerle aydınlatılıyor. Ve buradaki kandiller de, Türk toprklarında gördüğümüz kandillere benziyor.

Tebriz'de bütün bu binaların eskiden yapıldığını , o zamanlar şehirde şöhret ve servet sahibi adamlar yaşadığını, herbirinin en güzel konağı inşa için komşusu ile rekabet ettiğini ve bu yolda

servetler tüketildiğini söylediler. Bu yapılar içinde özellikle ziyaret ettiğimiz biri, muhteşem bir saraydı. Bu saray duvarlarla çevrilmiş ve mükemmel bir surette inşa olunmuştu. Sarayın içinde 20 000 oda ve daire bulunuyordu.

Bize anlatıldığına göre bu saray, yukarda sözünü ettiğimiz **Sultan Celâyir** tarafından inşa olunmuş. Bu Ahmet Celâyir, saltanatının ilk senelerinde burasını, Mısır'dan gelen vergileri muhafaza için inşa ettirmiş, ve saraya 'Devlethane' adını vermiş. Bu muazzam sarayın büyük bir kısmı henüz eski durumunu korumaktadır. Tebriz'deki buna benzer diğer yapılar, Timur'un en büyük oğlu Miran Şah'ın emriyle yıkılmıştır. Bunun sebebini daha sonra izah edeceğiz.

Tebriz, hakikaten zengin ve muhteşem bir şehirdir. Çünkü burada ticaret her gün ilerliyor. Tebriz nüfusunun daha önceleri daha kalabalık olduğu söyleniyor. Yine de bu gün için, en azından 200 000 hane vardır. Hatta belki çok daha fazladır.

Tebriz'in umumi meydanlarının birçoğunda pişirilmiş yemekler satılıyor, ve müşteriler bunlardan rahat rahat yiyorlar. Çeşitli şekillerde hazırlanmış olan bu yemeklerden sonra, bol bol her türden meyvalar yenmektedir.

Meydyanlardan birine yakın bir caddede, içinde kurumuş bir ağacın kütüğü sallanan bir ev vardı. Bu ağaç hakkında şöyle söyleniyor: Bu ağaç yakında yeniden yapraklanacak. O zaman hıristiyan bir piskopos ortaya çıkacak. Elinde bir haç taşıyan bu adamın etrafında birçok insan toplanacak. Bunlar bütün tebriz halkını İsa'nın hak dinine davet edecek ve bu dini onlara kabul ettirecekler.... Bunu, müslüman bir derviş bir zaman önce haber verdiğinde, Tebriz halkı onun bu sözlerine inanmamış. Bu kehaneti hiçe sayıp sıkılmışlar. Bu ağacı da kesip atmak için toplanmışlar. Fakat baltalarını sallayan üç kişinin kolları kırılmış!.. Bize dendiğine göre, sözkonusu müslüman derviş bir süre önce ölmüş. Ölmeden önce, hayret verici birçok kehanet sözleri söylemiş ve bunlar da gerçekleşmiş. Onun sağlığında, Timur buradan geçiyorken, dervişi çağırtıp görüşmüş ve sö-

zü edilen ağaç hakkındaki kehanetini tekrar ettirmiş.. Bu gün için de bu ağaca kimse yaklaşamıyor.

Şehrin birçok meydanında fıskiye ve çeşmeler var. Yazın fıskiye sularına kar atılıyor. İnsanlar da kaplarını buralara daldırarak sularını soğutuyor.

Tebriz valisi Timur'un akrabasıdır. Ona, şehr emini (belediye başkanı) manasında 'Darugâh' ismi veriliyor. Bu zat çok terbiyeli ve kibar bir adamdı. Bize hürmet ve itibar göstermişti.

Yine Tebriz'in cami ve hamamları pek güzeldi.

Tebiz'de dokuz gün kaldık. Hareket edeceğimiz gün bize getirilen atlar bizzat Timur'a aitti. Bundan başka, yüklerimizi taşıyacak hayvanlar da temin edildi. Esasen Timur, Tebriz'den Semerkand'e uzanan yol üzerinde, at değiştirmek için kervansaraylar yaptırmıştır. Bu konak yerlerinin (kervansarayların) her birinde, yolculuğa hazır atlar vardır. Bu suretle Timur'un memurları gece gündüz at buluyor ve durup dinlenmeden yollarına devam edebiliyorlardı. Bu konak yerleri bir ya da yarımşar günlük arayla inşa olunmuştur. Bazı konaklarda yüzden fazla at vardır. Böylece Semerkand ile ulaşım daima emindir. Meselâ, Tebriz ile Kahire arasındaki yol, on günlük sayılıyordu.

28 Haziran Cuma günü, öğleden sonra saat üçde Tebriz'den hareket ettik. Akşam üzeri vardığımız, Sa'dâbât adındaki kalede geceledik. Cumartesi günü Evcan köyünde karnımızı doyurduktan sonra tekrar yola koyulduk ve o akşam açıkta yattık. Pazar günü öğleden sonra Saygan'dan geçerek Tonglar köyünde yemeğimizi yedik. Buranın ahalisi hep Türkmen idi. Dağlık yerleri geride bıraktığımız için, yolumuz ovada devam ediyordu. Hava pek sıcaktı. Biz de her köyde duraklıyor ve köylülerin sunduğu bol yemeklerden yiyorduk. Köylüler bize çok iyi hizmet ediyordu. Bir köye yaklaştıkça, köylüler yanımıza gelerek köylerine uğramamazı rica ediyor ve getirdikleri yemekleri bize sunuyorlardı. Önce ayran ve ekmek geliyor, sonra çorba veriyorlardı. Şayet geceyi de köyde geçirecek olursak, bize et de pişiriyorlardı.

Tonglar'dan sonra geceleri de yola devam etmeğe başladık. Haziran ayında gündüz sıcak pek şiddetlendiğinden, gündüzleri yola koyulmağa pek imkân yoktu. Üstelik gündüz sıcağında haşeratın hücumuna da uğruyorduk. Bu haşerat o derece muzır ve tehlikeli idi ki, insanları da, hayvanları da öldürebiliyorlardı. Nitekim Tonglar köyünden çıktığımızda, güneşin sıcaklığı pek de şiddetli olmadığı halde, haşerat üstümüze üşüştü. O derece ki, atlarımız bunların vızıltı ve taarruzundan ilerleyemiyordu. O gün fena halde yorulmuş olduk.

Daha sonraki pazartesi günü, Hayana'ya vasıl olduk. Bütün gün burada kaldık. Geceleyin gayet dinlendik ve mükemmel atlara binerek rahat rahat ilerledik. Bu atlar bize Timur'un ahırından verilmişti.

Ertesi gün (Salı), Saint John yortusuydu. Bir kervansaraya uğrayarak ikindiye kadar orada kaldık. Kervansarayda oturmuş konuşuyorken, Timur'un yaşayan oğullarından en büyüğü Miran Şah'ın bir adamı yanımıza gelerek, Miran'ın askerleriyle birlikte bulunduğu yere (karargâha) bizi acele çağırdığını söyledi. Devlet ahırından bize yeni atlar verildi ve akşam olur olmaz bu emir üzerine hemen hareket ettik. Bütün gece ilerledikten sonra sabaha karşı bize haberi getiren zata rastgeldik. O bize Miran Şah'ın Sultaniye'ye döndüğünü söyledi. Biz de yolumuza devam ettik. Öğle üzeri atlarımızı değiştirip, sonra tekrar hareket ettik. Gece, Zencan diye bilinen bir yere vardık. Burasının büyük bir kısmı boşalmıştı. Eskiden burası İran'ın en muazzam şehriymiş. İki dağ silsilesi arasındaki duvarları harap durumdaysa da, şehrin içinde çok güzel konaklar ve camiler vardır. Ve bunlar halen mamur bir haldedir. Caddeleri çok güzel düzenlenmiş ve yer yer su kemerleri göze çarpıyor. Bize anlatıldığına göre Zencan, Dârâ'nın yaşadığı yermiş. Yani eski İran İmparatorluğunun başkenti, ve Şehinşahın en sevdiği yer. **Dârâ,** ordusunun başında, burada **Büyük İskender** ile karşılaşmış.

Bütün geceyi burada geçirdikten sonra, sabah yeni atlarımıza binerek yolumuza devam ettik. Zencan halkı tarafından

fevkalâde ağırlanmıştık. Zencan'ın, bilhassa meyvaları çok nefisti.

19 Haziran Perşembe günü, öğle üzeri, muazzam Sultaniye şehrine vasıl olduk. Timur'un büyük oğlu Miran Şah bizi burada bekliyordu.

Buranın âdetine göre, şehzade tarafında kabul olunan bir insan ona bir hediye takdim etmelidir. Biz de, bu yörede pek makbul ve nadir bulunan bazı yünlü kumaşlardan aldık hediye olarak. Miran Şah'ın, güzel bir bahçe içindeki sarayına gittik. Bizi birçok hizmetli karşıladı. O anda Miran Şah bir çadırın içinde bulunuyordu ve bizi de bu çadırda kabul etti. Bizden, gayet kibar bir lisanla İspanya Kralının sıhhatini sordu. Konuşmamız bir müddet devam ettikten sonra yemekler geldi. Herkes kendi âdetine göre yemeğini yedi. Müsaade isteyip ayrılacağımız sırada, saray bendegânı bize sırmalı elbiseler getirdiler. Biz de bunları giydik ve sonra kaldığımız yere döndük.

Sultaniye şehri ova üzerindedir. Etrafında sur yoktur. Fakat orta yerde muazzam bir kale bulunmaktadır. Bu kale taştan inşa olunmuştur. Birçok kulesi olan bu kale, yer yer çinilerle de tezyin edilmiştir. Kulelerinin her birinde bir top bulunuyor. Burası da kalabalık bir şehirdir; fakat Tebriz kadar büyük değildir. Mühim bir ticaret merkezidir. Bilhassa Haziran ve Temmuz aylarında büyük deve kervanları geliyor, ve o zaman şehirde çok canlı bir faaliyet başlıyor. Gelen mallar için alınan vergiler hayli ağırdır. Ama yine, Hindistan'dan da birçok kervan gelmekte ve türlü çeşit baharat getirmektedir. Bunun için, Suriye'de bile bulunmayan baharat burada bulunuyor, ve bunlar hiçbir vakit İskenderun piyasasına gönderilmiyor.

Hazar denizinin güney sahilinde bir vilayet olan Ceylân'ın ipeklileri de buraya geliyor. Gelen bu ipekliler Sultaniye'den Şam'a ve Suriye'nin diğer taraflarına, Anadolu'ya, Kefe'ye ve civar yerlere gönderiliyor. Şirvan diyarındaki Şamahi'de işlenen ipekler de buraya geliyor. Şamahi'de ipek pek boldur. İran tacirlerinden başka, Ceneviz ve Venedik tacirleri de oraya gide-

rek bu ipeklileri satın alıyorlar. İpeğin bol olduğu yerler çok sıcak olduğundan, buralara giden yabancılar güneş çarpmasına uğruyor. Hatta bazen bu yüzden ölenler oluyor. Güneş çarpmasına uğrayanlar önce kusmağa başlıyor, sonra ölüm nöbetleri geçirerek can veriyor. Bunlar ilk önce omuzlarının yandığını hissetmekte; çarpmadan ölmeyip kurtulanların da renkleri sapsarı kalmakta ve bir daha eski tabii rengini alamamaktadır.

Sultaniye'ye, Şiraz ve yöresinden türlü türlü pamuklu ve ipekli kumaşlar, tenteneler ve krepler geliyor. Horasan'ın Yesen ve Serb taraflarından da pek çok kumaş getiriliyor. Horasan, Tataristan ile Hindistan arasında muazzam bir ülkedir. Semerkend'e gidiyorken, oralardan biraz geçtik. Güney Horasan'daki Şiraz bölgesi arazisinde, eskiden Hindistan'a dahil olan Hürmüz bulunmaktadır. Halen bu muazzam Hürmüz şehri, Timur'un hükmü altındadır. Hürmüz'den Sultaniye'ye inci ve başka kıymetli taşlar getiriliyor. Mücevherat, Hıtay memleketinden deniz yoluyla geliyor. Bu incilerin içinden çıktığı sedefler çok geniş olduğu gibi, incileri gayet beyazdır. Sultaniye ve Tebriz'e gelen inci ve sedefler buralarda işleniyor. Bunlar ve başka mücevherlerden yüzük, küpe ve benzeri şeyler ortaya çıkmış oluyor.

Her sene bu mevsimde (yaz), Kefe ve Trabzon gibi hıristiyan diyarlarından ve Anadolu, Suriye, Bağdad gibi islâm memleketlerinden gelen tacirler burada toplanarak alışveriş ediyorlar.

Ova üzerindeki Sultaniye'de, şehrin içinden birçok su yolu geçiyor. Cadde ve meydanlarda yığınla mal sergileniyor. Şehrin her bölgesinde tacirleri misafir etmek ve de malların muhafazası için hanlar yapılmıştır.

Sultaniye'den doğu yönünde geniş ovalar uzanıyor. Buralarda hep yerleşim yerleri vardır. Güneyde çıplak dağlar vardır ve o tarafın havası sıcaktır. Bu dağların ötesinde Ceylân ülkesi başlıyor. Buranın da ötesinde hazar denizi var. Aslında pek büyük bir göl olan Hazar'ın açık denizle bir bağlantısı yoktur. Sultaniye'den Hazar'a kadar olan mesafe altı günlüktür. Buralarda elmas vardır. Ceylân ülkesi o kadar sıcaktır ki, hiç kar yağmıyor.

Bunun için de orada limon ve portakal ağaçları pek boldur.

Sultaniye, ticaretinin genişliği sebebiyle, hazineye her sene önemli miktarda gelir bırakıyor.

Eskiden Sultaniye, Tebriz ve bütün Batı Asya, Timur'un büyük oğlu Miran Şah'ın idaresindeydi. Son zamanlarda Miran Şah, izah edeceğimiz sebeplere bağlı olarak bu görevden azlolunmuştur. Miran Şah, İran valiliğine tayin olunduğu zaman, bir ordunun başına geçirilmiş ve babası tarafından emrine birçok asilzade verilmişti. Miran Şah Tebriz'e gidip orada ikamete başladıktan sonra aklı karışmış, ve bütün evleri, daha sonra da bütün camileri, nihayet bütün umumi yapıları yıktırmağa başlamış. Tebriz'in çoğunu yıktırdıktan sonra Sultaniye'ye gelmiş ve orada da aynı emri vermiş. Böylece orası da harap olmuş. Bundan sonra Miran, Sultaniye kalesine girerek, babasının orada sakladığı büyük serveti eşraf ve hizmetçilere dağıtmış. Sultaniye'nin dışında muazzam bir cami ve bir saray vardır. Bu ikisi, eskiden büyük bir şehzade tarafından inşa olunmuş. Miran Şah bunların da tahribi için emir vermiş. Sonra da, bu cami ile sarayı yaptıran kişinin cesedini mezarından çıkartarak attırmış.

Bazılarına göre Miran Şah bütün bunları bir çılgınlık sonucu olarak yapmıştır. Fakat diğer bazısına göre de, Miran Şah bir gün şu sözleri söylemiş: "Dünyanın en büyük adamının oğluyum. Meşhur şehirlere ne yapayım ki, ölümümden sonra da adım yaşasın!" Miran Şah her tarafı yıktırdıktan sonra imarata başlamış, fakat yaptırdıklarının biri bile eski binaların derecesinde olmamış. Bunun üzerine, "Ne yapayım da adımı yaşatayım!" demiş. Ve tekrar her tarafı yıktırmağa başlamış. Ta ki herkes: "- Gerçi Miran Şah bir şey yaptırmadı; ama dünyanın en güzel şaheserlerini yıktırdı!" desin...

Nihayet Timur bu hallerden haberdar olmuş ve derhal Semerkand'den hareket ederek, cezalandırmak niyetiyle oğlunu ziyarete gitmiş. Miran, babasının Sultaniye'ye geldiğini haber alır almaz, bir ip alarak boynuna geçirmiş, bu vaziyette babasının karşısına çıkarak af dilemiş. Timur oğlunun ölüm emrini vermek üzereyken, akrabalar ile memleketin eşrafı şafaat dilemişler. Bu hal karşısında Timur, oğlunu affetmekle beraber onu

valilikten azletmiş ve bütün maiyetinden de ayırmış. Sonra torunu **Ebubekir Mirza**'yı çağırarak, ona: "Baban hata etti. Sen onun yerine idareyi eline al!" demiş.

Miran Şah'ın oğlu olan Ebubekir Mirza, Allah'ı şahit tutarak, daha önce babası tarafından üslenilmiş olan bir işi yapamayacağını söylemiş. Sonra da büyükbabasından, babasının affını ve ona bir kumandanlık ihsan edilmesini istemiş. Timur, torunun emrini yerine getiremeyeceğini anlayınca, Miran Şah'ın diğer bir zevcesinden olma oğlu **Halil Sultan**'ı çağırmış. Halil Sultan idareyi kabul etmiş. Çünkü Halil, kardeşlerinin rakibi ve babasının muhalifi imiş. Onları öldürmek gerekse, bunu yapmakta tereddüt etmezmiş.

Bu olayı müteakip Timur, Mısır Sultanı'nı mağlûp etmiş ve Mısır, Haleb ve Bağdad'ı zaptetmişti. Bu memleketlerin idaresini Ebubekir Mirza'ya verdi. Bunun üzerine Miran, oğlu Ebubekir ile Irak'a hareket etti. Oranın umumi valiliğini yapmağa başlayan Ebubekir, babası Miran'a [34] çok iyi davranıyordu.

Miran Şah'ın, yukarıda anlattığımız mecnunane hareketlerde bulunduğu sırada, zevcesi **Hanzade Sultan** onu gizlice terketmiş, ve gece gündüz yol alarak kaynatası Timur'un yanına varmış. Ona,oğlunun yaptıklarını, yapacaklarını bildirmiş ve kendisine (Timur'a) isyan etmek niyetinde olduğunu, sonunda Timur'un tahtını ele geçirmek istediğini söylemiş. Timur, gelini tarafından verilen bu bilgileri ehemmiyetle karşılayarak, onu ağırlamış ve Semerkand'de alıkoymuştu. Hanzade Sultan bu olaydan sonra kocasının yanına dönmemişti. Sultan Halil, işte bu Hanzade'nin oğludur ve halen Batı Asya'nın genel valisidir.

Miran Şah, kırk yaşlarında, şişman, yağlı bir adamdır ve midesinden pek mustaribdir.

34 Miran Şah'ın mecnunane hareketleri ve Batı İran valiliğinden alınması 1399 senesindedir. Bu tarihten sonra Bağdad'da ikamet etmiştir. Clavijo'nun seyehati sırasında Sultaniye'de bulunmasının sebebi, birkaç hafta önce İran'dan geçen babası Timur'u karşılayıp hürmet göstermekti. Timur'un büyük oğlu Cihangir, Harezm sultanının kızıyle evlenmiş, ölümünden sonra dul kalan bu kadın, Miran Şah ile evlendirilmişti. Clavijo bu kadınla görüşmüştür.

9
Sultaniye'den Nişabur'a

29 Haziran Pazar günü Sultaniye'den hareket ettik. Devlet ahırından bize gayet güzel atlar verildi. O geceyi Sayınkale'de geçirdik. Ertesi gün öğle üzeri, İn adındaki bir köye vardık. Akşam üzeri Sağız Babad'a [35] ulaşarak orada kaldık. Burası çok iyi sulanan bahçelerle çevrili geniş bir yerdir. Ertesi (çarşamba) günü, kısa bir süre önce tahrip edildiği belli olan bir kaleye vardık. Bize anlatıldığına göre, Timur bir ay kadar önce ordusuyla buradan geçmiş. Kalede yeterince erzak bulunamadığından, etraftan tedarik ettirmiş. Hareket ederken, gerideki asker, burasını soyduğundan, ahali yerlerini terketmiş. Yine de burada, yüz kadar atı olan bur topluluk vardı. Bunlar, buradaki devlet memurları imişler. Sultaniye'den buraya gelinceye kadar sadece iki konakta at bulamadık.

Temmuzun üçüncü günü atlarımız tedarik olununca buradan hareket ettik. Ve aynı gün Şahrakan adında bir şehre vasıl olduk. Burada bize kalacak bir yer gösterildi ve biz de istirahate çekilmiş olduk.

Biz istirahat ediyorken, '**Baba Şeyh**' namında bir asilzade yanımıza gelerek, Timur'un, bizi ağırlaması için kendisine emir verdiğini, gereken hürmet ve ikramı göstereceğini söyledi. Ve ken-

35 Buranın neresi olduğu belli değil. İhtimal, Sunkurâbad'dır. Çünkü orası Clavijo'nun kaldığı yere çok yakındır.

disinin ikamet etmekte olduğu şehre gelmemizi rica etti. O gittikten sonra biz Şahkaran'da bir süre daha kaldık.

Cumartesi günü yeni atlarımızla gurup vakti hareket ettik. Temmuzun altıncı gününün öğle üzeri, Tahran adındaki şehre vardık. Bizi burada bekleyen Baba Şeyh tarafından karşılanıp şehre götürüldük. Timur'un buradan geçtikçe kaldığı konakta bizi misafir etti. Burası şehrin en muhteşem kâşanesiydi. Pazartesi günü Baba Şeyh bizi erkenden davet etti. Bizim kaldığımız konak onunkine yakın olduğu için, kendisi bizzat gelerek bizi aldı. Onun konağında gidince bizi bir sedire oturttu ve kendisi de gelip bizim yanımıza oturdu. Bizden sonra Mısırlı elçiler de çağırıldı. Çünkü onlar da bizimle birlikte yolculuk ediyordu. Baba Şeyh'in verdiği ziyafet muhteşemdi. Otuzbir tane at kesilmiş ve pişirilmişti. Atların başı da yüzülüp pişirilmiş ve sofraya konmuştu. Yemekten sonra Baba Şeyh bize, ertesi gün, Tahran'a yakın bir yerde otağ kurmuş olan Timur'un damadını ziyaret etmemiz gerektiğini, çünkü Timur'un ona da hakkımızda hürmet göstermesi için emir verdiğini söyledi. Baba Şeyh'den müsaade almak üzereyken, bana sırmalı bir elbise ile bir başlık hediye etti. Ve bunları, Timur'un kralımıza beslediği hürmetin bir nişanesi olarak kabul etmemi bildirdi.

Tahran geniş bir şehirdir ve bir duvarla çevrilmiştir. Her türlü istirahat mekan ve yapıları mevcut olan bu şehir, oturulmağa değer bir yer ise de, havası pek sıhhatli değildir. Tahran'ın bulunduğu bölgenin adı 'Rey'dir. Burası çok geniş ve münbit topraklı bir ülkedir. Bu bölgenin idarecisi, biraz evvel ziyaret etmemiz gerektiği bize bildirilen Timur'un damadı olan zattır. Sultaniye'den Tahran'a kadar yolumuz ovalar içinde geçmişti.Her taraf meskûn ve mamurdu. Yollarda su kuyuları doluydu ve hava mutedil ve ılıktı.

Salı günü akşam tüzeri Tahran'dan hareket ettik. İki fersah kadar gittikten sonra, sağımızda muazzam, fakat tamamen terkedilmiş ve harap bir şehrin kalıntısını gördük. Şehre ait birçok

kule halâ duruyordu. Burası 'Rey' şehriydi [36]. Eskiden bu şehir, bölgenin en büyük şehri olduğu halde, bu gün , dediğimiz haldedir.

Çarşamba günü, Lanaza adındaki dağa ulaştık. Yolumuz tepeler arasında başlamıştı. Buraları da geçince, Timur'un damadı olan zatın karargâhına varacaktık. Öğleden sonra Lanaza'dan ayrıldık. O gece açıkta yattık.

10 Temmuz Perşembe gününün öğle üzeri birçok atlıyla karşılaştık. Bunlar bize, damat Bey'in biraz ileride, ordusuyla birlikte bulunduğunu haber verdiler. Ve bizim, bulunduğumuz yerde, Mısır'dan gelen elçileri de bekledik. Mısırlılar gelince hareket edip komutanın bulunduğu yere doğru ilerledik.Oraya varınca atlarımızdan inerek bizim için hazırlanmış olan çadıra girdik. Komutanın bizi çağırmasını burada bekleyecektik. Bir saat geçmeden çağırıldık. Komutan bizi karşısına oturttu. Bize pek çok nezaket gösterdi ve yemekler ikram edilmesini emretti. Yemekten sonra çadırımıza döndük. Ertesi gün de komutanla yemek yiyecektik. Çadırımıza döndükten sonra da bize bol bol, çeşit çeşit çerezler ve yemeklerden başka, yenmeğe hazır koyunlar da gönderildi. Ertesi gün yine komutanla birlikte yemek yedik. Yemekler gayet bol ve lezizdi. Yemekten sonra komutan, taşıdığımız hediyeleri kendisine göstermemizi istedi. Bunun, Timur tarafından verilen emir gereği olduğunu da belirtti. Bu hediyeler bizden alınarak, hususi adamlarla Timur'a gönderilecekti. Komutan hediyeleri gördükten sonra, adamlarından bazılarına, bu hediyeleri alıp derhal Timur'a götürmelerini emretti. Timur bu sırada Semerkand yolundaydı.

Bundan sonra komutan bize at verilmesini buyurdu. Huzurundan ayrılmak için müsaade istediğimiz sırada, hepimize sırmalı elbiseler verdikten başka, ayrıca bana bir at hediye etti. Bu at,

36 Rey şehri bir zamanlar Kuzey İran'ın merkeziydi. 1220'de, Cengiz zamanında yağmaya uğramış ve yıkılmış. Ondan sonra Tahran'ın şöhreti artmış ve Kaçarlar zamanından itibaren İran başkenti olmuştur.

Tatarlarca pek makbul olan bir cinstendi ve Tatar usulünce eğerlenmişti. Bundan başka komutan bana bir gömlek hediye etti. Damat olan bu idareci komutanın ismi **Süleyman Mirza**'dır. Ve Timur'un nezdinde en itibarlı kimselerdendir. Karargâhını kurdğu bu vadi, yeşillik bir yerdi. Etrafı ise çıplak dağlarla çevriliydi. Yazın oturmağa çok müsaitti. Etraftaki dağların adı, Lar dağlarıdır. Mirza'nın karargâhı 3 000 çadırdan oluşuyordu. Timur'un bir kızıyla evliydi. Timur'un torunu **Sultan Ahmet Mirza** [37] da onun maiyetindeydi. Bu gencin sağlık durumu iyi değildi.

Bizim Timur'a hediye edilmek üzere şahinler getirdiğimizden haberdar olan bu genç, şahinlerden birini istemiş ve büyükbabasının bundan alınmayacağını söylemişti. Süleyman Mirza da bunu uygun gördüğü halde biz, bize Timur'a verilmek üzere teslim edilen hediyelerin gayet nadir ve kıymetli olduğunu, bunların yalnız ve bizzat Timur'a verilmesi gerektiğini söyledik. Cevap olarak bize, bu gencin gayet kıymetli bir bahadır olduğu, Timur hanedanına mensubiyeti ve üstelik sağlığı bozuk vaziyette bulunması dolayısıyla, bu arzusu yerine getirilirse Timur'un da bundan memnun kalacağı bildirildi. Dahası, bu genç, Ankara savaşı sırasında, Timur'un korunmasıyla görevli birliğin başında bulunduğunda nasıl hareket ettiği anlatıldı. Ankara savaşı sürerken, Timur kendi özel muhafızlarına çarpışmaya katılmak için emir vermiş, fakat bu genç onun yanında bırakılmıştı. Bunun üzerine o şikayet etmeğe başlamış, böyle boş durmak istemediğini söylemiş. Timur duymamazlıktan gelince, gencin hiddeti artmış ve başındaki miğferi atarak savaşanların ortasına dalmış. Ve bütün gün başı açık olarak savaşmış.

12 Temmuz Cumartesi günü, Süleyman Mirza'nın karargâhından ayrıldık. O gün arkadaşlarımızdan **Salzar** ile **Gonzales** hummadan mustariptiler. Ben biraz daha iyice idim.

37 Bu genç, Timur'un ikinci oğlu Ömer Şeyh'in oğludur. Babası öldürttü. Kendisi bu sırada 17 yaşındaydı.

Yanımızdaki İspanyolların çoğu da rahatsızlanmışlardı. Süleyman Mirza ile görüşüp, ne yapacağımızı konuştuk. O da hasta olanların durumları büsbütün ağırlaşmaması için, iyileşinceye kadar yola çıkmamalarını tavsiye etti. Biz de bu tavsiyeyi kabul ettik. Adamlarımızdan yedisi geride kaldı. Bunların arasında, benim ve rahip Gonzales'in getirdiği hizmetçiler ile, Salzar'ın hizmetiyle meşgûl olan çocuk da vardı. Hepsi birden Tahran'a gönderilip tedavi ettirilerek, sonra bizim dönüşümüzü bekleyeceklerdi. Nitekim biz dönüşte bunları oradan almıştık; fakat içlerinden ikisi ölmüştü.

Süleyman Mirza'nın ordugâhından ayrıldığımız gün, o geceyi açıkta, bir akarsu kenarında geçirdik.

14 Temmuz Pazartesi günü, Firuz Ruh adıyla bilinen bir kaleye vasıl olduk. Burada, Timur'un 12 gün önce Semerkand'e doğru hareket ettiğini heber verdiler. Ve Timur, bizim kendisini gecikmeden takip etmemizi, Semerkand'de bizi kabul edeceğini bildirmiş. Timur'un maksadı, bizim, o muazzam Semerkand şehrini görmemizdi. Esasen, Semerkand onun fethettiği şehirlerin birincisi ve de, diğer şehirlerin hepsine üstün gelecek derecede tezyin ve imar ettiği şehirdi. Hem bu Semerkand şehri, Timur'un gerçekleştirdiği fütühatın bir hazinesi sayılırdı....

Firuz Ruh'a gelince... Timur buradan geçerken kaleyi muhasara etmiş ve harap bir halde bırakmış. Burası, bizim gelişimizden sadece onbeş gün önce bu hale uğramış. Sebebi şuydu: Firuz Ruh kalesi, Timur'un pek lûtûfkâr davrandığı kumandanlarından **Şeyh İskender**'in idaresindedir. Bu kaleyi ve etrafındaki araziyi Şeyh İskender'e Timur vermiştir. Sonradan, her nedense Timur, Şeyh İskender'e darılır ve onun tevkif edilerek Semerkand'e gönderilmesini emreder. Timur'un, bu işle görevli adamları kelenin önünde görünür görünmez, kaledekiler üzerlerine hücum edip esir alırlar ve sonra kalenin içine götürürler. Bu durumdan haberdar olan Timur, çok geçmeden kalenin önünde görünür. Kale tam otuz gün muhasara altında kalır. İçeridekiler

fazla dayanamayacaklarını anlayınca, asi kumandanlarını terkedip geceleyin kaçarlar... Bize anlatıldığına göre de, Firuz Ruh, hücum ile asla ele geçmiyecek bir kaledir. Sadece kalenin içinde yeter miktar asker bulunması gereklidir. Firuz Ruh, bir dağın tepesinde oturmaktadır ve bu dağ; etraftaki dağların hepsinden ayrıdır. Kalenin eteğindeki ovada ise, etrafı kuşatan bir duvar örülmüştür. Bu duvarın iç tarafı, kalenin şehir kısmını oluşturmaktadır. Duvarın üstünde ikinci, onun da üstünde üçüncü bir duvar yükseliyor. Bu son iki duvar arasında evler görülmektedir. Daha üstte olan asıl kale son derece muhkemdir. Ve etrafında kuleleri vardır. İşte bu şekilde Firuz Ruh kalesi, sıra sıra ve üst üste tahkimat ile müdafaa olunuyor. Üstelik, kalenin içinde bütün şehre yetecek kadar nefis bir su kaynağı vardır. Ve dahi, tahkimatın önünü bir nehir çevreliyor; ve kaleye varmak, ancak bu nehir üzerindeki köprülerden geçmekle mümkün olabiliyor.

11 Temmuz Salı günü şafaktan evvel Firuz Ruh'dan hareket ettik. O geceyi açık arazide yatarak geçirdik. Çarşamba günü de bu şekilde geçti. Çünkü bu iki gün müddetince, bir tek köye bile rastgelmedik. Yol bozuk ve hava sıcaktı. Yanımızda içecek suyumuz kalmamıştı. Perşembe günü öğleden sonra Ahuvan'a vasıl olduk. Burası, ırmak kenarında büyük bir şehirdir. Son zamanlarda tahrip edilmiş olan iki kale tarafından muhafaza altındaydı. Aynı gün buradan hareketle, akşam üstü, Damgan adında bir şehre vardık. Burası bir ovada kurulmuştu. Etrafında topraktan bir duvar ve bir de kalesi vardı. Damgan, Med ülkesindedir. Ve Batı İran'da rastladığımız şehirlerin sonuncusuydu. O gün son derece sıcak esen bir rüzgârla karşı karşıya kaldık. Rüzgâr, cehennemin ağzından esiyormuşçasına yakıcıydı. Timur'a götürmekte olduğumuz şahinlerden birisi burada sıcaktan boğularak öldü.

Damgan dışında, bir ok menzili uzakta iki kule gördük. Bunların yüksekliği bir taş atımı kadardı. Kule etrafı, çamurla sıvanmış insan kafataslarından teşkil edilmişti. Bunun gibi iki kule

daha vardı, ama yıkık ve harap durumdaydı. Bu kafatasları, daha önce sözettiğimiz Akkoyunluların kafataslarıydı. Akkoyunlular esasen Anadolu ile Suriye arasında yaşamaktaydılar. Timur, Sivas'ı zaptettikten sonra Şam'a giderken onların arazisinden geçmiş ve mağlûp ederek hepsini esir almış, daha sonra da bunları, yerleşik halkı olmayan Damgan tarafına sürmüştü. Akkoyunlular, burada aileler olarak yerleştikten sonra göçebelik hayatı sürmeğe, ve de etrafı yağma ederek batıya doğru göçmeğe başlamışlar. Bu sırada Timur, ordusuyla birlikte batı bölgesinde bulunmaktadır. Damgan'a ulaşınca Akkoyunluları yakalatıp birçoğunu kılıçtan geçirtmiş ve kafatasla:ından dört-beş kule yapılmasını emretmiş. Kuleler yapılırken, bir sıra tuğla, bir sıra kafatası dizilmiş. Timur, Akkoyunlulardan birini yakalayanın onu hemen öldürmesini emretmiş. Bunun sonucu olarak, Akkoyunlulardan birine rastgelen onu öldürmüş. Böylece, bir yerde on tanesi, başka yerde yirmi tanesi, bir başka yerde de üç tanesi olarak öldürülmüşlerdir. Bize anlatıldığına göre, bu şekilde öldürülen Akkoyunlu sayısı 60 000 'i bulmuş. Damgan ahalisi, insan kafatasından inşa edilen bu kulelerin tepelerinde, bir çok defa, yanan lâmba alevi gibi ışıklar görüldüğünü söylüyor.

Cuma günü akşamına kadar Damgan'da kaldık. Sonra devlet ahırından verilen atlara bindik. Bütün gün yol gittik. Cumartesi sabahı küçük bir köye vardık. Sıcak son derece fazla olduğundan oraya sığındık. O gün orada dinlendikten sonra, geceleyin yolumuza devam ettik.

20 Temmuz Pazar günü sabah saat aldıda, Bestam adında bir şehre vasıl olduk. Burada, **Anakora** namında bir Tatar soylusu bizi bekliyordu. Bu zat bizi karşılamak üzere Timur tarafından gönderilmiş. Böylece Timur hakkımızda hürmet göstermiş oluyordu. Bizi karşılayan bu zat, bize uygun bir kalacak yer bulmuş, sonra sıhhatimiz yerinde olmadığından bizi ziyarete gelmiş, halimizi yakından görerek, davet kabul edemeyeceğimizi anlamıştı. Bundan dolayı da, bütün ihtiyaçlarımızı temin etmiş,

bize et ve yemişler göndermişti. Yemekten sonra, dinlenmiş olarak iyileştiğimizi tahmin ederek bizi yanına çağırmıştı. Bu şekilde, bizim sarayda ağırlanmamız ve hil'atlerle taltif edilmemiz konusunda Timur'un verdiği emri yerine getirmek istemişti. Fakat biz, maalesef çok rahatsız olduğumuzu belirtip, davete gidemedik. Hummadan, yataktan kalkamıycak kadar mustarip bulunuyorduk. Bu bakımdan mazur görülmemizi rica ettik. Fakat bu soylu zat bizi davette ısrar etti. Rahip olan arkadaşımız kalkabildi ve davete gitti. Döndüğünde, sırtında iki hil'at taşıyordu. Bu gibi hil'atlarin verilmesi sırasında parlak bir ziyafet vermek adetti. Hil'at giyildikten sonra da, Timur'un şerefine üç kez eğilmek âdettir.

Rahip olan arkadaşımızın bu merasime katılmasından sonra, Anakora bize hayvanlar (atlar) göndermiş ve hareket etmemizi rica etmişti. Çünkü Timur'un emri bu şekildeydi. Yani Timur, bir dakika bile durmadan Semerkand'e doğru ilerlememizi emretmiş. Biz, hasta olduğumuzu, hiç olmazsa iki gün daha dinlenmemiz gerektiğini bildirdikse de, aldığımız cevap, bir dakika beklemeğe bile vakit olmadığı yönündeydi. Timur, Anakora'nın bize istirahat için izin verdiğini duyacak olursa, onu cezalandırır, belki idam ederdi. Öte yandan biz de, humma yüzünden diriye değil, ölüye benziyorduk. At üstünde duracak halimiz olmadığı için, atlarımızın sırtına yastık konuldu. Arkamıza da, sırtımızı dayamak için birer yastık yerleştirildi. Bu tedbirler alındıktan sonra atlarımıza bindik. Bütün gün ve gece yol aldık. Sabaha karşı, terkedilmiş, boş bir köye ulaştık. Ertesi gün de, yolun ortasında, yolcular için yapılmış büyük bir bina gördük. Bu bölgede insan bir köye bile rastlayamıyor. Çünkü buralarda sıcaklık son derece şiddetlidir. Bütün yolculuğumuz sırasında tesadüf ettiğimiz tek su, kervansaraydaki sudan ibaretti.

22 Temmuz Salı günü, Jağram adıdaki kasabaya vardık. Sıcak müthişti. Jağram bir dağın eteğindedir. Dağdan su getirmek için kemerler inşa olunmuştu. Kasabanın ortasında bir kale vardır. Geçen kış buralarda bol kar yağmış. Yazın bu kar erimeğe baş-

layınca kasabayı su basmış. Bu yüzden kasabanın yarısı harab olmuş, bütün tarlalar da su altında kalmış. Son iki gün müddetince yolumuz gayet düzgündü. Jağram'da mola verince, bol bol yiyecek ikram edildikten sonra, yeni atlar hazırlanmış ve derhal hareketimiz istenmişti. Anakora da bize refakat ediyordu. Bu bakımdan her yerde, her ihtiyacımız hemen karşılanıyor ve her konak yerinde atlarımız değiştiriliyordu. Çünkü Timur bütün yol üzerinde atlar bulundurulmasını emretmişti. Bazı konak yerinde yüz-iki yüz at bulunuyordu. Semerkand'e kadar durum böyleydi. Bu atlar Timur'un adamları ve memurları tarafından kullanılmakta, ve bu atların bakımı ve muhafazası için her yerde kervansaraylar ve hanlar inşa olunmaktadır. Timur tarafından gönderilen bir adam, bu konakların birine vasıl oldu mu, hemen yeni atlar eğerlenir ve ona verilir. O da yoluna devam eder. Bu yerlerin birinden at alanlara bir adam refakat eder ve atlar bir sonraki yerde değiştirilince, kendi atlarını alıp geri döner. Şayet atın biri yolda yorulur veya hastalanırsa, giderken rastlanan bir at, meselâ gezmeğe çıkmış bir adamın atı alınır ve görevli, böylece durmaksızın yoluna devam eder.

Burada geçerli olan kurala göre, Timur'un memurlarından biri, yolda bir asilzadeye, tacire veya herhangi bir adama rastgelir de, onun atına ihtiyacı olduğunu söylerse, kim olursa olsun o kişiye düşen şey, derhal atından inmek ve onu görevliye vermektir. Bir kimse bile bunun dışında kalamaz. Çünkü tereddüt eder ve atını vermeyi reddedecek olursa, kellesi gider. Memur, bu şekilde aldığı atları, en yakın konak yerine varınca bırakıp devlet atına biner.

Biz de her konak yerinde atlarımızı değiştiriyorduk. Yola çıkmış olan görevli memur, Timur'un oğluna bile rastgelecek olsa, ihtiyaç durumunda, şehzadenin yanındaki adamlar atlarından inerek, Timur'un katına giden memurlara verir. Timur, yalnız Semerkand'e giden yol üzerinde değil, memleketin her tarafında bu yapı ve işleyişi kurmuştur. Bu sayede her taraftan süratle haberler alınıyor, ve Timur'un adamları ülkeyi gece-gündüz do-

laşıyor. Emir, gece-gündüz demeden yol almak şeklinde olduğu için, bir günde elli fersahlık mesafe katediliyor. Tabii bu arada bazı atlar çatlıyorsa da, buna ehemmiyet verilmiyor. Çünkü Timur'un en önemli saydığı şey, hızlılıktır.

Timur, Semerkand'in etrafındaki ülkelerin çok geniş olduğunu gözönüne alarak, bu havalide her fersahı ikiye bölmüş, ve her fersahın ucunda bir kule yaptırmıştır. Çağataylar her gün oniki, en azından on fersahlık yol giderler. Bu fersahlara "mola" deniyor. Moğolistanın fersahı, Kastelya fersahının iki katıdır. Bu atlıların aldığı mesafeleri gözümüzle görmeseydik, herhalde inanmazdık. Bunlar atı öldüresiye koşturuyor. Timur'un emrettiği oniki fersahtan daha fazlasını yapıyorlar. Onbeş, hatta yirmi fersahlık yol gidiyorlar. At yere yıkılırsa derhal kesilip derisi yüzülüyor ve bu deriler satılıyor. Bundan dolayı, yolda birçok at leşine rastladık. Bunların sayısı da inanılır gibi değildi.

Jağram'a inişimizin ertesi günü hareket ettik. Bütün gün ve gece bir an durmadan ilerliyorduk. Biz biraz durup dinlenmekten bahsetmeğe çalıştıkça, rehberlerimiz bizi yola devam için teşvik ediyordu. Gündüzler bir yana, geceleri bile sıcaklık pek şiddetliydi. Ortalığı kasıp kavuran bir rüzgâr esiyordu. Arkadaşımız **Zalzar** akşamleyin hastalanmıştı. Zavallı adam ölüm derecesinde bitkin ve acı içindeydi. Bütün günü de susuz geçirmiş, yolda hiç bir suya rastlayamamıştık. Ortalık kararmağı halde yol alıyor ve ancak hayvanları doyurmak için duraklıyorduk. Perşembe günü hep kimsesiz, bomboş bir arazide gittik. Ancak geceleyin, İsferayin'e [38] vardık. Burası gayet geniş bir yerdi. Kişi evleri ve kamu binaları, camileri çok güzeldi. Ama nedense burada, boş denecek kadar az insan vardı. Biz de, ancak yiyecek kadar kaldık. Sonra atlarımızı değiştirerek, gece vakti yolumuza devam ettik. Ertesi gün (Cuma), öğle üzeri, boş durumda-

38 İsferayin, Jağram'dan Nişabur'a kadar uzanan bölgenin merkezidir. Eskiden çok mühim bir yerdi. Moğol istilasından sonra şehir, bir izi kalmamacısına koybolmuştur. Jağram ile Nişabur arasında 180 millik bir uzaklık olduğuna göre, İsferayin bunların arasındaydı.

ki bir köye ulaştık. Bir fersahlık uzaklıktan bize yiyecek- içecek getirdiler. İkindi üzeri tekrar hareket ettik. Bütün gece bir ovayı geçtik. Ve, 26 Temmuz Cumartesi günü, Nişabur adındaki muazzam şehre girdik.

Nişabur'dan bir fersah uzaklıkta, bağlık-bahçelik, sulak bir yer vardır. Burada dörtyüz kadar çadır kuruluydu. Fakat bu çadırlar alelade çadırlardan değildi. Siyah keçeden yapılmıştı. Bunlarda ikamet eden Elavariler, göçebe kürtlerdir. Bunlar her mevsimi çadır içinde geçirir ve şehirlerde yerleşmezler. Yaz-kış sürülerini otlatmakla meşgûl olurlar. Sürüleri, koyun, inek ve danadır. Bilhassa bu kabilenin 20 000 devesi de vardi. Bu kürtler, vilayetin her tarafını dolaşıyor ve her sene Timur'a, 3 000 deve, 15 000 koyun veriyorlarmış. Sürülerini serbest serbest otlatabildikleri için, bu vergiyi seve seve veriyorlarmış. Yaklaştığımızda, reisleri bizi karşılaşmıştı. Ve bizi en büyük çadıra götürmüştü. Çadırda oturduktan sonra bize süt, tereyağı ve ekmek getirdiler. Burada âdet böyleymiş. Bunları yedikten sonra müsaade isteyip Nişabur'a doğru hareket etmiştik. O gün arkadaşımız Salzar'ın durumu iyice ağırlaştığından, onu geride, bir köyde bırakmak mecburiyeti hasıl olmuştu. Çünkü, Salzar artık at üzerinde bir an duramıyacak hale gelmişti.

Nişabur şehri ova üzerindedir. Şehir bağ ve bahçelerle çevrelenmiştir. Burada bizi mükemmel bir konağa götürdüler. Şehrin büyükleri bize, ihtiyaç duyduğumuz her şeyi ikram ettiler. Yemekler ve meyvalar gönderdiler. Buranın kavunları çok büyük ve son derece lezzetli. Bundan başka, şarap da vardı. Nişabur misafirperverliğinden böylece müstefid olduktan başka, bize sırmalı elbiseler de verilmişti. Tabii bunlar Timur'un emri üzerine yapılıyordu. Timur, geçeceğimiz her şehirde bize hil'atler giydirilmesi ve atlar hediye edilmesini emretmişti.

Nişabur'a varmadan beş fersah önce, Timur ordusunda büyük bir kumandan olan, **Malyaloğa** namında bir zatla karşılaşmıştık. Bu zat, bizi karşılamak üzere Timur tarafından gönderilmiş.

Bizim hakkımızda her türlü hürmet ve ikramı gösterecek, her ihtiyacımızı temin edecekti. Ona, Salzar'ın bizimle beraber gelemediğini haber verince, bizzat onun bulunduğu köye giderek, istirahat ve bakımıyla ilgilendi. Arkadaşımız o derece zayıflamış ki, yatağından kalkamayacak bir hale gelmiş. Bundan dolayı, bir sedye hazırlanmış ve Salzar, birkaç adam tarafından taşınarak getirilmişti. Salzar bu şekilde Nişabur'a naklolunca, burada istirahati için her şey hazırlanıp temin edilmişti. Şehrin en meşhur tabipleri tedavisiyle meşgul oluyorlardı. Ama bunlar bir fayda etmedi ve çok geçmeden Salzar vefat etti.

Nişabur çok geniş bir şehirdir ve insanın dinleneceği her şey vardır. Med ülkesinin merkezi şehridir. Meşhur firuz madeni buradan çıkarılıyor. Gerçi bu taş İran'ın başka yerlerinde de bulunuyor, fakat buradaki en güzelleridir. Şehrin nüfusu kalabalıktır ve burada ikamet edip yaşamak çok zevkli bir şeydir. Med ülkesi burada son buluyor ve daha ötede Horasan arazisi başlıyor. Horasan da çok geniş bir memlekettir.

İkinci Bölüm

◆

Timurleng

1
Nişabur'dan Hareket

27 Temmuz Pazar günü, Nişabur'dan ayrılıp yolumuza devam ettik. Geceyi, terkedilmiş bir köyde geçirdik. Pazartesi günü, Ferbur adındaki geniş birşehre vardık. Fakat burada da halkın çoğu kaçmıştı. Sebebi, Timur'un askerlerinden korkmalarıymış. Timur, askerleriyle oniki gün önce buradan geçmiş. Ve birçok tahribat yapılmış. Buna rağmen şehirde kalanlar bizi iyi karşıladılar; ağırlayıp hil'atler verdiler. Etraftaki arazi haraptı.

Sıcak son derece fazla olmasına rağmen yolumuza devam ettik. Akşamleyin, Asikör namında bir şehre vardık. Burada da birkaç ssaat dinlendikten sonra tekrar yola koyulduk. Ertesi gün öğle üzeri Ohahan'a vardık. Temmuzun dokuzuncu günüydü. Bu şehirde de çok iyi ikram gördük. Şerefimize ziyafetler verildi ve ihtiyaçlarımız temin edildi.

Bu Ohahan şehrinde Timur'un en küçük oğlu **Şah Ruh** tarafından gönderilmiş olan bir zat ile buluştuk. Şehzade bizi, kendisini ziyaret için davet ediyordu. Bunun için, buradan otuz fersah uzaklıkta olan Herat şehrine gitmek icap edecekti. Şah Ruh bizi çok iyi ağırlayacak ve istirahatimiz için ne lâzımsa fazlasıyla yapacaktı. Malyaloğa ile görüşüp konuştuktan sonra, bize gönderilmiş olan bu haberciye, Timur'un hiçbir yere uğramadan doğruca Semerkand'e gitmemiz için emir verdiğini, bu sebepten yolumuzu değiştirmeğe imkân olmadığını,söyledik. Ve affımızı rica ettik.

Bu cevabı verdikten sonra yolumuza devam ile Meşhed şehrine

vardık. Burası, **İmam Rıza**'nın kabrinin bulunduğu yerdir. İmam Rıza, "Sultan-ı Horasan" ünvanıyle tanınır. Peygamber Muhammed'in torunlarından biri olan İmam Rıza, buranın insanları tarafından büyük bir veli sayılıyor. Şehrin en büyük camiinde gömülüdür. Kabri, gümüş yaldızlı bir parmaklıkla çevrilmiştir. Birçok yerden gelen kişiler burayı ziyaret ediyor. Ve ziyaretten dönen bu kişiler, etrafında hürmet görüyor ve herkes onların eteğini öpüyor. Çünkü bu ziyaretçiler mukaddes bir makamla temas etmiş sayılıyorlar. Buraya vardığımızda bizi de İmam Rıza kabrini ziyarete götürdüler. Bu yüzden de biz, İran'ın başka yerlerinde seyehat ediyorken, Meşhed'den geldiğimiz duyuruluyor ve herkes gelip eteğimizi öpüyor, bizi, o mukaddes makamı ziyaretimiz sebebiyle bir meziyet sahibi sayıyorlardı.

Temmuzun sonunca günü Meşhed'den yola çıktık ve Tus adındaki şehre vardık. Bu da Horasan içinde ve çok güzel bir şehirdir. Sultaniye'den beri bu kadar güzel bir şehir görmemiştik. Perşembe günü burada kaldık.Çünkü, buradan ayrıldıktan sonra, bir çölü aşmak zorunda olduğumuzdan, yol hazırlığı için gayet ihtiyatlı davranmak gerekiyordu. Elli fersahlık çöl yolunda hiçbir vaha yokmuş.

Bütün hazırlıklar tamamlanınca akşam üzeri hareket ettik. Cuma sabahına kadar durmaksızın yol aldık. Cuma günü ve cumartesi gecesi de yolculuğa devam ettikten sonra, 2 Ağustos Cumartesi günü bir vadiye ulaştık. Burası ekilip biçiliyor, ve Neci Âb nehri buralarını suluyordu. Nehrin kıyılarında birçok çadır kurulmuştu. Bu, Timur'un ordusuna mensup Çağataların bir karargâhı idi. Bu Çağataylar, sürüleri, develeri ve atlarıyla bu vadiye yerleşmişlerdi. Burada, Timur'un sarayına mensup bir zatla buluştuk. O da Timur tarafından gönderilmiş ve bizi ağırlaması emrolunmuştu. Bu zatın yanında birçok at vardı. Timur'un teveccühü dolayısıyle, gittiğimiz her yerde kolaylık görüyor ve her ihtiyacımızı temin ediyorduk. Timur'un, bizi karşılaması için gönderdiği bu zatın ismi, **Mirza Bozar** idi. Bize Timur'un selamını getirdiğini ve refakat edeceğini söyledi. Bu du-

rumda, Malyaloğa, buradan itibaren bizden ayrılabilecek, ve Mirza Bozar onun yerini alacaktı. Ama, Malyaloğa ile adamları, kendi arzularıyla bize refakete devam ettiler.

Her konak yerinde bize verilen gerekli şeyleri alıyor, ikram edilen meyvaları yiyorduk. Bir yere indiğimizde, eşya ve hayvanlarımız hemen muhafaza ve bakıma alınıyordu. Şayet uğradığımız bir yerde ihtiyacımız hemen karşılanmazsa, sorumlular derhal şiddetli bir muameleye uğruyordu. Rehberimiz olan şahıs, şehir ve köyün başkanını çağırıyor, ona emirler veriyor ve bu emirlerin Timur adına verildiğini bildiriyordu. Ve emirler anında yerine getiriliyordu. Bunda isteksizlik veya gevşeklik gösterenler çok fena dayak yiyordu. Böyle bir yerin başında bulunan kişi de hemen yakalanıp çarşıya götürülüyor ve orda hapsolunuyordu.

Buralarda acemler, kafalarına sarık sararak gezerler. Tatar ihmali görülenin, önce başındaki sarığı çözüyor ve boynuna doluyor. Sarığın öbür ucunu da kendi atının eğerine bağlıyor. Sonra acemi fena halde dövmeğe başlıyordu.

Bu sebeplerden dolayı, halk ve köylüler, Timur'un adamlarının yaklaştığını gördüler mi, şeytan görmüş gibi kaçışıyorlardı. Meselâ mağazalarında alışverişle uğraşan tüccar esnafı, bu memurları görünce hemen mağazasını kapatıp bir yere saklanıyor veya evine kaçıyor. Böyle kaçışıyorken de, birbirlerine, "Elçi! Elçi!" diye sesleniyorlar. Maksatları, birbirine, Timur'un adamının yaklaşmakta olduğunu haber vermektir. Gerçekte de, böyle, bir elçinin bir yerde görünmesi, orası için uğursuz, kötücül bir olay teşkil etmekteydi. Yani, Tatarların bir yere girmesi, oraya şeytanın girmesinden farksızdı. Çünkü son derece zalimdirler. Şehrin veya köyün reisine bile asla nezaketle söz söylemez, hakaretlerle bütün istediklerini yaptırırlar.

Biz İspanya elçileri ile Mısır elçileri, Firuz Ruh'da Süleyman Mirza ile görüşmemizden bu yana hep birlikteydik. Yol boyunca, bizlere karşı Tatarların tutumu, anlattığımız şekildeydi. Timur'un memurları tarafından uygulanan hareketleri de anlatmış bulunuyoruz.

Timur'un memurları, üzerlerine aldıkları işi çabucak yerine getirmek için hiçbir zulümden, hatta adam öldürmekten çekinmiyordu. Onlara karşı durabilecek kimse yoktu. Timur tarafından bir emir almış olan, ne isterse yapabilirdi. Ona kimse itiraz edemezdi. Böyle biri, isterse bir ordu kumandanını çağırır ve onu kullanabilirdi. Hakikaten herkes Timur'un memurlarından çok korkuyordu.

Tecimi nehri kıyılarındaki Çağatay çadırlarına vardığımızda, Mirza Bozar, bize et ve pilav, sonra süt ve tereyağı istedi. Bunlardan sonra, birçok kavun getirildi. Bu memlekette kavun hem bol, hem de pek nefistir. Misafiri olduğumuz bu Çağataylar göçebedir. Çadır içinde yaşarlar. Yaz-kış hep dolaştıklarından, en sabit ve kalıcı ikâmetgâhları çadırdır. Bunlar yazın akarsuyu olan ovalara inerler. Buralarda pamuk ve buğday eker, kavun yatakları hazırlarlar.Bunların yetiştirdikleri, dünyanın en büyük ve en lezzetli kavunlarıdır. Bir de ayran içinde kaynattıkları hububat yiyecekleri vardır. Kış bastırmak üzereyken, havanın daha ılık olduğu yerlere göçerler. Esasen Timur'un bütün ordusu böyledir. Yaz-kış açıktadır. Tabii şimdi bunlar herhangi bir düşmandan korkmadıkları için, birarada bulunmuyor.

Timur, yanında bulunan ordusuyle istediği yere gidiyor. Eşraf, asilzadeler maiyeti, zevceleri ve kadın akrabaları onunla geziyor. Bu şekilde vakit geçiriliyor. Bunların hepsi de aynı hareket usulünü takip etmektedir.

Tatarların çok büyük sürüleri vardır ve bu sürüler deve, at ve koyunlardan oluşmaktadır. İnek çok azdır.

Timur savaşa çıkacağı zaman herkesi çağırır. Bundan haberdar olanlar da, sürüleri, bütün mal ve çoluk çocuğu ile hareket ederler. Çocuklar ve kadınlar ordunun ardından gider. Atlar ve sürüler ordunun beslenmesini temin eder. Timur, bu yolda hareket etmekle büyük işler başarmış, büyük zaferler kazanmıştır. Tatarlar gayet cesur bir millettir. Hepsi de ata çok iyi biner. Mükemmel ok ve yay kullanırlar. Bol yemek bulunca karınlarını lüzumundan fazla doldururlar. Bulamadıları mı süt ve et ile yetinirler. Bu şekilde uzun zaman yol alır, ekmek yemeden et

ve sütle yaşarlar. Tatar milleti, dünyanın bütün milletlerinden fazla soğuk ve açlığa dayanır. Gerektiğinde yalnız ayranla yetinirler. Ayranı hazırlamaları şu şekilde olur: Önce, bir kazana su doldurup ısıtırlar. Su henüz kaynamamışken, peynir gibi hazırlanmış olan yoğurt, soğuk suda ezilip sıvıltıldıktan sonra kazana dökülür. Böylece kazan, sirke gibi ekşi bir ayranla dolmuş olur. Daha sonra küçük yuvarlaklar şeklinde hazırladıkları hamurları kazanın içine atarlar. Bunlar içindeyken biraz daha kaynayan kazan ateşten kaldırılır. Ve kazanın içindeki, kâselere doldurulur. Bir nevi çorba demek olan bu yemek, Tatarlar nezdinde çok makbuldür. Tatarlar bunu ekmeksiz ve etsiz yer ve pek hoşlarına gider. Tarif ettiğim bu yemeğe verilen isim "aş"tır. Tatarlar, yakacak olarak, odun değil gübre (tezek) kullanırlar.

Pazar günü bu Ecen nehri kenarından hareket ederek yola koyulduk. Ertesi gün ve gece insanların yerleşmiş olduğu herhangi bir yere rastlamadık. Fakat Pazar gününün akşamı, muazzam bir kervansarayda uyuduk. Burada atlarımıza bolca yem verildi. Bundan sonra gideceğimiz yolun da 12 fersah olduğu bildirildi. Ortaklık karardıktan sonra yeni atlara binerek tekrar hareket ettik.

Yolda, gece boyunca havanın sıcaklığı eksilmedi, tersine, bizi bunaltmağa devam etti. Buna bir de susuzluk katılmıştı. Bütün yol boyunca bir suya rastlayamamıştık. Sabahleyin halâ yolumuza devam ediyorduk. Öğleden üç saat sonrasına kadar susuz kaldık. Uzun süren aralıksız bir yolculuk yapmış olduğumuz için, atlarımız fena halde yorulmuş, susuzluktan çatlayacak hale gelmişti. Bizim de onlardan bir farkımız kalmamıştı ki, rahip olan arkadaşımızın hizmetindeki bir genç, atını mahmuzlayarak ilerlemiş ve bir ırmak keşfederek bize su getirmişti ve, onun bu keşfi sayesinde hepimiz ölmekten kurtulduk.

Güneş batmak üzereyken bir vadiye ulaştık. Kenarında birçok Çağatay çadırlarını kurmuşlardı. Daha ilerde Mergab nehri akıyordu. Burada atlarımızdan inerek dinlendik. Ertesi gün, sabahleyin tekrar yola koyulduk. O gün büyük bir kervansaraya

vasıl olduk. Burası, devlete ait atların muhafaza ve bakımıyla meşgul Çağataylarla doluydu. Öğleden sonra yeni atlara binerek hareket ettik. Akşam olduktan iki saat sonra, orduya mensup Çağatayların asıl karargâhına vardık ve bunların çadırlarında yattık. Ertesi gün (Perşembe), yine yola koyularak, bir köyde istirahatten sonra, Cuma günü, daha önce Mergab nehrinin kenarındaki Çağatayları, yolda rasgelip ziyaret ettik. Onların yanında dinlendikten sonra, atlarımızı değişmiş olarak yolumuza devam ettik. O geceyi açıkta, arazide geçirdik.

9 Ağustos Cumartesi günü, Saloğar Sokrhasa'da dinlendik. Burası, Tatarlar arasında büyük itibarı olan müslüman bir alimin mülkiyetindeki bir yerdi. Nehir kenarında olan bu yer ve civarı kanallarla sulanıyor. Etraf gayet güzel bahçelerle doludur. Sözünü ettiğimiz müslüman alim kısa bir müddet önce ölmüş ve geride iki evlad bırakmış. Timur bu iki kardeşi himayesine almış. Buradan geçiyorken onlara iltifat etmiş, iki kardeşi alıp beraberinde Semerkand'e götürmüş ve sarayda terbiye edilip yetiştirilmelerini emretmiş.

Bu çocukların babası asil ve necib bir adammış. Arazisi zevcesine kalmış. Burada hakkımızda büyük misafirperverlik gösterildi. Mal sahibesi bizi ziyaret etti ve ihtiyaçlarımızın karşılanması için emirler verdi. Sonra bizimle birlikte yemek yiyerek, özellikle ağırlamış oldu. Aynı günün akşamı, bize verilen yeni atlara binerek, Çağataylara ait bir çadır yerine vasıl olduk. Burada dinlendikten sonra, pazartesi günü şafakla beraber hareket ettik. Ve bütün gece bir çölü geçtik.

Uğradığımız yerlerde Timur'un askerine tesadüf ettikçe, her ihtiyacımız karşılanıyor, yiyecek-içecekten öte, istediğimizden fazlasını buluyor, atlarımıza lâzım olan yem temin ediliyordu.

12 Ağustos günü, ova ortasında bir kervansaraya rastgeldik. Oraya indik ve yeni atlarla akşam üzeri yolumuza devam ettik. Çok geçmeden, Andhuy adında bir şehre vardık. Burası, Timur'un refakatimizle görevlendirdiği asil Mirza Bozar'ın şehriymiş. Şehir, İran hududu ötesinde olan Tacik memleketindedir. Konuşulan lisan, farsçadan çok farklıdır. Burada fevkâlade hür-

metle karşılandık ve salıdan perşembeye kadar kaldık. Bu zaman içinde gayet gösterişli ziyafetlere katıldık. Andhuy'un şaraplarından içtik ve bize hil'atler verildi. Şehir bir ova üzerindedir ve etrafında, iki fersah boyunca uzanan bağ ve bahçeler vardır. Yöre, birçok akarsuyla sulanıyor.

Perşembe günü akşamı Andhuy'dan hareket ederek Çağatay çadırlarında kaldık. Bizim konakladığımız bu Çağatay kabilesi, Timur'un teveccühü üzerlerinde olduğundan, çok imtiyazlı bir durumdaydılar. Sürülerini istedikleri yerde otlatıyor, istedikleri yerde istedikleri kadar ekin ekiyor ve yaz kış herhangi bir engellemeye uğramadan her tarafta dolaşabiliyorlardı. Bu kabile mensubları her türlü vergiden de muaf kılınmışlar. Tabii, bütün bunlara karşılık, kabile tümden Timur'un ordularında hizmet veriyor, bilhassa onun muhafızlığını üstlenerek uğrunda sonuna kadar dövüşüyorlar. Bunlar, harb esnasında dahi, kabilesinden, çocuk ve zevcelerinden ve sürülerinden ayrı kalmamaktadır. Harbe çıktıklarında, kadın ve çocuklar da erkeklere refakat ediyor. Küçük çocuğu olan kadınlar, atın eğerine bir beşik bağlıyor ve çocuğu bu beşiğin içine koyuyorlar. Kadınlar ata binmekten en küçük bir rahatsızlık duymuyorlar. Tersine, gayet rahat bir vaziyet içinde, çocuklarını da götürüyorlar. Biraz fakir olanlar ailesini develer üzerinde nakleder. Ama bu rahatsız edici oluyor; çünkü devenin adımları atın adımları gibi değildir.

Biz, öğleye kadar durmadan yol alıyor, öğleden sonraları da, çoğu kez rastladığımız Çağatay çadırlarında istirahat ediyorduk.

Cuma günü öğle vakti bir köye uğrayıp yemek yedik. Aynı gece, şimdi ismini hatırlayamadığım büyük bir şehre [1] vardık. Eskiden etrafı duvarla çevrili olan bu şehir şimdi harap bir durumdaydı. Evlerin çoğu terkedilmiş vaziyetteydi. Bununla beraber, burada birçok güzel cami ve binalar vardı. Ve bunlar halen mamurdur. Burada da bize hil'atler verildi.

Cumartesi günü yeniden atlara binerek, yolumuza koyulduk. Akşama doğru çadırlar gördük. İçlerinde Çağataylar yatıyordu. Pazar günü sabahı bize atlar verdiler. Biz de öğle üzeri hareket

1 İhtimal ki burası, Şapurkan'dır.

ettik. Bütün gün razgâr o kadar şiddetli esti ki, birçok defa atların sırtından inmek zorunda kaldık. Havadan ateş yağıyordu sanki. Kumlu bir çöl içinde uzayan yol, rüzgârın taşıdığı kumlarla örtülmüştü. Bu kızgın kumlar gözümüze de batıyordu. Kum fırtınası altında yolumuzu şaşırdığımızdan, Mirza Bozar, geride bıraktığımız Çağataylara bir adam göndererek, bir rehber istedi.

Sonunda, Tanrı yardımıyla, Ali Âbad adında büyük bir şehre vardık. Burada istirahat ettik. Fırtınanın dinmesini bekledik. Tekrar yola koyulduktan sonra, akşam üzeri Uş adında bir köye vasıl olduk, ve burada konakladık.

Aynı gece hareket ederek yolumuza devam ettik.

18 Ağustos Pazar günü Belh [2] şehrine vardık. Çok geniş bir şehir olan Belh, en fazla otuz karış yüksekliği olan bir duvarla çevrilmişti. Bunun içinde iki duvar daha vardı. Dış duvar ile iç duvar arasında ev yoktu. Bu arazi, tarlalara ayrılarak pamuk ziraatine tahsis edilmiş. Birinci iç duvar ile ikinci iç duvar arasında evler varsa da, burası pek kalabalık değildir. Fakat ikinci duvardan sonra nüfus pek yoğundur. Şehir gayet korunaklıdır.

Belhliler bize hürmet göstererek levazımımızı ve ihtiyaçlarımızı temin ettiler. Bundan başka bize birer at ile hil'at verdiler.

Perşembe günü, Âb-ı Amu (yani, Ceyhun) adındaki büyük nehrin kenarına vardık. Bu da cennetten gelen nehirlerden biridir. Genişliği bir fersah kadardır. Akımı gayet hızlıdır. Düzgün ve verimli bir ovadan geçmekte olan bu nehrin suyu çamurluydu. Kış mevsiminde su mikdarı azalıyormuş. Çünkü dağlar donuyor, karlar erimiyor. Nisan ayı girince su çoğalıp yükseliyor ve taşkınlık oluyor. Bu taşkınlık dört ay sürüyormuş. Son yaz mevsiminde taşkınlık o kadar fazla olmuş ki, nehirden uzaklığı bir fersah olan bir köy sel altında kalmış. Bu Ceyhun nehri Afganistan'da doğarak Semerkand vadilerinden ve Tatarsitan'dan geçmekte, sonra Hazar denizine dökülmektedir. Ve bu nehir, Horasan ile Semerkand arasında tabii bir sınır teşkil ediyor.

2 Belh harabeleri bugün Mezar-I Şerif denen yere yakın bölgede görülür. Türkmenler, Hz. Ali'nin Mezar-ı Şerif'de gömülü olduğunu söylerler. Oysa, Kûfe'de gömülüdür.

2
Semerkand'e Doğru

Timur, Semerkand'i fethettikten sonra, güneye doğru olan Horasan'ı da fethe karar vermiş. Bunun için nehrin üzerine bir köprü kurdurmuş. Köprü, kayıklara dayanan tahta bölmelerden ibarettir. Timur ile askeri köprüden öte yakaya geçer geçmez köprüyü yıkarlar. Daha sonra Timur, son muharebelerinden dönerken, bu köprünün yeniden inşaası için emir vermiş. Biz de nehri geçmek için bundan yararlanacaktık. Oysa, gelen son haberlere göre, Timur bu köprüden beri geçtikten sonra, tekrar yıkılması için emir vermiş. Bundan dolayı, o naktaya vardığımız zaman, köprünün iki yaka arasında uzanmadığını gördük. Fakat köprünün uzunca bir kısmı henüz yıkılmadığından, havyanlarımızın geçmesi için bundan faydalandık. Yıkılmış olan tarafı kayıklarla geçtik. **Büyük İskender**, Hindistan kralı ile bu vadide savaşarak onu kesin yenilgiye uğratmış idi.

Perşembe günü, Ceyhun nehrinin sol kıyısına vardık. O akşam da, muntazam bir şehir olan Tirmiz'e vasıl olduk. Eskiden Tirmiz, Hindistan yahut Afganistan'a bağlı oluyormuş. Halihazırda, Semerkand ülkesine dahil olmuştur. Çünkü Timur burasını da ele geçirmiştir.

Semerkand vilayeti, Ceyhun nehrinin kuzey kıyısından başlıyor. Burası, Moğolistan olarak biliniyor. Ceyhun'un güneyinde, bu kuzey tarafında konuşulan lisan anlaşılmamaktadır. Çünkü güneyde farisi dil konuşulur. İkisi arasındaki benzerlik pek az-

dır. Bundan başka, Semerkand'de yaşayanların kullandığı yazı da bambaşkadır. Güneyde yaşayanlar bu yazıyı okuyamıyorlar. Bu yazı Moğol yazısıdır. Timur, bu yazıyı okuyabilen ve yazabilenleri memur ve kâtip olarak görevlendiriyor.

Bütün bu yöre mamur ve yoğun bir yerleşim alanıdır. Çünkü arazi çok verimlidir. İnsanlara ve hayvanata gerekli olan her şey yetişmektedir.

Ceyhun nehrini geçme işinde Timur'un uyguladığı âdet şudur: Timur köprü geçmek isteyince köprü kurulmakta sonra yıkılmaktadır. Nehri geçmek isteyen başkaları ise, kayıkla geçmek mecburiyetindedir.

Semerkand'den güney tarafına gitmek için bir izin belgesi taşımak gerekiyor. Bunda, taşıyan kişinin nereden gelip nereye gittiği yazılıyor. Bir kişi, Semerkand doğumlu olsa dahi, güneye gitmek için bu belgeyi taşımak zorunluluğundadır. Fakat, Semerkand'e gelenler için böyle bir şey yoktur.

Nehrin kıyısındaki bütün kayıkların birer muhafızı vardır. Kayıkçıları, taşıdıkları kişilerden yüksek bir ücret alıyor. Timur, Semerkand'i imar için birçok esiri buraya nakletmiş. Ele geçirdiği memleketler ahalisinden çoğunu da buralara göç etirerek, burada oturan nüfusu çoğaltmak istemiştir. Bu muhacirlerden bir tekinin bile kaçmaması için emir vermiş, bu yolda tedbirler alınmış. Kayıklar bu yüzden muhafaza olunduğu gibi, birçok görevli zabit de her tarafı tarayarak kaçanları yakalıyor. İran ve Horasan arazisinden geçiyorken. Timur'un emriyle arama-tarama yapan bu görevlilerle karşılaşıyorduk. Bunlar bir de, anababasını kaybederek öksüz ve yetim çocukları ve evsiz yurtsuz kalmış kadın ve erkekleri toplayıp götürüyorlar. Bunlar toplandıktan sonra, hepsini de, zorla Semerkand'e gönderiyorlardı. Yolda birkaç defa böyle kafilelere rastlamıştık. Bunlardan kimi bir ineği sürüyor, kimi bir merkebe binmiş gidiyor, kimi de bir sürüyü otlatarak ilerliyordu. Bunlar bir köye uğradıkça, kendilerine yiyecek veriliyordu. Çünkü Timur'un emri böyleydi. Bize

anlatıldığına göre, Semerkand ahalisi bu şekilde yüzbin nüfus artmıştır.

Şu an bulunduğumuz Tirmiz, çok geniş ve kalabalık bir şehirdir. Şehrin etrafında duvar veya benzeri bir şey yok. Mükemmel bir şekilde sulandığından, bağ ve bahçesi çoktur. Şehre girdiğimiz yerden ikametgâhımıza kadar olan mesafe, bizi yoracak kadar uzundu. Bu mesafe içinde birçok caddeden, sayısız meydandan geçtik. Buraları çok kalabalık olduğu gibi, her türlü mal ile de doluydu. Tirmiz'de de her yerde olduğu şekilde, çok iyi ağırlandık. Bütün ihtiyacımız giderildi ve ipekten bir hil'at verildi.

Burada talimat beklerken, Timur tarafından gönderilmiş bir atlı gelerek, bize Timur'dan selâm getirdi. Seyehatimizden memnun olup olmadığımızı, ve sıhhatimizi sordu. Bura âdetine göre, böyle elçilere bir hediye takdim etmek icabediyordu. Biz de ona sırmalı bir elbise hediye ettik. Bundan başka, Annakora'ya da Floransa kumaşlarından birkaç parça sunduk. Bilindiği gibi, Annakora, bize Horasan'da rehberlik etmişti.

Mısır Sultanının elçileri de bu şekilde hareket etti. Diğer rehberimiz olan Mirza Bozar'a da bir at hediye ettik. Çünkü bu memlekette âdet böyledir.

Timur kime bir elçi gönderirse, bu, bir hediye ile karşılanır. Bu hediyenin münasip ve lâyık olması da gerekir. Timur'a beslenen hürmet derecesinin göstergesi demek oluyor bir bakıma, hediyenin değerliliği.

22 Ağustos günü, yemekten sonra Tirmiz'den hareket ettik ve o gece kafile olarak açıkta yattık.

Cumartesi günü, büyük bir ovaya girerek mamur köylerden geçtik. Akşama doğru vardığımız köyde çok iyi karşılandık. Biz de orada kalmağa karar verdik. Pazar günü tekrar yola çoktık. Yolda, Timur'un konaklaması için yapılmış olan büyük bir kervansarayda kaldık. Burada bize et, şarap ve meyva sundular.

Pazar günü akşamı buradan hareket ettik. Gece nehrin kenarında kaldık. Pazartesi günü çok yüksek dağlara ulaştık. Burada, güzel bir evde yemek yedik. Tuğladan yapılmış olan bu evin içi, çinilerle tezyin edilmişti.

Arkamızdaki yüksek dağların geçidi gayet dardı. O kadar ki, insan eliyle oyulmuş gibiydi. İki tarafı, duvar gibi dimdik yükseliyordu. Yol dümdüzdü. Yakındaki tepelerin ortasında bir köy vardı. Buraya, Demirkapı [3] diyorlar. Bu dağlarda, bundan başka yol yoktur. Onun için bu dağlar, Semerkand'in en emin bekçisidir. Hindistan'dan yahut Afganistan'dan gelenlerin hepsi buradan geçerek Semerkand'e varabilirler. Semerkand'den çıkanlar da, Hindistan'a başka bir yoldan gidemezler. Bu Demirkapı'nın tek hakimi Timur'dur. Hindistan'dan gelen bütün tacirler buradan geçtikleri için, bunlardan alınan vergi, önemli bir gelir kaynağı oluşturuyor.

Timur, Hazar denizinin batısındaki Demirkapı'ya da hakimdir. Derbend'deki bu Demirkapı, halihazırda İran dahilindedir. Tataristan'dan İran'a gelenler, Derbend'in bu Demirkapı'sından geçmeğe mecbur oldukları gibi, Semerkand'e gidenler de öteki Demirkapı'dan geçmeğe mecburdurlar.

Semerkand'in Demirkapı'sı ile, Derbend'in Demirkapı'sı arasında 1500 fersah bir uzaklık vardır; ve Timur bütün bu havaliye hakimdir.

Semerkand'in Demirkapı'sından büyük gelir sağlayan Timur, Derbend kapısından da aynı ölçüde gelir sahibi olmaktadır. Derbend çok geniş bir yerdir. Batı tarafındaki Demirkapı şüphesiz İspanya'ya daha yakındır. Doğudaki Demirkapı ise, Tirmiz Demirkapı'sı adıyla bilinmektedir.

Dinlenmekte olduğumuz evde bize bir yarış atı hediye ettiler. Buranın atları çok iyi ve güzeldir.

3 Arap ve Acem coğrafyacıları bu Demirkapı'dan bahsederler. Arapçada Bâb-u Hadid, Acemcede Derbend-i Ahenin derler.

Dağların hepsi çıplaktır. Bize anlatıldığına göre, eskiden burada, geçidin başında demirden kapılar varmış. Bunlar kapandı mı, tek kişi geçemezmiş. Geçmek isteyenler izin almağa mecburmuş! Bu gün için burada kapı yoktur.

Biz o gün hareket ettik ve gece dağın bir yanında uyuduk. Ertesi gün bir süre yol aldıktan sonra, rastgeldiğimiz Çağatayların çadırlarında kaldık. Akşam üzeri yola koyulup biraz daha ilerledikten sonra, yeniden bir dağ silsilesi ile karşılaştığımızı görünce, açıkta birkaç saat yattık. Daha sonra tekrar hareket ederek, geceyarısını geçe, bir köye vardık. Burada bize yemek ikram ettiler. Sonra orada yattık. Arkadaşım **Alfonso**'nun hizmetçilerinden biri burada öldü.

Ertesi gün (28 Ağustos Perşembe) Keş [4] adındaki şehre yaklaştık. Ovada kurulu olan bu şehir, her taraftan bağlar, bahçeler ve sularla çevrelenmişti. Yaz mevsiminde burası gayet güzel. Toprağı çeşit çeşit ürün veriyor. Çok iyi pamuk yetişiyor. Bahçeler meyva ağaçalarıyla doludur. Şehrin etrafında topraktan bir kule vardır.

Timur'un kendisi de bu Keş şehrindendir. Babası, **Taragay** da buralıydı.

Keş'in içinde güzel binalar ve muhteşem camiler vardır. Timur birçoğunun da inşaasını emretmiş, fakat bunların yapılışı henüz tamamlanmamıştır. Camilerin birinde Timur'un babası gömülüdür. Timur, babasınınkinin yanında kendisi için de bir türbe yaptırmış [5].

Bize anlatıldığına göre, Timur bir ay kadar önce buradan geçerken, kendisi için yapılmakta olan türbenin manzarasından memnun olmamış ve türbe kapısının yüksetilmesini emretmiş.

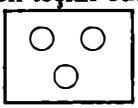
Aynı camide, Timur'un en büyük oğlu **Cihangir**'in mezarı da bulunuyor. Cami tümüyle en güzel şekilde yapılmış ve içi, mavi

4 Burası onikinci asırda Şehr-i Sebz (Yeşil Şehir) adıyla tanınıyordu.
5 Timur burada değil, Semerkand'de gömülmüştür.

ve altın yaldızlı çinilerle tezyin edilmiş. Bu camiinin avlusunda her gün yirmi koyun kesilmekte ve fakirlere dağıtılmaktadır. Bu, Timur'un babası ve oğlu için verilen bir sadakadır. Keş'de bizi de camiye götürüp şereflendirmişlerdi. İkametimize ayrılan yer ise, muhteşem bir saraydı.

Ertesi (Cuma) günü, bizi, yeni yapılmakta olan bir saraya götürdüler. Yirmi seneden beri bu sarayın yapımı sürmekteymiş. Pek muazzam bir yapı olan bu sarayın kapısı çok büyüktür. Bu kapıdan girer girmez iki tarafta, mavi çinilerle tezyin edilmiş kemerlerle karşılaşıyorsunuz. Bu kemerlerin her birinden, kapısız bir odaya varılıyor. Zemin hep mavi çinilerle döşenmiştir. Kemerlerin sonundaki bu odalar, Timur'u görmek isteyenlerin bekleme yerleridir. Galerinin sonunda bir medhal daha vardır. Bunun ötesinde, dört tarafı muhteşem kemerlerle çevrilmiş büyük bir sahanlık bulunuyor. Burada zemin mermerle döşenmiş ve ortaya bir fıskıye kurulmuştur. Üç yüz adım genişliğinde olan bu sahanlığı geçtikten sonra, yine büyük bir kapıdan asıl saraya giriliyor. Bu muhteşem kapının yanları mavi ve altın renginde çinilerle tezyin olunmuştur. Medhalin üstünde güneş ve aslan resimleri görülüyor. Bu resimler her kemerin üzerinde görülmektedir. Bize anlatıldığına göre, aslan ve güneş, Timur'un Semerkand hükümdarlığından azlettiği prensin armasıymış. Bu muazzam sarayın yaptırıcısı Timur'dur. Bana kalırsa, bu sarayın büyük bir kısmı daha önce inşa olunmuş, Timur da bunu tamamlamağa çalışmaktadır. Önceki hükümdara ait armalar bunu isbat ediyor.

Timur'un arması, bir üçgen teşkil eden üç küçük daire olup, şu şekildedir:

Bu arına, Timur'un, arzın dörtte üçüne hakim olduğunu ifade ediyor. Timur'un bastırdığı paralar ve yaptırdığı binalar üzerinde bu şekil göze çarpmaktadır. Bunun için, Keş'deki bu sarayın inşaasına Timur tarafından değil, daha önceki hükümdar tara-

fından başlandığına hükmediyorum. Bundan başka, bir üçgen teşkil eden üç daire, Timur'un mührü üzerinde de kazılıdır. Ve Timur'a tâbi olan bütün beyler de, bastırdıkları paralara bu üç daireyi koyuyor.

Asıl sarayın girişinden geçildikten sonra, dört köşeli büyük bir kabul salonuna varılmış oluyor. Duvarlar hep mavi ve altın renginde çinilerdendir. Tavan tamamiyle yaldızlıdır. Buradan ilerlerken, sayısız daire ve odalar gördük. Bunların hepsi de yaldızlı çinilerle kaplanmıştı. Anlatması çok uzun sürecek. Her şey akıllara durgunluk verecek bir güzellikteydi. O kadar ki, Paris'in hünerleri ile meşhur sanatkârları bile bu güzellik karşısında aciz kalırlardı.

Daha sonra, Timur'un ikametine mahsus daireleri temaşa ettik. Bunların hepsi de son derece müzeyyen ve muhteşemdi. Zemin ve duvarlar, ve de tavanlar, birbirleriyle yarışır derecede güzeldi. Birçok sanatkâr halâ çalışıyordu. Timur'un hanım sultanları ile yemek yemek için yaptırdığı salon çok geniş ve son derece mükellefti. Salonun ötesinde, büyük bahçeye gölge veren meyva ağaçları dikiliydi. Ağaçlar, ortasında fıskıyeler olan çayırın kenarındaydı. Bahçe o kadar genişti ki, büyük bir cemaat burada rahatça toplanabilir ve suların kenarında, ağaçların gölgesinde, yazın sıcağından kendisini koruyabilirdi.

Sarayın ziynet ve ihtişamı o derecede idi ki, burada lâyıkıyle anlatmağa imkân bulamıyorum. Demin anlattığım cami ile bu sarayın inşaası halen sürüyor. Timur'un bunları inşa etmekten maksadı, babasının hatırasını yükseltmek, hem kendisi de Keş ahalisinden olmak dolayısıyla, burasını güzelleştirmektir.

Timur burada doğmuş olmakla beraber, aslen buralı değildir. Timur, Çağatay kabilelerinden birine mensuptur. Bunların da asıl ikametgâhı, yani yurdu, Tataristan'dır. **Cengiz Han** bunların memleketini istilâ ettiği zaman, bunlar da bu taraflara göç etmişlerdir. Bunları ayrıntılı olarak anlatacağım. Şimdiye kadar eserimde geçen Çağataylar bu kabileye mensuptur ve göçebedir.

Timur'un babası iyi bir aileden ve ırk olarak Çağatay idi. Bir de küçük bir malikâne sahibidir. Maiyetinde de, ancak birkaç atlı bulunmaktadır. Kır hayatını, yerleşik şehir hayatına tercih ettiği için, Keş şehrine yakın bir köyde yaşıyordu. Timur da, esasen aynı babası gibiydi. Bütün maiyeti, dört-beş atlıdan ibaretti... Şimdi, aşağıda bütün anlatacağım, Keş'de edindiğimiz bilgi ile, diğer şehirlerde topladığımız rivayetlere dayanıyor.

Bize anlatıldığına göre:

Timur, evvelmirde, dört beş atlısı ile akıncılık etmektedir. Bunlar, bir gün bir yerden bir koyun, baka gün başka bir yerden bir inek aşırır ve, bu gibi ganimetlerle köye dönerler. Timur, bu hayvanların kesilip pişirilmesiyle ziyafetler verir. Ve bu ziyafetlere, bütün dostu ve ahaliyi çağırır. Geri kalan her şeyi, aralarında pay etmektedirler.

Böyle böyle, Timur'un adamları ve dostları çoğalmış, üçyüz atlıya ulaşmıştır.

Timur, adamlarıyla her tarafa akınlar düzenliyor, önlerine çıkanı yağma ediyor, ele geçirdiklerini de adamları arasında paylaştırıyor. Böylece, git gide Timur bütün yolları tutmuş, bütün tacirlerden vergi almağa başlamıştır. Çok geçmeden Semerkand Sultanı bu olup bitenden haberdar olur [6]. Çünkü bu akın ve ekşiyalıklar onun arazisi içinde oluyordur. Sultan, Timur ile arkadaşlarının yakalanıp idam edilmelerini emreder. Bunlar, nerede ele geçirilirse orada hemen öldürülecektir.

Sultanın maiyetinde, Timur'un bağlı olduğu kabileden asilzadeler de vardır. Bunlar, Sultana müracaat ederek, Timur'un lehinde sözler etmişler. Sonuçta tesir altında kalan Sultan, Timur'u affeder. Bundan sonrasında da, Timur, Sultanın sarayına gelip onun hizmetine girer ve böylece Semerkand'e yerleşmiş olur.

6 Burada sözkonusu edilen kişi, ihtimal ki Semerkand sultanı Emir Hüseyin'dir. Kazan Han'ın torunudur. Merkez olarak daha çok Belh şehrini tercih etmiştir. Kızını Timur'a veren Hüseyin Han, daha sonra 1369'da onun tarafından öldürülmüştür.

O zamanlar, Timur lehinde söz ile şefaat edenlerden ikisi halâ hayattadır. Ve ikisi de Timur'un en samimi dostları ve danışmanları arasındadır. Birinin adı **Ömer Toban**, diğerininki de **Kaladay Şeyh**'dir. İkisi de kuvvetli ve üstün birer hâkim olmuşlardır.

Timur, anlattığımız şekilde, sarayın içinde yaşıyorken, birdenbire Semerkand Sultanının gözünden düşer. Sultan ona artık kötü gözle bakmağa başlamıştır. Tabii neticede Sultan, Timur'un idamı için emir verir. Fakat, dostları onu vaktinde haberdar eder ve kaçırırlar. Artık Timur, adamlarıyle birlikte tekrar yolları kesmeğe başlamıştır. Bunlar bir gün büyük bir kervanı soyar ve büyük ganimet kazanırlar. Bundan sonra da, güneye doğru hareket eden Timur, orada ahalinin sürü ve atlarını yağma etmeğe başlamıştır. Burada bu gibi hayvanlardan bol miktarda varmış çünkü. Timur'un arkadaşları, ancak beşyüzden fazladır. Bir süre sonra Sistanlılar bunların sayısını anlar ve tepelemek ister. Bir gece Timur bir sürüyü aşırmak isterken, Sistanlılar ile kavgaya tutuşur. Ve adamlarının birçoğu mahvolur. Bu olayda, Timur'un atı öldürüldükten başka, sağ ayağı da yaralanmıştır. Ve bütün ömrünce, işte bu yaralanmanın cezasını çekmiş, bu yara onu topal etmiş, ve adı da **Aksak Timur** kalmıştır... Timur'un ayağı yaralandıktan ve kendisi topal kaldıktan başka, sağ eli de yaralanmış ve iki küçük parmağı doğranmıştır. Sistanlılar, Timur'un da öldüğünü sanarak, onu ölüler arasında bırakırlar. Timur kendine gelince, yerde sürüne sürüne bazı göçebelerin yanına varır. Yaraları iyileşinceye kadar onların yanında kalır. Daha sonra, köyüne dönerek yeniden adam toplamağa başlar.

Öte tarafta, aynı günlerde Semerkand Sultanı hakkında şüpheler belirmiş, Semerkandlılar ona fena gözle bakmağa başlamıştır. Bilhassa şehrin büyükleri, Sultanın aleyhindedir. Neticede, Semerkand'in yönetiminde söz sahibi olanlar Timur'u bularak onunla görüşmüşler ve, eğer Sultanı başlarından defederse, onu başa geçireceklerini söylemişler.

Bir gün Sultan, Semerkand civarında dolaşmağa çıkmışken, Ti-

mur'un saldırısına uğrar. Sultanın adamları öldürülür, kendisi de canını kurtarmak için dağlara kaçar. Ve yolda rastgeldiği bir adama sığınarak, kendisini sakladığı takdirde ona servet vermeyi vaadeder. Ama adam, onu saklamak yerine, bulunduğu yeri Timur'a bildirir. Neticede Sultan katledilmiş olur. Tabii Timur Semerkand'e girip şehri rahatça ele geçirir ve sabık Sultan'ın zevcesiyle evlenir. Bu kadın halâ Timur'un zevcesidir ve 'Büyük Hanım' olarak bilinir. 'Büyük Hanım'dan kastedilen, 'Büyük Kraliçe' yahut 'Büyük İmparatoriçe'dir [7]

Semerkand'den başlayan Timur, daha sonra bütün Horasan'ı zapteder. Horasan'ın fethinde, buraya hâkim olan iki kardeş arasındaki anlaşmazlıklardan istifade etmiş. İki kardeşe karşı isyan edenlerle birleşmiş.

İşte, Timur tarafından kurulan imparatorluğun esası budur.

Timur ile başlangıçta birleşenler arasında, **Şavko** namında asil bir çağatay vardır. Bu, Timur ile birleşenlerin en cesuru imiş. Timur bu zata kızkardeşini vermiş. Ve onu sarayda önemli bir göreve getirmiş. Timur'un kızkardeşi, **Cihan Şah** adı konulmuş olan bir erkek çocuk doğurmuş. Sonradan bu çocuk, Timur ordularına başkumandan olmuştur. Halen Cihan Şah, Timur'dan sonra en nüfuzlu kişidir. Ordu içinde etkinliği büyüktür ve askerler onu çok seviyor.

Tatarların Semerkand memleketine gelmelerinin ve Çağatay adıyle tanınmalarının sebebini açıklamak gerekiyor.

13. asır başlarında, Tataristan'ın bir şehrinde yaşayan bir Tatar reisi vardır. Bunun adı, **Cengiz Han**'dır. "Cengiz" dünya hazinesi anlamındadır. Bu adam bütün batı Asyanın tamamına yakın kısmını istilâ etmiş ve ölümünde, dört evlad bırakmıştır:

7 Timur'un oğlu Şah Ruh'un anası olan asıl karısı, Saray-ı Mülkî Mihriban adıyla da anılıyordu ve Çağatay hânı Kazan Hân'ın kızı idi. Bu kadın, Hüseyin Hân'ın 1369'da mağlubiyete uğraması üzerinde hareminde bulunmuş ve Timur tarafından akılonmuştu. Timur'un onunla evlenip evlenmediği kesin belli değildir.

Tuluy, Ogatay, **Juji** ve Çağatay. Bunların hepsi öz kardeştir. Cengiz ölmeden önce, topraklarını bu dört kardeş arasında paylaştırmış. Çağatay'a, Semerkand etrafındaki bölgeyi vermiş.

Cengiz, oğullarına iyi geçinmeyi tavsiye etmiş, kavgaya tutuşmamalarını ısrarla tenbih etmişti. Çünkü, bu durumda hemen felâkete uğrayacaklardı.

Çağatay, cesur ama haris, dik kafalı bir adamdır. Kardeşlerine karşı hased etmektedir. Çok geçmeden kardeşler arasında kavgalar, harpler başlar. Bunun üzerine Semerkand ilerigelenleri isyan ederek Çağatay'ı öldürürler, tarafdarlarını yokederler. Sonra kendi içlerinden birini başa geçirirler. Fakat Çağatay'ın oğulları ve kabilesi yine bu memlekette yaşamağa devam ederler ve hepsi de servet sahibi olurlar. Hatta Çağatay'ın ölümünden sonra adamları, dışardan birkaç Tatar kabilesi çağırırlar ve bunları orada yerleştirirler. Bunlar da Çağatay adıyla bilinir ve Timur bunlardandır. Çağataylar onun kabilesi sayılıyor.

Perşembe gününü geçirdiğimiz Keş'den, cuma günü öğleden sonra hareket ettik. O geceyi yol üzerindeki bir köyde geçirdik.

30 Ağustos Cumartesi günü, Timur'un nehir kenarında yaptırttığı güzel bir saraya vasıl olduk. Sarayın etrafında geniş ve güzel bir bahçe vardı. Bu son derce hoş yerde yemeğimizi yedik. Sonra akşam üzeri büyük bir köye indik. Burası, Semerkand'den birbuçuk fersah uzaklıktaydı. Bu köyün adı, Meser'dir. Bize buraya kadar refakat edip yol gösteren Mirza Bozar, burada ayrıldı. Bundan sonra Semerkand'e gitmek bir iş değildi. Fakat bunun için Timur'un izin emri gerekiyordu. Mirza Bozar da, ayrılmadan önce bir adam göndererek, Timur'a gelişimizi bildirdi.

Ertesi günün sabahında, Timur'un adamı geldi ve derhal Semerkand'e hareket edeceğimizi söyledi. Bizimle Mısır elçilik heyeti hep birlikte gidecektik. Meser'in bir bahçesinde talimat bekliyecek ve gelen bu talimata göre hareket edecektik.

31 Ağustos günü, hepimiz belirlenmiş olan bahçede bekliyor-

duk. Bir fersahtan daha uzun olan bu bahçe, meyva ağaçlarıyla doluydu. Altı tane havuzu vardı. Her köşede sular akıyordu. Yolların kenarlarında büyük ağaçlar göğe varıyordu. Bu yollar bahçenin her tarafını dolaşıyordu. Bahçenin orta yerinde sonradan oluşturulmuş bir tepe vardı. Hayli yüksek olan bu tepenin başı düzdü, etrafında parmaklık vardı. Bahçenin içindeki köşkler birbirinden güzeldi. Köşklerin duvarları altın yaldızlı çinilerle tezyin edilmişti. Bahçe ortasında olduğunu söylediğimiz tepenin etrafında hendekler kazılmış ve bunların içine su doldurulmuştu. Tepeye geçmek isteyenler bir yoldan geçiyor ve bir merdivenden yukarı doğru çıkıyor. Bu bahçenin içinde birçok ceylan da vardı. Bahçenin ötesinde de büyük bir bağ görünüyor. Bu bağın büyüklüğü bahçe kadar vardı. Bağ ile bahçeyi büyük ağaçlar birbirinden ayırıyor ve bu manzarayı daha güzelleştiriyor. Bu bağ'a Talica ve bahçeye de Halvet adı veriliyor [8].

Bahçede bekliyorken bize yemekler ikram edildi. İstirahatimiz için her şey yapıldı. Bizim için çayır üzerine bir çadır kurulmuştu. Burada, Eylülün dördüncü gününe kadar kaldık. O gün Timur'un akrabasından asil bir kişi geldi. Ve bize, Timur'un, Altınordu Hanı **Toktamış** tarafından gönderilmiş olan elçileri kabul ettiğini söyledi. Bizim kabulümüz bunun için gecikmiş. Timur bizim iyi ağırlanmamızı emretmiş. Bunun için koyunlar göndermiş ve bunlar kesilerek pişirilmişti. Dahası bize mükellef bir ziyafet verilmiş oldu. Bu ziyafetin ardından, bize, Timur namına bir başlık ile sırmalı hil'at verildi ve iki at hediye edildi.

Eylülün sekizinci gününe kadar burada kaldıktan sonra, Timur, Semerkand'e gelmemizi emretti. Burada âdet, bir elçinin kabulden önce birkaç gün ağırlanmasıdır. Elçi ne derece muteberse, ağırlama günleri o kadar uzuyor.

8 "Talica"nın ne olduğu anlaşılamamıştır. İspanyolca metinde Halvet yerine Colbet yazılmıştır. İhtimal ki bundan maksat 'Gulbe' veya 'Gülbağı'dır. Eserin ingilizce mütercimi 'Halvet'i tercih ve kabul etmiştir.

3
Semerkand

8 Eylül Pazartesi günü, birkaç gündür kalmakta olduğumuz bahçeden ayrılarak ovayı geçtik. Ve Semerkand şehrine girdik. Semerkand'in dört tarafı da bahçe ve ev doludur. Ev ve bahçeler arasında cadde ve meydanlar var. Buralarda her şey satılıyor. Sabahleyin saat dokuzda, büyük bir bahçe içinde olan bir saraya vardık. Timur'un yaşadığı saray burasıydı. Şehir merkezinden biraz uzakçaydı. Biz, sarayın dışında yapılmış olan bir konağa indik. Saraya mensup iki asilzade yanımıza gelerek, getirdiğimiz hediye ve emanetleri vermemizi söylediler. Bunlar, vereceklerimizi münasip bir şekilde hazırlayacaklar, bundan sonra da Timur'a takdim edecekler imiş. Biz de getirdiklerimizi verdik. Mısır Sultanının gönderdiği hediyeler de aynı şekilde götürüldü.

Hediyeler gittikten sonra, hizmetimize ayrılan kişiler bizim kolumuza girerek büyük bir bahçeye götürdüler. Bahçenin girişi nefis çinilerle süslenmişti. Ve medhalin önünde silahlı muhafızlar bekliyordu. Bu yüzden kimse müsaade olmadan içeri giremiyor. Medhalin etrafı, bizi görmeğe gelen insanlarla dolmuştu.

Bahçeye girince, içerde altı tane fil gördük. Bunların her birinin sırtında tahtadan bir kale vardı. Bu kalelerin üzerinde de ikişer bayrak dikiliydi, Kalelerin içindeki biniciler fillere türlü marifetler yaptırıyor ve böylece bizi eğlendirmeğe çalışıyorlardı. Bunların arasından ilerledik. Çok geçmeden, bizden hediyeleri alan kişilerin yanına götürüldük. Görevliler bunları ellerinde taşıyordu. Burada biraz bekledik. Çünkü gelişimiz daha yüksek

kişilere bildirilecekti. Saraydaki birçok yüksek makam sahibi yanımıza gelerek kolumuza girip bizi götürdüler. Timur'un Ankara'dan Kastelya'ya gönderdiği Tatar elçi de yanımızdaydı. Bu zat da bizim gibi giyinmiş olduğu için tanıdıkları ona gülüyordu. İlerleye ilerleye saray nazırının yanına vardık. Çok yaşlı bir zat olan Nazır, yüksekçe bir sedir üzerine oturmuştu. Bu zat, Timur'un kızkardeşi oğlu idi. Herkes ona son derece hürmet gösteriyordu. Diğer bir salonda, birçok şehzadeye rastgeldik. Bunlar Timur'un torunlarıydılar. Onlara hürmetlerimizi sunduk. Sonra bizden, İspanya Kralının Timur'a gönderdiği nâme (mektup) istendi. Şehzadelerden, Miran Şah'ın oğlu **Sultan Halil**, verdiğimiz nâmeyi alarak götürdü. Diğer şehzadeler de onu takip etti. Biz yerimizde bekledik. Nihayet Timur'un yanına girmek üzere kalktık. Timur, sarayın medhalinde gördüğümüz büyük kapıya benzeyen bir kapının yanıbaşında, bir sedir üzerinde oturuyordu. Önünde bir fıskıye vardı. Fıskiyenin havuzunda kırmızı elmalar yüzüyordu. Timur, kalınca bir şiltenin üzerinde oturmuş, arkasında yığılmış olan yastıklara dayanıyordu. Şilte ve yastıklar sırma işlemeliydi. Timur'un sırtındaki ipek elbiseyse, sırmasızdı. Başında uzun ve beyaz bir başlık bulunuyordu. Bunun tepesinde büyük bir yakut taşı, kenarlarında da, inci ve sair kıymetli taşlar göze çarpıyordu.

Timur'u görür görmez eğildik. Dizlerimizi yere koyduk. Kollarımızı, çaprazvari olarak göğsümüz üzerinde bağladık. Sonra bir adım ilerledik ve aynı şekilde tekrar eğildik. Üçüncü adımı attıktan sonra dizlerimiz üzerinde kaldık. Ta ki Timur, kalkmamız için emir verene kadar. Timur bu emri verdi.

Buraya gelinceye kadar bize refakat eden görevliler biraz önce geride kalmıştılar. Çünkü bunlar, Timur'un huzurunda daha ileri gidemezlerdi.

Timur'un yanıbaşında üç asilzade duruyordu. Bunlar, onun baş mabeyncileriydi. İsimleri: **Şah Melik Mirza, Burunday Mirza, Nureddin Mirza**. Bunların üçü ilerleyip yanımıza geldi. Kolumuza girip bizi Timur'un oturduğu yere kadar götürdüler. Burada tekrar diz çöktük.

Timur, bizim kalkmamızı ve kendisine yaklaşmamızı emretti. Çok iyi görmediği için istiyordu kendisine yaklaşmamızı. Çünkü ihtiyardı ve gözlerini zorlukla açabiliyordu [9]. Bize, elini öptürmek için uzatmadı. Çünkü âdet değil. Burada büyüklerin elini öpmek ayıptır.

Timur bize, önce kralımızın sıhhatini sordu. "**İspanya kralı oğlum nasıl?**" Biz de münasip cevaplar verdik. Sonra da niçin geldiğimizi anlattık. Bizi dikkâtle dinleyen Timur, sözümüz bitince, ayaklarının dibinde oturan yüksek mevkili kişilerden biriyle konuşmağa başladı. Daha sonra bize açıkladıklarına göre, bu kişilerden biri Tataristan Hanı Toktamış, diğeri, Çağataylardan bir şehzade olan Semerkand valisi imiş. Diğerleri de, Timur ailesinden kişiler. Biz sözümüzü bitirince, Timur işte bunlara dönerek şunları söylemiş: "*Bu gelenler, İspanya Kralı oğlumun gönderdiği elçilerdir. İspanya Kralı Frenk Krallarının en büyüğüdür. Milleti de büyük ve tanınmış bir millettir. Ben de ona dostane bir mektup (nâme) göndereceğim. İspanya kralının bana yalnız mektup göndermesi yeterdi. Ayrıca hediye göndermesine gerek yoktu. Bana, onun sıhhatte olduğunu bilmek yetişir. Ondan, başka bir şey istemem.*"

Kastelya kralının bizimle gönderdiği mektup Timur'un elindeydi. Arkadaşım Alfonso tercümanla birlikte ilerleyerek, mektubu okumağa başladı. Timur, bu mektubun kendisine tekrar okunmasını isteyeceğini ve o zaman Alfonso'yu da davet edeceğini söyledi. Bunun üzerine ayağa kalktık. Timur'un oturduğu sedirin sağında bulunan bir sedire götürüldük.

Çin (Katay) İmparatorunun elçisi burada oturuyordu. Bunun Timur karşısına gelmesinin sebebi, bir zamanlar ödeniyor olan vergiyi istemekmiş. Timur, bize Çin elçisinin gerisinde yer verildiğini ileri sürerek, ilerde oturtulmamızı emretti. Biz yerimize yerleşip oturduktan sonra, Timur'un yanındaki asilzadelerden biri gelerek, Çinli elçiye, İspanya kralının Timur ile dost olduğunu, Timur'un onu oğlu gibi gördüğünü söyledi. Çin elçisi bir eşkiyayı temsil ediyordu. Timur'a düşman durumdaydı. Bu se-

9 Timur bu sırada yetmiş yaşındaydı.

beple, İspanya elçisinin Çinli elçiye takdim olunması gerekiyordu. Ama yine de Timur'un bir iyiliği olarak, Çin meselesi hakçıl bir şekilde düzeltilecekti. Bir daha da Çin'den tek kişi gelip vergi istemiyecekti.

Böylece, Timur tarafından davet edildikçe, elçiler arasında en ön sıra bize verilmiş oluyordu. Timur'un asilzadesi, Çin elçisine yukardaki sözleri söyledikten sonra, Timur, bu sözlerin bize de tercüme edilmesini emretti.

Çin İmparatoruna "**Çayis Han**" diyorlar. Bunun manası, Dokuz Devlet İmparatoru demektir. Eskiden Timur, Çin İmparatoruna vergi veiryormuş. Şimdi, bunu vermekten vazgeçmişti [10].

Timur'un karşısında oturduktan sonra, etrafımızda, birçok memleketten gelen elçiler ve Timur katında itibar sahibi kişiler bulunduğunu gördük. Biz oturduktan sonra, hizmetçiler sofraları hazırlamağa başladı. Getirilen yemekler, koyun ve beygir eti idi.

Timur yemek istedikçe, önünde olan kaldırılıp yeni bir tabak konuyordu. Ama bu tabaklar çok büyük ve dolu olduğundan, hizmetçiler bunları kaldıramıyor ve yerde sürüyorlardı. Timur yerken, hizmetçiler etleri kesiyordu. Bunlar büyük tabakların yanında diz çöküyor ve ellerindeki bıçak ile etleri kesiyorlardı. Bunu yaparken, önlerinde önlük, kollarında deriden kolluk vardı. Kesilen etler altın ve gümüş tabaklara konuyordu. Gerek bu tabaklar, gerekse diğer tabaklar çok kıymetliydi. Tatarlarca en makbul et, beygir etidir. Gümüş ve altın tabaklara koyun ve beygir eti konduktan sonra sıraya dizilmiş ve bunların içine çorba doldurulmuştu. Bundan sonra da ekmek dağıtılmıştı. Bu da

10 Cengiz 1227'de vefat ettikten sonra oğlu Tulûy Hân, Karakurum'da egemen olmuştu. Onun oğlu Kubilay Hân, Çin'i fethederek Pekin'de yaşamış ve Markopolo'yu orada kabul etmişti. Semerkand'deki çağataylar ona vergi ödüyordu.
Daha sonra Kubilay'ın soyundan gelenler tahttan uzaklıştırılmış, 1370'de çinliler tarafından Ming hanedanı onların yerine geçirilmişti. Timur'un zamanındaki Çin imparatorunun adı Yonglo idi. Bu imparator Timur'dan vergi isteyince, buna karşılık Timur 1405'de Çin'e karşı harekâta girişmiş, ama yolda ölmüştür.

yapıldıktan sonra, oturan her iki kişiye birer çanak verildi. Timur bize iltifat göstererek iki tabak gönderdi. Her tabak gittikçe yenisi geliyordu. Yediğimiz yemekten tabakta kalanı, ikametgâhımıza gönderildi. Böyle yapılmazsa, misafire hürmetsizlik oluyor. Bunun için, biz her tabaktan yiyeceğimiz kadar yedikten sonra, tabak hizmetçilerimize teslim ediliyordu. Hizmetçilerimiz her yediğimizden kalanı alıp götürmüş olsalar, bu bize belki altı ay yeterdi.. Yemekten sonra meyvalar geldi. Üzüm, kavun ve şeftali yedik. Bunlarla birlikte, altın ve gümüş kadehler içinde şekerli kımız getirdiler. Yı · mevsiminde burada bu nefis içki içiliyor.

Bu şekilde hepimiz ağırlandıktan sonra, Timur'a getirdiğimiz hediyeler açıldı. Mısır Sultanının gönderdiği hediyeler de beraber açılmıştı. Daha sonra Timur'un karşısından üçyüz at geçti. Bunlar, o gün, asilzadelerin biri tarafından hediye edilmişti. Bütün bunlar görüldükten sonra, görevliler bizi alıp ikametgâhımıza götürdüler. Asilzadelerden biri, başımıza refakatçi olarak tayin edilmişti. Bizim her şeyimizle, rahatımızla ilgileniyordu. Kendisi Timur'un baş kapıcısıydı. Gerek bizim, gerek Mısır elçilerinin istirahatını temin etti. Bizi, güzel bahçeli bir eve götürdü. Burası Timur'un sarayına çok yakındı. Timur, biz saraydan ayrılmadan evvel, İspanya Kralının gönderdiği hediyeleri açtırmış ve bunları memnuniyetle kabul ettiğini söylemişti. Bu arada, hediyelerimiz içindeki kırmızı bir kumaş topunu kestirerek zevceleri arasında dağıtmıştı. En büyük parçayı da Büyük Hatuna vermişti. Büyük Hatun bu sırada sarayda, Timur ile birlikte bulunuyordu.

Mısır Sultanı tarafından gönderilen hediyeleri ise bu gün açtırmadı ve şimdilik muhafazasını emretti. Üç gün sonra bunlara bakacağını söylemişti. Timur'un âdeti böyleymiş. Bir hediyeye bakmadan, üç gün bekletiyor [11].

11 Yazdli Ali, Mısır ve İspanya'dan gelen elçilerin nasıl kabul edildiklerini anlatır. Ve, İslâm devletleri elçilerinin daha yüksek kabul gördüğünü söyler. Ona göre, Mısır elçisnin adı Mangali Bugay'dı ve bu adam, daha evvel ölen Sultan Berkuk'un saray erkânındandı.

Timur'un bizi ilk kabul ettiği bahçeli saray, "Dilkuşa" adıyla bilinir. Bahçenin iç ve dışında, hepsi ipekten olan çadırlar kurulmuştu. Timur, bizi kabul ettikten sonra da burada birkaç gün kaldı. Sonra, yine güzel bahçeli ve mükellef sarayı olan diğer bir yere taşındı. Bu sarayın yapımı henüz tamamlanmamıştı. Burası, "Bağ-ı Çinar" adıyla bilinmektedir [12].

15 Eylül Pazartesi günü Timur, başka bir yere gitti. Burası da son derece güzeldi. Burada gayet parlak bir ziyafet verilmesini emretti. Erkek-kadın birçok zevat ile birlikte bizi de davet etti. Ziyafetin verildiği bahçe çok genişti. Meyva ağaçları çeşit çeşitti. Ağaçlar arasında geniş yolar ve çimenler vardı. Behçenin her yanına çadır kurularak gölgelikler oluşturulmuştu. Bütün bu çadırlar ipektendi ve bazıları sırma işlemeliydi. Bahçenin orta yerinde, esas plânı bir haç şekli gibi dört uzantılı olan bir köşk vardı. Bu köşkün içi muhteşem bir surette döşenmiş, duvarları, son derece kıymetli halılarla bezenmişti. Üç kanatlı yatak odaları gözalıcıydı. Bu üç odanın en büyük kapısına sırmalı bir perde asılmıştı. Bir adam boyunda olan bu perde, üç adam kolu enliliğindeydi. İçerde bir sedir üzerinde sırmalı şilteler sıralanmıştı. Timur'un yattığı yer burasıydı. Bu odanın duvarları, ipekten perdelerle örtülmüştü. Ve bunlar gül rengindeydi. Üzerlerinde sırma işlemeler ve bunların ortasında da zümrüt, inci gibi kıymetli taşlar bulunuyordu. Tavandan birçok püskül sarkıyordu. Rüzgâr vurdukça bunlar dalgalanmağa başlıyor ve odanın manzarasını güzelleştiriyordu.

Bu yatak odasının medhalinde, perde ile örtülü bir kemer vardı. Bu perdenin asılı olduğu kulak biçimindeki sırıktan ipekli püsküller sarkıyordu. Diğer iki yatak odası da bu biçimdeydi. Zemin, hasır ve halılarla örtülüydü.

Sarayın ortasında, yatak odalarına giden yolun ortasında iki masa duruyordu ki, dört ayaklı bu masalar altından döküm idi.

12 Milâdi onbeşinci asır sonlarında "Bâburnâme"yi yazan Sultan Bâbur Şah, Dilkûşa kasrı ile Bağ-ı Çinar'dan sözeder. Onun tarifinden, Dilkûşa'nın Semerkand'in Firuz kapısının doğusundan ötede olduğu anlaşılıyor.

Uzunlukları beş, genişlikleri üç karıştı. Bunların üzerinde, yine altından yedi şarap sürahisi duruyordu. Aralarından ikisi, inci, zümrüt ve firuze ile süslenmişti. Sürahi kapakları yakuttandı; yanlarında da altı tane altın kadeh duruyordu. Kadehlerden birinin kanarı inci ile işlenmiş, ve içi, çok hoş renkli ve iki parmak eninde yakut ile süslenmişti.

Timur'un burada verdiği ziyafete davetli olduğumuzu söylemiştim. Bu sırada tercümanımız yanımızda olmadığından, biraz gecikmiştik. Hatta saraya vardığımızda Timur yemeğini yemişti. Biz gelince, Timur, bu ziyafeti bizim şerefimize verdiğini söyledi ve geç kalmamıza sebep olanları şiddetle azarladı. Bunun üzerine saray görevlileri bizim tercümanı arattılar. Ona, Timur'un son derece kızdığını söylediler. Ve bütün kabahati ona yüklemek istediler. Ceza olarak, onun burnunu delip bir iplik geçirmeğe ve bu şekilde sürüklemeğe karar verdiklerini söylediler. Saray görevlileri bunu söyledikten hemen sonra, birkaç adam tercümanı yakaladı ve biri burnundan tuttu; şişle delmeğe hazırlandı. Ama, bizi Timur'un huzuruna götüren görevli ona arka çıkıp koruduğundan, Timur onu affetti. Tercüman da, cezaya çarpılmak üzereyken, böylece kurtulmuş oldu.

Biz ziyafette bulunmamakla beraber, eğlenmeğe davet edildik. Bunun için iki koyun ile iki güğüm şarap hazırlandı. Bu günkü bu ziyafete katılmamakla büyük bir fırsat kaçırmıştık. Timur'un bütün yakınları, has adamları burada hazırdı. Bu sarayın özel odalarını ve bahçesini görmek de mümkün olacaktı. Timur bize müsaade ettiğinden, bütün sarayı gezdik, ihtişamına tanık olduk ve bahçelerinde dolaştık.

22 Eylül Pazartesi günü Timur, Dilküşa sarayından ayrılıp başka bir saraya gitti. Burası da büyük bir bahçe içindeydi. Bahçe yüksek bir duvarla çevrilmiş ve her duvarın köşesine muazzam bir kule dikilmişti. Ortada, bir haç plânı üzere yapılmış köşkün etrafında büyük bir havuz bulunuyordu. Son derece güzel bir bahçeydi. Belki gördüklerimizin en güzeliydi. Köşkün yapısı ve tezyinatı harikulâdeydi. Andığımız bütün bu muhteşem saraylar ve bahçeler, Semerkand şehrinin dışındaydı. Anlattığımız son

saray, "Bağ-ı Nev" adıyla biliniyordu.

Timur, bu sarayda da bir ziyafet tertibini emretmişti. Başkalarıyla beraber, bizi de bu ziyafete davet etti. Ve bu ziyafet sırasında, bol şarap içilmesini emretti. Herkes içecekti. Çünkü Timur da içecekti. Bize anlatıldığına göre, burada bir kimse, Timur'un emri ve müsaadesi olmadan, kendi başına veya bir meclis olarak şarap içemiyor. Tatarların âdeti, şarabı yemekten önce içmektir. Ve çok hızlı içtiklerinden, çabuk sarhoş oluyorlar. Davetliler sarhoş olmadıkça, davet, davet sayılmıyor. Ziyafette şarap veren hizmetçilerin yapması gereken, misafirin önünde diz çökerek şarabı sunmak ve kadehler boşaldıkça aynı şekilde yeniden doldurmak. Bu yüzden, içlerinden yorulanlar değiştirilip, yerlerine yenileri geliyor. Bu gelenler aynı şekilde şarap sunmağa devam ediyor. Her kadeh dolu olarak verilmekte ve bu tek yudumda içilmektedir. Kadehini bir dikişte içmeyen olursa, onun kadehi bir daha doldurulmuyor. Her hizmetçi, misafirlerin üçüne beşine değil, ancak ikisine hizmet etmektedir. Şarap içmeyen olursa, davet etmekle ona şeref vermiş olan Timur'a hakaret etmiş sayıldığı söyleniyor. Her kadehte, " Timur'un sağlığına!" yahut, " Timur'un başı için!" deniyor ve ardından bir kerede bütün kadeh içiliyor. Şarabı bu şekilde ve çok içene, "Bahadur" deniyor. Bahadur, cesurca ve pervasızca içen demektir.

Bu sabah, Timur tarafından bize büyük bir küp şarap gönderildi. Maksad, bizim huzura gitmeden de içerek mümkün olduğunca memnun ve neşeli olmamızı sağlamaktı.

Timur'un verdiği bu ziyafette hazır bulunduk.İçkiler içildikten sonra yemek geldi. Ziyafet sona erince, sarayın yüksek memurlarından biri, gümüş tabak dolusu gümüş paralar getirdi ve bunu ziyafete katılmış olanların üzerine serpti [13]. Sonra, geri kalan parayı bizim ceplerimize doldurdu. Bunun ardından, bize sırmalı hil'atler verdi. Ve ertesi gün de Timur ile yemek yiyeceğimizi bildirdi.

23 Eylül günü Timur başka bir saraya gitti. Burası, Dilküşa sarayına yakındı. Burada da büyük bir ziyafet verdi. Bu ziyafete,

özellikle ordu kumandanları davet edilmişti. Biz de davetliydik. Bu bahçeli saray da son derece güzedi.

Ziyafetten Timur pek neşeliydi. Çok içiyor, misafirleri de içmeğe davet ediyordu. Yemekler de son derece çeşitliydi. Beygir ve koyun eti boldu. Ziyafet sona erince, Timur hepimize izin verdi. Biz de saraydan pek uzak olmayan ikametgâhımıza gittik.

Bu büyük ziyafette davetliler o kadar çoktu ki, kalabalıktan yer bulamayacağımızı sanmıştık. Bahçede yemek yerken şiddetle esmeğe başlayan rüzgâr tozları kaldırmış, üstünüz başımız toz içinde kalmıştı.

Bütün saraylar, bahçeler Timur'a aitti ve hepsi de Semerkand'e yakındı. Bunların biraz ilerisinde Zerefşan nehri akıyor ve birçok kollara ayrılıyor.

Timur ovada çadırlar kurdurmuş ve büyük orduyu çağırmıştı. Timur'un zevceleri de buraya gelecekti. Ordu gelince, her kabile kendisine ayrılan yere inmişti. Askerler kendi çadırlarını kurmakla meşguldü. En üst kumandandan en sıradan nefere kadar herkes yerini biliyor ve buluyordu. Üç-dört gün içinde yirmi bin çadır kurulmuş oldu. Sonra, çadırların arasında yerleşen kasap; ve aşçıları gördük. Bunlar asker arasında dolaşıp haşlanmış kızarmış etler satıyor, beygirlere arpa ve meyva götürüyorlardı. Ekmekçiler de fırınlarını yakmış ekmek pişiriyordu. Böylece her sanat ve meslek erbabı kendi işiyle uğraşmış oluyordu. Hamal ve hamamcılar sıcak su kazanlarını yerleştirmiş, tahtadan güsulhaneler yapmış ve bunların yanına çadırlar kurmuşlardı. Herkes yerini bildiği için, her şey yerli yerinde, herkes kendi işiyle gücüyle meşguldü.

Timur bizim için, bahçe ortasındaki bir evin hazırlanmasını emretmişti. Bu ev karargâhtan uak değildi ve Timur'a ait bahçelerden birine çok yakındı.

29 Eylül günü Timur, karargâhtan Semerkand'e döndü ve şehrin kapılarından birine yakın konaklardan birine indi. Bu konaklar,

13 Serpilen paraların "Tanga" olduğu söyleniyor. Bunlar gümüşten yapılma ince sikkelerdir.

Büyük Hatunun istirahatı için yapılıp hazırlanmıştı. Büyük Hatunun yakınlarda ölen annesi de buraya yakın bir yere gömülmüştü. Buradaki, Timur'un indiği saray son derece mükellef ve genişti. Daireleri birbirinden ayrıydı. Henüz tamamlanmış daireler de vardı. Sanatkârlar buralarını tamamlamağa çalışıyordu.

Timur buraya geldikten sonra verdiği ziyafete bizi de davet etti. Bu ziyafete, yeni gelen elçiler çağrılıyordu. Bunlar, Katay'a (Çin'e, Hıtay bölgesine) yakın bir yerden gelmişlerdi. Eskiden bunların memleketi Çin İmparatorluğuna bağlıymış.

Bu yeni gelen elçilerin giyimi bambaşkaydı. Elçilik heyetinin başında bulunan zatın giydiği kürkün tüyleri dışarda kalmıştı. Derilerin eskiliği ve döküklüğü göze çarpıyordu. Elçinin başında, göğsüne bağlı olan bir takke vardı. Bu o kadar küçüktü ki, başını örtmüyordu. Onun için takkeyi göğsüne iliştirmişti.Diğer elçiler de kürk içindeydiler. Bunların elbiselerine göre hüküm vermek gerekseydi, olksa olsa, ocak başından henüz ayrılmış demirci olduklarına hükmederdik.

Bunlar Timur'a, kürklerden oluşan hediyeler getirmişlerdi.Bunların hepsi de hıristiyandılar. İstekleri, Toktamışın evlâdından birinin memlekete hâkim olarak gönderilmesiydi.

Biz saraya vardığımız zaman, Timur satranç oynuyordu. Kendisiyle oynayan zat seyyidlerdenmiş; yani Muhammed Peygamberin evladından (soyundan). Elçilerin getirdiği hediyeleri Timur henüz kabul etmemişti.

Ekimin ikinci perşembe günü, Timur bizi bir bahçeye gönderdi. Burası, bize refakat etmekle görevlendirilmiş olan baş kapıcıya aitti. Buraya indiğimiz zaman, rehberimiz, Timur'un, bizim de diğer frenkler gibi her gün şarap içmek alışkanlığında olduğumuzu bildiğini, fakat onun huzurunda Tatar usulünce şarap ikram olununca sıkıldığımıza dikkât ettiğini, bunun için de, burada istediğimiz gibi yiyip içebileceğimizi bildirdi. Yememiz için on at ve on koyun kesilmişti. Yemekten sonra bize altın sırmalı hil'atler verildi. Bundan başka, birer tane de yarış atı hediye edildi. Bunların hepsi Timur tarafından bize sunulmuştu.

4
Semerkand

Ekimin altıncı günü, Tatar, ordusunun karargâhında bir ziyafet verilmesini emretti. Bunun için bütün zevcelerini ve ailesini davet etti. Oğulları ve torunları da, ordu kumandanları ve Tatar asilzadeleri de gelecekti. Biz karargâhâ vardığımızda, her tarafta çok güzel çadırlar kurulmuş olduğunu gördük. Çadırların çoğu, Zerefşan nehrinin kıyısı boyuncaydı. Ve bunlar, gerçekten akıllara hayret vercek derecede güzeldi. Birbirine çok yakın olan bu çadırlar, adetâ bitişikti. Bunların bazısında her şey görünüyordu.

Timur'un bulunduğu yere yaklaştığımız zaman, bizi, istirahat edelim diye bir gölgeliğe götürdüler. Gölgelik, renk renk sırmalarla işlenmiş beyaz ketendi. Ve iplerle sırıklara bağlanmıştı. Buna benzer gölgelikler her yanda göze çarpıyordu. İlerideyse, pek yüksek ve dört köşeli bir çadır vardı. Yüksekliği üç mızrak olan bu çadırın bir ucundan diğerine eni yüz adım kadardı. Çadırın üst kısmı kule şeklindeydi ve çadır oniki direğe dayanı yordu. Direkler, mavi, altın sarısı ve sair renklerle boyanmışu. oniki direğin dördü köşelere, ikisi bunların arasına dikilmişti. Her direk üç parçadan oluşuyordu. Ama bu parçalar birbirine çok uygundu ve tam bir bütün oluşturuyordu. Faaliyete geçildiği zaman buları yükseltmek için, büyük bir arabaya benzeyen bazı araçlardan faydalanılmaktadır. direklerden her birinin kubbedeki tepesine ipekten bir perdenin ucu bağlanmıştır. Bu perdeler bir direkten diğerine uzanmakta ve dört kemer oluştur-

maktadır. Çadırın dört duvarı etrafında, alçak yapılmış galeriler vardır ve bunlar birer dört köşe teşkil etmektedir. Hepsi yirmidört küçük direğe dayanıyor. Bu direkler nispeten incedir Toplam otuzaltı direk bu muazzam yapıyı tutmakta. Buna, hepsi kırmızı olan beşyüz ip yardım etmektedir.

Bu muazzam otağın içi kızıl duvar örtüleriyle örtülmüştür. Örtülerin üzerindeki işleme çok hoştur. Bundan başka, birçok yerde altın sırma işlemeli ipekler göze çarpıyor. Otağın tavanı son derece güzeldir. Her köşede, kanatlarını kapatmış vaziyette bir kartal görülüyor. Otağın dış duvarları, beyaz, yeşil ve sarı ipekliden yapılmıştır. Dışarıda bir köşede, bakırdan yapılma bir top üzerinde bir hilâl bulunuyor. Her köşede kule benzeri bir şey yapılmıştır. Bunlara birer gizli merdivenle çıkılır. Ve bu kuleler ipeklerle sarılmıştır. Şayet rüzgâr bu otağın herhangi bir yerine etki edecek, yahut direklerden birine zarar verecek olursa, gizli merdivenden yukarı çıkılıyor ve meydana gelmiş olan bozukluk onarılıyor. Bu büyük çadır, genişliği ve yüksekliği sebebiyle, uzaktan bir kale görüntüsü vermektedir. Otağın ihtişamı bütün anlatılacaklardın üstündür. Çadırın içinde, üzeri halılarla örtülü ve üst üste birkaç şilte konmuş olan bir sedir kurulmuştur. Timur burada oturup; misafirlerini kabul ediyor. Bunun sol yanında ikinci ve biraz daha alçakça bir sedir bulunmakta ki, üzeri halılarla örtülüdür. Daha ötede, biraz daha alçak yapılmış bir sedir göze çarpıyor.

Otağın etrafında, renk renk kumaştan, bir şehir veya kaleninkine benzeyen bir duvar vardır. Bunun üzerinde, direkler üzerine yapılmış burçlar yükselmektedir. Duvar üçyüz adım uzanıyor ve yüksekliği, at üzerindeki bir adamın boyuncadır. Duvarın kapısı kemerli, iki kanatlı ve büyüktür. İpekliden yapılmıştır. Giriş kısmı çok yüksektir ve gerektiğinde kapatılabilmektedir. Girişin üzerinde de kuleler yükseliyor ki, bunlar son derece gösterişli bir şekilde tezyin edilmiş bulunuyor. "Sera Perde" denilen burası, otağı çevreleyen ve açılıp kapanmasına hâkim olan yerdir.Gözümüze çarpan diğer görüntüler arasında başka bir çadır var ki, bu da muazzam ve yuvarlak bir çadırdı. Bu çadırı,

mızrak kalınlığında ve uzunuluğunda olan sırıklar tutuyordu ve bunlar çadırın içine geçirilmişti. Köşelerdeki sırıklar ise daha yüksektir ve kubbeyi tutmaktadır.Bunların hepsi çadır kazıklarına bağlıdır ve böylece çadır dik durmaktadır. Ama bu kadar muazzam bir yapının bu şekilde tututurulmuş olması hakikaten bir harikaydı. Duvarlar kırmızı duvar bezlerinden yapılmıştır ve pek süslü değildir. Biricik süsleri beyaz kurdelelerdir. Ama bu kurdeleler avuca sığacak büyüklükte gümüşler, ve bu gümüşler de çeşit çeşit kıymetli taş ile işlenmiştir. Çadırın arka tarafında pileli bir keten kuşak vardır. Bu da altın sırma işlemelidir. Rüzgâr estikçe bunlar göze hoş görünen bir şekilde ileri geri sallanıyor. Bu çadırın da giriş kısmı (medhali) hayli yüksektir ve kapıları kapanmaktadır. Kapıları, küçük çubuklara geçirilmiş örtülerden yapılmıştır

Yakında bulunan diğer bir çadır da iplerle bağlanmıştı ve muhteşem görünüyordu. Daha ötede, bir hizada kurulmuş ve geçitlerle birbirine bağlanmış dört çadır gördük. Bu geçitler sayesinde, bir çadırın içinden diğerinin içine gidiliyordu. Bunlar, üzeri kapalı bir koridor şeklindeydi. Bu büyük meydanda daha birçok çadır gördük.

Yakın bir yerde, önceki ilk meydana benzeyen başka bir meydan vardı. Bunun etrafı, ipekli bezden bir duvar ile kapanmıştı. Bu ipekli, çini hissi verecek şekilde işlenmişti. Arada pencereler açılmıştı. Bu pencerelerden geçmeğe imkân yoktu. Çünkü her biri ince ipek iplikten örülmüş bir ağ ile kaplıydı. Bu ikinci meydanın ortasında da, önceki meydandakine benzeyen bir çadır kuruluydu. Bu da çok yüksekti ve aynı şekildeydi ve yine kırmızı kumaştan yapılmıştı. Yükseklikleri üç mızrak boyundaydı.

Önceki anlattığımız çadırın en tepesinde, oldukça büyük ve kanatları açık bir kartal vardı. Birbuçuk kulaç aşağısındaysa, çadır üzerine gümüş yaldız ile yapılmış üç şahin resmi görülüyordu. Bunlar son derece sanatkârane bir şekilde yapılmıştı. Şahin-

ler, sanki kartaldan korkmuş da kaçmak ister gibi kanatları açılmış ve bakışları kartala doğru çevrilmişti. Kartal da yukardan bu şahinlerin üzerine çullanacakmış gibi duruyordu. Dediğimiz gibi bunlar çok ustaca bir tarzda çizilmiş ve bir maksada dayalı olarak buraya konmuş gibiydi.

İkinci çadırın kapısına giden yol üzerinde renk renk ipekliden yapılmış bir gölgelik bulunuyordu. Bu, kapının önünde duranları güneşten koruyordu. Ve ileri geri götürülebiliyor, böylece çadırın her zaman serin olmasını sağlıyordu.

Tarif ettiğimiz bu iki büyük otağdan birincisi, Timur'un Baş Kadını - veya Büyük Hatun- diye bilinen karısına; ikincisi, Küçük Hatun olan ikinci karısına aittir [14].

Bu iki otağın hizasında üçüncü bir otağ daha vardı. Burada da birçok çadır kurulmuş ve bunların hepsi bir duvar ile çevrilmişti. Yine bir çok gölgelik yapılmış ve biraz önceki büyük otağlara benzeyen, fakat kendine has yanları da olan bir otağ oluşturulmuştu.

Daha ilerde de aynı manzarayla karşılaşıyorduk. Biz bunlardan onbir tane saydık. Her birinin kendine has rengi ve şekli vardı. Hepsinin etrafı kırmızı perdeyle çevrilmiş olan bu meydanlar birbirine o kadar yakındı ki, dış duvarları arasında ancak bir yol aralığı bırakılmıştı. Yapılışları tek tek asil bir manzara arzetmekteydi

Bütün bu otağlar, Timur'un kendisinin, oğullarının ve torunlarının kadınları tarafından kullanılmaktaydı. Bu şehzadeler ile hanım sultanlar, Timur gibi yaz kış burada ikamet etmektedir.

İplerle bağlanmış başka bir çadırın kumaşı ise kadifeye benzi-

14 Daha sonra görüleceği gibi, Timur'un bu sırada sekiz karısı vardı. Büyük ve Küçük Hatunlar bunların başıydı. Küçük Hatun, Büyük Hatun'un Kardeşi Emur Musa'nın kızıydı. Büyük Hatunun babasıysa, Semerkand'in eski sultanlarından Kazan Hân'dı.

yordu ve onu takip eden döt çadır vardı.

Timur, öğle üzeri gelerek en büyük çadıra girdi. Sonra bizi oraya çağırttı. Burada verilen ziyafette koyun ve beygir eti yedik. Yemekten sonra ikametgâhımıza döndük.

Ekim ayında, Salı günü ordu şerefine bir ziyafet verildi. Timur büyük otağda bulunuyordu. Biz de davet edildik ve yine yemek yedik. Ziyafetin sonunda, **Nureddin Mirza** ile **Şah Melik Mirza**, Timur'a hediyeler takdim ettiler. Bu hediyeler, ayaklı gümüş tepsiler içinde şekerlemeler, fıstık, badem ve üzüm ile hazırlanmış çöreklerden oluşuyordu. Her tepsinin üzeri ipek bir örtüyle örtülmüştü. Timur bunları saray adamları arasında paylaştırdı ve iki tepsi de bize verdi. Gitmek üzere izin istediğimizde, üzerimize gümüş paralar serptiler. Paralar arasında, üzeri işlenmiş olan küçük altınlar da vardı. Bundan sonra ziyafet bitmiş ve misafirler dağılmış oldu.

Timur, ertesi gün de ziyafet vermiş ve bizi davet etmişti. Fakat o gün şiddetli bir rüzgâr esti. Bu yüzden Timur sarayında kaldı. Resmî kabulde bulunamayacaktı. Buna rağmen ziyafeti tertipten vazgeçilmemesini emretmişti. Biz, özür beyan ederek yemeği beklemedik.

9 Ekim Perşembe günü, Timur'un en büyük oğlu Miran Şah'ın karısı **Hanzade Sultan** bir ziyafet verdi ve bizi de davet etti. Ziyafet hatun çadırlarındaydı. Çadıra yaklaştığımızda, birçok şarap güğümü gördük. Çadırlar son derece muhteşemdi. Sultan hanım derhal içeri alınmamızı emretti. Kendisine takdim olunduktan sonra karşısında oturduk. Bizden başka birçok misafir bulunduğu gibi, sultana hizmet eden kadınlar da vardı. Sultanın oturduğu yerin önüne üç-dört küçük yastık konmuştu. Kendisi bunlara yaslanarak istirahat ediyordu. Davet edildiğimiz bu ziyafet, Timur'un akrabasından birinin evlenmesini kutlamak için veriliyordu. Hanzade, kırk yaşlarındaydı. Sarışın ve şişman bir kadındı. Karşısında şarap kapları duruyordu. Şaraptan başka, Tatarların içtiği ve boza dedikleri bir içki vardı ki, kısrak sütünden yapılıyor. Çadırın içindeki hanendeler şarkı söyleyip saz

çalıyorlardı. Biz hanıma takdim olunduğumuz sırada bunlar şarap içmekteydi.

Saraya mensup büyük ve yaşlı memurlardan biri ile Timur'un akrabasından iki genç, sultan hanıma ve misafirlere şarap sunmağa başladılar. Hanım sultan şarap içerken uygulanan usûl şöyleydi.

Şarap sakiliği yapanın elinde peçete, altın kadehleri dolduranda bir tepsi bulunur ve arkalarında şarap taşıyan dolaşır. Saki kadehi sultana sunarken üç kere eğilir ve sonra kadehi verir. Daha sonra öbür hanımlara verilir.

Sakiler aynı merasimle kadehleri toplar. Şarap içmenin merasimi çok olduğu halde, bu çok çabuk vuku bulur, kadehler durmaksızın döner.

Hanımlar bir şey yemedikleri halde içiyorlardı. Arasıra da kadehi sakiye veren oluyordu. Tepsiyi yere koyan saki, kadehi bir yudumda bitiriyor ve sonra ters çevirerek, kendisine şarap ikram etmiş olan hanıma bütün kadehi içtiğini gösteriyordu.

Bu ziyafete Timur'un Büyük Hatunu da gelmişti. O da şarap içiyor ve ardından boza istiyordu. Şarap içmek uzun süre devam ettikten sonra, Büyük Hatun bizim ilerlememizi ve kendisine yaklaşmamızı emretti. Sonra bana kadehini takdim etti; fakat ben, hiç içki kullanmadığımı söyledim. Hanımların birçoğu serhoş olmuştu.

Hanzade Sultan, Timur'un ceddi olan bir asilzadenin neslindendir. Bu yüzden kaynatası katında kıymetlidir. Daha önce de söylediğimiz gibi, Miran Şah'ın zevcesidir. Timur, oğlu Miran Şah'a darılmışken, zevcesi Hanzade onu babasıyle barıştırmağa muvaffak olmuştu. Hanzade sultanın Miran'dan olma oğlu şehzade Halil yirmi yaşlarında bir gençtir.

9 Ekim günü Timur, evlenmek üzere olan torunlarından birinin

şerefine bir ziyafet verilmesini emretmiş ve bizi çağırtmıştı [15]. Ziyafet yine açıkta tertip edilecekti. Timur'un büyük zevcesi olan hanım da hazır bulunacaktı.

Bu ziyafette çok miktarda et yendi ve şarap içildi. Ziyafete gelmiş olanlar arasında hanımlar daha fazla şarap içmişti.

Düğün günü Timur, bütün Semerkand ticaret esnafının, kuyumcularının, aşçılarının, kasaplarının, terzilerinin, elhasıl bütün zanaatkârlarının davetli olduğunu ilân etti. Herkes ordunun bulunduğu çayıra gelecekti. Bütün esnaf çadır kurup malını orada satacaktı. Şehir onlardan boşalacak ve burada yeni bir şehir kurulacaktı. Her tarafta eğlenceler tertip edilecek, herkes oyuncuların marifetini seyredecek, neşelenecekti. Ve kimse Timur'un emri gelmeden buradan ayrılmayacaktı.

Bunun üzerine bütün esnaf ordunun bulunduğu yere taşınmağa başladı. Hepsi, bütün malını da birlikte getiriyordu.

Bir işe, bir mesleğe mensup adamların hepsinin kendine mahsus âdeti vardı. Hünerlerini göstermek için tezgâh kurmuş çalışıyorlardı. Bütün ordu halkı bunları seyir ve oyunlarını temaşa ederek hoşça vakit geçiriyordu.

Öte yandan Timur, ortalık yere büyük darağaçlarının kurulmasını emretmişti. Herkes eğleniyorken, fenalık etmek isteyeceklerin idam edileceği ilân olundu.

Burada, Timur'un herkesi titreten adeletinden bir misal vermek yerinde olur:

Altı sene önce Timur, harp için yola çıkarken, Semerkand şehrinin ileri gelenlerinden Dina'yı baş hâkim tayin ederek, şehri ona bırakmıştı. Yani, Dina Semerkand valisi olmuştu. Bu Dine,

15 Ali Yezdeli'ye göre, Timur bu ziyafeti, torunlarından altısını evlendirirken vermişti. Bunlar, Şah Ruh'un oğulları Uluğ Bey ve İbrahim Sultan, Miran'ın oğlu Şehzade Aydgel, ve Ömer Şeyh'in oğulları Ahmed, Seyyid Ahmed ve Bikrah idiler. Bu yazara göre, bu ziyafet bir gün sonra verilmiştir.

Timur İmparatorluğunun her yanında tanınmış ve nüfuzlu bir adamdır.

Timur seferden dönünce, bu adamın hıyanetini, halka zulmettiğini, böylece kendisine verilen yetki ve vazifeyi kötüye kullandığını öğrenmiş. Bunun üzerine Dina, Timur'un huzurunda muhakeme edilmiş. Mahkeme, idamına ve bütün servetine el konmasına hüküm verince, bu hiç tereddütsüz uygulanmış.

Timur'un bu adaleti herkesi titretiyor. Adaletin, Dina gibi çok nüfuzlu bir adam için uygulanmış olması, herkese ibret olmuştu. Hatta, dina için lehinde, koruyucu sözler söyleyen biri de idam hükmünü yemiş.

Dina'yı kurtarmak isteyen **Burunday Mirza** da, bunun için dörtyüz bin pezanta teklif etmiş. Timur, bunu memnuniyetle kabul edeceğini bildirmiş. Fakat, para hazineye girdikten sonra, Burunday'a işkence edilmesini emretmiş. Bundan maksat, kalan bütün paralarını çıkartmasıymış. İşkenceye rağmen bir şey çıkmayınca, Burunday idam edilmiş. Ancak, Burunday ayaklarından asılmış.

Bir keresinde de, Timur, sefere çıkarken sarayın ileri gelenlerinden birine, üçbin at hazırlamasını emretmiş. Sefer dönüşü atları hazır bulamayan Timur, onun idamına karar vermiş.

Timur, adaleti hep böyle tavizsiz ve tereddütsüz uygular. Meselâ, eti çok pahalı sattıkları belirlenen birkaç kasap da idam ile cezalandırılmış. Yine, kunduracı ve diğer bazı esnaf, şiddetli cezalara çarptırılmış. Öte yandan, bu şiddetli cezalara maruz kalmış esnaf, cezaların onları daha kolaylıkla soymak için verildiği düşüncesindedir.

Tatarlar arasındaki rütbe sahipleri asılarak idam edildikleri halde, sıradan halktan olan kişilerin kafası kesiliyor. Kafanın kesilmesi, çok utanç verici bir ölüm olarak kabul ediliyor.

13 Ekim Pazartesi günü verdiği ziyafete Timur bizi de davet et-

ti. Onun nezdine gittiğimizde, kabul edileceğimiz çadırın yanında iki çadırın daha kurulmuş olduğunu gördük. Bu çadırlar, şimdiye kadar gördüklerimizin en güzeliydi. Bunların içi son derece zengin bir şekilde döşenmişti. Her taraf altın sırmayla işlenmişti. Bu ihtişam,tasavvur edilebilecek olanın üstündeydi. Çadırları kaplayan cidarlar kıpkırmızı örtülerdendi ve bunlar harikulâde bir tarzda sırmayla işlenmişti. Dış duvarlar daha yüksekti. Medhalleri de daha muazzamdı. Her kapının üzerinde kemerli bir kubbe yükseliyordu. Kemer ve bunun tepe kısmı altın sırma işlemeliydi. Medhalin tam ortasında yükselen kubbe de aynı işlemeli perdelerle örtülmüştü. Duvarlarda (cidarlarda) açılmış olan pencereler ince ipek ipliklerle örülmüştü.

Meydanın birinde de birkaç çadır kurulmuş ve her biri en muhteşem bir tarzda süslenmişti.

Yandaki ikinci meydanı çevreleyen çadırdan duvar, zeytuni dedikleri beyaz ipekten ve süssüzdü. Bir giriş kısmı (medhali) ve duvarlarında diğerleri gibi pencereleri vardı. İç kısımda birbirinden farklı çadırlar vardı. Bir meydandan diğerine kolaylıkla geçilebiliyordu.

Anlattığımız bu yerleri, Timur'un nezareti altında verilen büyük ziyafet günü, ziyafette bir dağınıklık olmaması için, gezip görmemize izin verilmedi. Ancak ertesi gün gelip buraları teker teker gezdik.

Biraz ötede kurulmuş olan ikinci bir otağ, Timur'un ziyafet verdiği otağa çok benziyordu. Sadece bu otağ beyaz ipeklidendi ve her yanı renk renk desenli ve sırmalı kumaşlarla süslenmişti.

Ziyafette hazır bulunmak için geldiğimiz zaman, bir gölgelikte biraz oturduk. Bu esnada, Timur'un otağı ile etrafındaki çadırlar arasında birçok şarap güğümleri bulunduğunu gördük. Bunların arasından kimsenin geçmesine izin verilmiyordu. Kılıç, yay ve ok taşıyan atlı muhafızlar burada, yaklaşacak biri olursa vurmağa hazır bekliyordu. Buna dikkât etmeyen birkaç kişinin yara-

landığını, hattâ öldüğünü gördük. Cesetler otağın dışına atılmıştı. Çünkü muhafızlara, her kim buraya yaklaşacak olursa öldürülmesi için çok kesin emir verilmiş.

Etrafımızda, bizim gibi Timur'un gelmesini bekleyen bir çok kimse bulunuyordu. Her gölgeliğin altında büyük şarap güğümleri vardı. Bu güğümlerin her biri altmış galon şarap alacak büyüklükteydi.

Demin dediğimiz gibi, gölgelikte oturmuş bekliyorken, bize, Timur'un Afganistan'dan gelen torunu ile görüşeceğimiz bildirildi. Bu torun, Afganistan umumi valisiydi. Timur onu yedi senedir görmediği için gelmesini istemiş. Şehzade de, bir - iki gün önce Semerkand'e gelmiş. Bu, Timur'un en büyük evlâdı **Cihangir**'in oğludur. Cihangir, Timur'un en sevdiği evlâdıdır. Cihangir ölünce, Timur'un bu sevgisi, onun oğlu olan bu şehzadeye yönelmiş. Bu genç şehzadenin adı, **Pîr Mehmed** idi.

Kırmızı ipekliden bir çadırda gördüğümüz şehzade, alçarak bir sedirin üstünde oturuyor ve etrafında birçok zevat bulunuyordu. Onun karşısına götürüldüğümüzde, diz çökmemizi söylediler. Çöktük. Burada âdet olan hürmet hareketlerinden sonra oturduk. Pîr Mehmed son derece gösterişli elbiseler giymişti. Sırtında zeytuni ipekten sırmalı bir elbise vardı. Elbisenin önü, göğüs ve arka kısmı sırmalıydı. Başında, inciler ve diğer kıymetli mücevherle süslü bir başlık bulunuyordu. Bu başlığın tepe kısmında iri yakut parlıyordu. Orada bulunan zevat kendisine son derece hürmet gösteriyordu.

Şehzadenin karşısında iki pehlivan güreşiyordu. Bunlar deriden yapılmış kolsuz elbise giymişlerdi. İkisi de birbirini yenemeyecek gibi görünüyordu. Ama, işi artık bitirmeleri bildirilince, biri öbürünü yakalayıp kaldırdı ve yere attı.

Gün boyunca bütün elçiler Timur'un bu torununu ziyaüret ederek hürmet arzettiler.

Genç şehzade yaklaşık yirmiiki yaşındaydı. Rengi sarı ve sakalı

yoktu. Kendisine "**Küçük Hindistan Emiri**" diyorlar. Fakat burada aldığımız malûmata göre, Hindistan'ın asıl hükümdarı, adını bilmediğimiz bir hıristiyandır. (Hindistan'ın merkezi Delhi şehridir.) Timur bu hükümdar ile harbetmiş. Önce, Hindistan fillerinin hamlesi önünde gerilemek zorunda kalmış. Fakat sonra Timur buna karşı bir tedbir düşünmüş: Harp meydanına otla yüklü devler sevketmiş. Harp başlar başlamaz otlar ateşe verilmiş ve bunun üzerine, sırtında ateşe yanan devlerden ürken filler kaçışmağa başlamış. Fillerin ateşten korktukları anlaşılıyor.Bize söylendiğine göre bunun sebebi, filin gözlerinin küçük olmasıdır. Timur'un fillere karşı aldığı tedbir başarılı olunca, Hindistan kralı mağlûp olmuş. Bundan sonra Hindistan'ın büyük bir kısmı Semerkand devletine katılmıştır. O bölge dağlık olmakla beraber ahalisi kalabalık, şehirleri mamur, köyleri zengin ve arazisi verimlidir.

Hindistan kralı firar ettikten sonra dağlara sığınmış yeniden asker toplamağa başlamış. Timur ise tekrar harbe istekli olmadığından geri dönmüş. Hindistan kralı da onu takib etmemiş.

Halen oraları Timur'un bu torunu tarafından idare ediliyor. Hindistan'ın kalan kısmı Hint kralının idaresindedir. Buranın güney sınırı (yani Basra Körfezine kadar) büyük ve zengin bir şehir olan Ormz'a kadar uzanmaktadır. Gerisi, demin sözünü ettiğimiz Hindistan'ın hükümdarının idaresindedir. Hadise, oniki yıl evvel olmuştur.

Timur tarafından fetholunmayan Hindistan tarafı, hıristiyanlarla meskûndur. Bunlar arasında Araplar ve Yahudiler varsa da, bunlar hıristiyanların hükmü altında yaşıyorlar (*)

(*) **Yayıncı nın Notu:** Clavijo'nun Hindistan ve kralı hakkında yazdığı bu şeyler, tarihi gerçeklere tamamen zıttır. Hinduları kastettiğini düşünsek bile, yazdıklarının bu kadar masumane bir yanılgıdan ibaret olmadığı bellidir. Timur'un Hindistan'ı fetih olayına gelince: Müslüman Tuğluk Sultanlığı'nın en parlak hükümdarı ve sultanlığı adeta bir imparatorluk hacmi ve gücüne ulaştıran "Firuz Şah 790 (1388)'de, seksenüç yaşında öldü.

Asillerle saray ailesi şehzadeleri arasında uzun süren bir mücadelenin sonunda hânedanlık önemsiz bir duruma düştü ve Firûz Şah tarafından yapılmış olan bütün güzel eserler tahrip edildi. 801 (1398)'de Timur, Delhi üzerine yürüdüğünde devlet böyle bir başıboşluk içindeydi. Sultanlığın kuvvetleri Delhi yakınlarında kesin bir şekilde yenildi. Timur sadece Delhi'den değil, yolunun üzerindeki bütün bölgeden muazzam ganimet elde etti. (...) Hanedanlığın son hükümdarı Mahmut, Cihanın efendisinin *Delhi'den Pâlam'a kaçışı hakkında yazı* şeklinde bir hicivi haketti. (...)

"Hızır Han adında bir adam Firûz Şah tarafından Multan valiliğine atanmıştı. Timur, sultanlığı istilâ edince Hızır Han kaderini ona bağladı ve Pencap ile Yukarı Sind'in valiliğine atandı." (İslâm Tarihi- The Cambridge- İst. 1989)

5
Timur'un Ordugâhında

Şehzade Pîr Mehmed'e takdim edildikten sonra, öğle vaktini beklemek üzere tekrar gölgelikte oturduk. Timur hususi çadırından çıkarak büyük kabul otağına gelecek ve bizi orada kabul edecekti.

Vakit tamam olunca Timur, akrabasından birçok kişiyle birlikte otağa geldi ve diğer yabancı elçilerle beraber bizi de kabul etti.

Biz elçiler kıdem sırasına göre oturduktan sonra, topluluğu eğlendirmek için düzenlenen oyunları seyrettik. Önce, sırtı kırmızı ve yeşil gibi birçok renge boyanmış olan filler geldi. Bunların her birinin sırtında, bir kaleyi andıran tahtırevanlar vardı. Birçok oyun gösterdiler. Filler oynuyorken defler çalınıyor ve bununla birlikte fillerin çıkardığı tuhaf sesler duyuluyordu. Bir yandan da Timur'un huzurunda ince sazlar çalınıyor, hanendeler şarkı söylüyordu. Timur'un oturduğu yerin yakınında üçyüzden fazla şarap sürahisi duruyordu.

Bir masanın üzerinde iki tulum kımız vardı.Hizmetçiler bunları karıştırıyor, içine şeker atıyor ve misafirlere şarabın yanısıra kımız da sunuyorlardı.

Bütün hazırlık tamamlanınca, Timur'un baş zevcesi Büyük Hatun çadırından çıkarak göründü. O da ziyafete katılacaktı. Kırmızı ipekliden, altın sırma işlemeleri olan bir elbise giymişti. Eteği, yerde sürünecek kadar uzundu. Ve bu eteği onbeş kadın

taşıyordu. Hatunun yüzü beyaz kremle sıvanmıştı. Bundan dolayı, beyaz kağıttan yapılmış bir maske taşıyor gibiydi. Burada kadınlar yaz-kış bu maskeyi taşıyor. Böylece yüzlerini yazın yakıcılığından ve kışın donduruculuğundan korumuş oluyorlar. Saraya mensup kadınların hepsi böyleydi. Büyük Hatun yüzüne ayrıca ince beyaz bir örtü de örtmüştü. Başlığı bir miğfer tepesi gibiydi. Ve bu başlık inciler, yakutlar ve firuzelerle süslüydü. Başlığın kenarında halis altından bir file vardı ki büyük inciler ve mücevherlerle işlenmişti. Ayrıca üzerinde üç de büyük yakut parlıyordu. Bu yakutlarında bir tüy asılıydı. Büyük Hatun içeri girerken bu tüy dalgalanıyordu. Saçları arkaya serpilmişti. Ve kapkaraydı. Burada en makbul olan saç rengi de budur. Kadınlar saçlarını hep bu renge boyuyorlar. Büyük Hatunun maiyetinde birçok kadın vardı. Başının üzerine de beyaz ipekliden bir şemsiye açılmıştı. Yüzüne güneş vurmaması için bu şemsiye tam başının üzerinde tutuluyordu. Harem ağaları da birlikteydi.

Büyük Hatun Timur'un yanıbaşına oturdu. Yalnız, oturduğu sedir biraz alçakçaydı. Yanında gelen kadınların bir kısmı içeri girerken, diğerleri dışarıda kaldı Yaninda kalan kadınlar üç taneydi.

Büyük Hatun oturduktan sonra, Timur'un ikinci hanımı geldi. O da benzer elbiseden giymişti. Aynı merasimle içeri giren bu hanım, birinci hanımın biraz gerisinde oturdu. Ona, Küçük Hatun deniyordu.

Sonra üçüncü zevce aynı merasim dairesinde içeri girdi. Kendisine ayrılan yere oturdu.

Bu şekilde dokuz hanım sultan içeriye girdi ve her biri kendi yerinde oturdu. Hepsi de aynı şekilde giyinmiş, aynı mücevherlerle süslenmişti. İçlerinden sekizi Timur'un zevcesi, biri, torunlarıdan birinin haremiydi.

Timur'un zevceleri şu ünvanları ile anılıyor:

"**Büyük Hatun**": Önceden de anlattığımız gibi, bu hanım krali-

çe mevkiindedir. Kendisi, daha evvel Semarkand hükümdarı olan zatın kızıdır. Adı, **Kazan Han** olan bu hükümdar, İran'dan Şam'a kadar hakimdi. Kazan Han, anne tarafından asil olmakla beraber, babasının kim olduğu meçhulmüş. Han, cesur bir hükümdar olduğundan birçok zafer kazanmış, kanunlar ve emirler çıkarmış. Bunlar halen Timur'un idaresindeki yerlerde geçerlidir.

Timur'un ikinci zevcesi, "**Küçük Hatun**" diye anılır. Bu hanım, **Tuman Ağa** adındaki bir emirin kızıdır [16]. Tuman Ağa, Andrabh ülkesinin hakimiydi.

Üçüncü zevce: "Tükel Hatun"

Dördüncü zevce: "Çolpan Mülk"

Beşince zevce: "Mundasege Hatun"

Altıncı zevce: "Vengaraga Hatun"

(Metinde her nedense yedinci zevce zikredilmiyor.)

Sekizinci ve sonuncu zevce "Cevher Hatun"dur ki, Timur bununla geçen Ağustos ayında evlenmiştir [17].

Bütün bu hanımlar yerine oturduktan sonra içki faslı başladı ve uzun süre devam etti. Onlara önce şarap, ardından kısrak sütü (kımız) verilmişti.

Timur, beni ve arkadaşım olan rahip Alfonso'yu huzuruna çağırdı. Alfonso'ya kendi eliyle bir kadeh şarap uzattı. Benim şarap içmediğimi biliyordu. Timur'un elinden alınan şarap, bir merasime uyularak içilir. Kişi, buraz uzaktan sağ dizini yere değdirir. Kalkıp bir adım attıktan sonra iki dizi üstüne çöker. Tekrar ayağa kalkıp Timur'a yaklaşınca, diz çöküp kadehi alır.

16 Clavijo burada yanılıyor. Çünkü, hanımın adı "Tuman" ve babasının adı "Emir Mustafa'dır.

17 Clavijo, Cevher Hatun'dan bahsederken, "Cevher"in "kalbler melikesi" manasına geldiğini ilâve ediyor ki, bu yanlıştır.

Sonra gerileyip tekrar diz çöker ve bir yudumda bütün kadehi bitirir. Bundan sonra elini başının üzerine koyarak Timur'u selamlar. Alfonso bu şekilde şarabı içtikten sonra, bize rehberlik eden iki görevliyle birlikte yerimize döndük.

Bizim adamlarımız da bir tarafta ağırlanıyordu. Timur'un huzurunda bulunmaya lâyık görülmeyen elçiler veya adamları, başka çadırlarda içer. Onlar da çadırlarında yiyip içip eğleniyordu. Timur, özel bir lütuf eseri olarak, bizim adamlarımızın bulunduğu çadıra kendi içtiği şaraptan gönderdi.

Bir taraftan içki içiliyorken, diğer taraftan eğlenceler tertib ediliyordu. Önce önümüzden filler geçti. Her filin sırtında kaleye benzeyen bir tahtırevan vardı. Tahtırevanın her köşesine bir bayrak dikilmişti. İçinde de beş-altı adam bulunuyordu. Bir adam da, elinde bir sopa, filin ensesindeydi. Kapkara olan fillerin sırtında tek kıl yoktu. Ancak kuyrukları deve kuyruğu gibi tüylüydü. Bir fil, dört-beş öküz büyüklüğündeydi. Şekli çok kaba olan filin bir yerinde bile incelik yoktur.

O gün fillere birçok oyun oynatıldı. Önce atlarla yarış ettirdiler. Filler birden koşmağa başlayınca, ayaklar altında yer sarsılıyordu. Gerçekten, fillerin saldırısına karşı duracak bir insan veya hayvan düşünülemez. Savaşta bir fil bin piyadeye bedel sayılır. Çünkü filler saldırıya geçince, rasgele her şeyi çiğneyip geçiyorlar. Hele yaralandıkları zaman, daha şiddetle ve dehşet verici bir hızla saldırıyorlar. Dişleri ancak yukarıya doğru uzandığından kesilip ucuna kılıç gibi silahlar bağlanıyor. Filler bunlarla her tarafa saldırıp ortalığı kasıp kavuruyorlar. Bir fil iki gün yemeden ve durmadan yürümeğe dayanıklıdır. Özellikle savaş sırasında bir fil üç gün bir şey yemeden savaşabilir.

Timur ile zevceleri bir müddet şarap içtikten sonra yemek emrettiler. Birçok at ve koyun kesilip kızartılmış ve misafirlerin önüne konmuştu. Yalnız etle beraber ekmek verilmemişti. Üçyüz hizmetçi misafirlere hizmet ediyordu. Yemek taşıyan araba ve develer durmadan gelip gidiyordu. Masalar kurulmuş, etten

sonra pilav, ardından da çeşitli tatlılar gelmişti. Ortalık kararduğı için fenerler yakılmıştı.

Kadınlar, erkekler, herkes yiyip içiyordu. Ziyafet ve eğlence sabaha kadar devam edecekti. Çünkü Timur'un bir torunu evleniyordu ve gelin de akrabadandı. Biz eğlencenin sabaha kadar devam edeceğini anladıktan sonra, başkaları gibi müsaade isteyerek ayrıldık. Timur ile zevceleri ve diğer akraba kadın sultanlar düğünü kutlamağa devam etti.

16 Ekim Çarşamba günü, Timur bir ziyafet daha verdi. Bizi yine davet etti.

Ziyafet başka bir otağda veriliyordu. Timur ile aynı çadırda oturuyorduk. Şarap kadehleri durmadan dönüyordu. Şaraptan sonra yemek yendi. Ve eğlence bütün gün devam etti. Buradan ayrılırken herkes iyice sarhoş olmasına rağmen, Timur tek başına ve çok neşeli duruyordu. Biz de izin isteyip ayrıldık. Ertesi gün Büyük Hatun'un ziyafet günüydü. Biz buraya da davet edildik. Hanımın çadırı son derece süslüydü. Ziyafet yeri, birçok süslü çadırın bulunduğu bir meydan idi. Misafirler çoktu. Dış memleketlerden gelen bütün elçilere davetiye gönderilmişti. Sarayın erkek - kadın bütün mensupları da davet edilmişti. Meydanın etrafını çeviren dış çadır duvarlar, rengârenk süslerle işlenmiş beyaz kumaştandı.

O gün, Timur'un akrabasından olan bazı yüksek mevkili kişiler bizi alıp götürdü ve meydanın girişine yakın bir yerdeki çadıra yerleştirdiler. Çadırın iç tarafı kırmızı ve beyaz renkteydi. Buraya bol yiyecek ve şarap getirilerek bize sunuldu. Yemekten sonra Büyük Hatundan haber gelince, bize bütün çadırlar gösterildi.

Çadırların hepsi son derece muhteşemdi.İçlerinden biri çok yüksek ve sırıklara dayanan türdendi. Dış kısmı kırmızı ipekli kumaştandı. Ve gümüş yaldız ile desenlenmişti. Bunun içi de, dışı da fevkalâdeydi. İşlenmeden bırakılmış bir yeri bile yoktu.

Birbiri ardına iki kapısı vardı. Kapılar ince çubuklarla örülmüş ve bunun üzerine kül rengi ipekliler gerilmişti. Bu yüzden, kapılar kapalıyken rüzgâr içeri girebiliyor; ve dışarıdan içerisi görülmezken, içerden dışarısı rahatça görülüyordu. İç kapı çok yüksekti. Öyle ki, bir adam at sırtından inmeden rahatça geçebilirdi. Bu iki kapıda bulunan gümüş yaldızlı levhaların içinde, etrafı mavi renkte çerçevelenmiş altın levhacıklar göze çarpıyordu. Bunlar o kadar güzel yapılmıştı ki, Tataristanda yahut İspanyada böyle bir şeyin yapılabilmesi imkânsızdı.

Dikkâte değer bir şey: Çadır kapılarından birinde Saint Paul'ün, diğerinde de Saint Piere'in resminin bulunmasıydı. Bize dendiğine göre, bu çadırlar Bursa'dan getirilmiş. Timur Bursa'da Bayezid'e ait bir hazine ele geçirmiş, bunları da onun içinde bulmuşlar.

Çadırın ortasındaki bir sandığın üzerinde kadehler ve tabaklar duruyordu. Bir insanın göğsüne gelecek kadar yüksek olan bu sandık halis altındı. Üzeri en muhteşem şekilde işlenmiş, ayrıca büyük inciler ve kıymetli elmaslarla süslenmişti. Kapağın ortasında, küçük bir ceviz büyüklüğünde kıymetli bir mücevher vardı. İçki kadehleri bu sandıkta saklanıyordu. Bütün kadehler altından yapılmış ve en kıymetli mücevher ve büyük incilerle süslemişti. Sandığın üst kısmında, tam ortada, açık yeşil büyük bir zümrüt vardı. Yine altından yapılma iki karış yüksekliğindeki bir sehba da sandığın karşısında yer alıyordu. Bu da büyük inciler ve zümrütlerle süslenmişti. Buraya yakın bir yerde, yine altından bir ağaç vardı. Bir adam boyunda olan bu ağacın meyvaları yakut, zümrüt, zebercet ve firuze idi. Dalların üzerine altından yapılmış küçük kuşlar kondurulmuştu. Kuşların bir kısmının kanatları, uçuverecekmiş gibi açıktı. Bu ağacın gerisinde gümüş yaldızla boyanmış tahta bir perde vardı ve bunun önünde bir divan uzatılmıştı. Divanın üzerine yaprak ve çiçek şekilleriyle bezenmiş şilteler yayılmıştı. Çadırın öte tarafında da bir perde ve divan görülüyordu. Zemin ise ipek halılarla döşenmişti.

Büyük Hatun'un çadırındaki bu şahaneliği temaşadan sonra, Timur'un bulunduğu çadıra gittik. Timur, misafirleriyle oturmuş şarap içiyrdu. Evvelce de söylediğimiz gibi, Timur, torunlarından birini, yine akrabadan olan bir kız ile evlendirmişti. Yeni evlenen bu çift de ayrı bir çadırda bulunuyordu. Buradaki asıl çadır bir baraka gibi kurulmuştu. Duvarlar kırmızı kumaş üzerine işlemeli örtülerle kaplanmıştı. Barakayı dıştan yer yer parmaklıklı yerler (maksureler) çevreliyor ve bunlar iç dairelere bağlanıyordu. Çünkü barakaya benzeyen çadırın pencereleri bunlara açılıyordu. Pencereler aralıklı açılmış ve ipekten örülmüş ağlar gerilmişti. Bu yüzden içerden dışarısı rahatça görülüyordu. Maksurelerin tavanları barakaya benzeyen çadırın duvarlarına bitiştiğinden, bütün yapı tek parçaymış gibi görünüyordu.

Buraya varınca bizi, güzel bir kemere açılan medhale yakın bir yerde oturttular. Üstü bir kubbe şeklinde düzenlenmiş olan bu medhalden, iki kenarında duvar bulunan, üzeri örtülü geniş bir yol (koridor) uzanıyordu. Bu yolun sağından, biraz önce sözünü ettiğimiz maksurelere, solundan da son derece mükellef bir daireye gidilmektedir. Medhalin ön kısmı, çadırın asıl büyük tarafını oluşturmaktadır. Ve duvaraları hep altın sırmayla işlenmiştir.

Medhalin geniş yolu üzerinde kurulmuş olan geniş bir çadırın içinde Timur ve arkadaşları şarap içiyor ve gürültüyle sohbet ediyorlardı.

Bütün bu çadırlar o kadar güzel süslenmiş ve o kadar muhteşemdi ki, lâyıkıyle tarife imkân yoktur. Bunların değeri ve ihtişamı hakkında bir fikir edinebilmek için, ancak görmek lâzımdır.

Bu çadırları gezip temaşa ettikten sonra, ahşap bir binaya girdik. Her tarafı yaldız ve mavi boyalı olan bu yapı, icabedince sökülebiliyor ve yeniden kurulabiliyordu. Bu, Timur'un ibadet ettiği cami idi. Timur nereye gitse, bu seyyar camii de berabe-

rinde götürüyordu. Bütün seferlerde, muharebelerde bu cami Timur'un otağında kuruluyordu.

Çadırlar arasında yeşil renkte olan biri vardı ki, içi sincap derileriyle kaplanmıştı ve iki karyolası bulunuyordu.

Başka bir çadırın içi de en kıymetli kürklerle döşenmişti. Bu kürklerin her biri Tataristanda onbeş altına alındığı halde, Avrupa'da çok daha pahalıdır.

Buna benzer birçok çadırı gezdik. Timur'a ait olan bu çadırlardan başka, ordu kumandanı ve subaylara ait birçok çadır daha vardı. Ordugâhtaki çadırların sayısı kırk-elli bin olarak tahmin edilebilir. Bu manzara son derece muhteşemdi. Daha ötelerde, ordugâhın dışındaki bağ ve bahçeler içinde de çadırlar vardı. Bütün bu bağ ve bahçeler, her tarafta akan su yollarıyla sulanmaktaydı.

Timur, devletinin bütün ulularını düğün dolayısıyle davet etttiği için, Semerkand'de, Bedahşan emirini gördük. Bedahşan memleketi yakutlarıyla meşhurdur. Emirin yanında birçok adamı vardı. Kendisine takdim olunduğumuz zaman, Bedahşan'da yakutları nasıl bulup çıkardıklarını sorduk. Emir bize, nezaketle cevap verdi. Bedahşan'a yakın bir dağ olduğunu, Bedahşan tacının buradan çıkarıldığını, dağda damar bulunduktan sonra dikkatle araştırıldığını, iyice arıtıldıktan sonra taşların kullanıldığını anlattı. Timur burasının muhafazası ve hukukunun teminine ehemmiyet vermiş. Bedahşan'ın merkezi, Semerkand'e on günlük mesafededir.

Ziyafette hazır bulunanlardan biri, Akvivi şehrinin valisiydi. Burası zebercetleriyle meşhurdur. Bu şehir de Semerkand'e on günlük mesafededir.

23 Ekim günü, Timur büyük bir ziyafet daha verdi. Davetliler yine kalabalıktı. Bol bol şarap içiliyordu. Misafirler bu ikramı Timur'un özel lûtfu sayıyordu. Herkes şen şakraktı. Timur'un zevceleri de ziyafete katıldı. Bu hanımların her biri, daha önce

tarif ettiğimiz şekide giyinmişti. Bütün gün devam eden ziyafet akşam üzeri son buldu.

30 Ekim günü, Timur karargâhtan ayrılarak Semerkand şehrine döndü. Şehirdeki ikametgâhı, son zamanlarda yaptırdığı camiinin yanıbaşındaydı. Timur'un torunlarından şehzade **Mehmed Sultan** burada gömülüydü [18]. Mehmed Sultan, Ankara Savaşında Bayezid'i esir almıştı. Bir süre sonra da vefat etmişti. Timur bu torununu çok sevdiğinden, bu camii onun hatırasını yaşatmak için yaptırmış, naaşını buraya gömdürmüştü. Camiinin içi ve dışı, altın yaldızlı ve mavi renklerdeki muhteşem çinilerle kaplanmıştı.

Timur o gün, camie yakın olan sarayına inmiş, torununun bu camiye defni dolayısıyla yapılacak merasime katılmak istemişti.

Timur'un bu torunu şehzade Mehmed, Anadolu'da öldükten sonra, cesedi Semerkand'e nakledilmiş, camiinin içinde defni için bir türbe yapılmıştı. Timur, karargâhtan döndüğü gün, inşa olunan türbeyi görünce beğenmemiş ve çok alçak yapıldığını söyleyerek duvarların yıkılmasını ve yeniden on gün içinde yapılmasını emretmişti.

Türbe yıkılıp yeniden yapılmağa başlanmış ve gece gündüz durmadan çalışılmıştı. O arada Timur iki üç defa gelerek inşaatı teftiş etmişti. Yorgunluk ve yaşlılık sebebiyle ata binemediğinden, bir tahtırevan içinde gelip duruma bakıyordu.

Türbe, emirde belirtilen müddet içinde yeniden inşa edildi. Bu kadar büyük bir yapının bu kadar kısa bir zamanda tamamlanması hayret edilecek bir şeydi.

O gün Timur bu münasebetle marasimin yapılmasını emret-

18 Şehzade Mehmed Sultan, Ankara savaşından sonra, 1402'de Karahisar'da ölmüştü. Mehmed, Timur'un, 1375'de vefad eden en büyük oğlu Cihangir'in oğluydu. Anası, Hanzade Sultandır. Bu kadın daha sonra Timur'un diğer oğlu Miran Şah ile evlenmişti.

mişti. Daha sonra bizi kabul ederek, sarayın büyüklerinden Şeyh Melik Mirza eliyle bize hil'atler ihsan etti. Bundan başka bize, yakası kürklü deriden yapılmış birer palto, başımızı iyice örten birer başlık ve içinde 1500 parça gümüş para bulunan birer kese verildi. Timur'a teşekkür ettik. O da, ertesi gün kendisini ziyaret etmemizi söyledi.

Timur, geri dönmemiz için bize izin verecekti. Biz de, hayırlı bir saatte, Timur'un bir evlâd gibi kıymet verdiğini söylediği İspanya Kralının yanına dönecektik.

6
Semerkand

Torununun defni için yapılan türbenin tamamlanmasından sonra Timur, Semerkand şehrinin imar ve tezyini ile meşgul olmağa başladı. Her sene buraya, Katay, Hindistan ve Tataristan gibi birçok memleketten yığın yığın ticaret malı geliyordu. Semerkand'de bütün bu malların yerleştirilip korunacağı ve münasip bir şekilde sergilenerek satışa sunulacağı bir yer yoktu. Timur, şehrin bir ucundan diğerin uzanan bir cadde düzenlenmesini emretti. Bu caddenin iki tarafına mağazalar yapılacak, ticaret eşyası burada sergilenip satılacaktı. Bu emrin yerine getirilmesi iki kişiye verilmişti. Bu iş gece gündüz devam edecek, aksadığı takdirde bu iki görevlinin kellesi vurulacaktı. Bu yüzden iki sorumlu derhal işe koyularak, caddenin uzanacağı hat üzerindeki evleri yıktırarak yolu açmağa , enkazı taşıtmağa başlamışlardı. Yani her vasıta ile faaliyete tümden seferber oldular.

Evlerinin yıkılmasından dolayı şikayete gelenlerin ne dedikleri dinlenmiyordu. Bu bakımdan, evlerinin yıkım sırası gelenler, evi hemen boşaltmak zorundaydı.

Bütün evlerin yıkımından sonra ustalar işe girişmiş, karşılıklı mağazaları yapıp tamamlamışlardı. Her mağaza iki odadan oluşuyordu. Bunlardan biri önde, öbürü arka taraftaydı. Üzeri de örtülen bu upuzun çarşının her şeyi tamamlandıktan sonra tacirler gelip yerleşmişlerdi. Çarşının içinde çeşme ve fıskıyeler de yapılmıştı.

Çarşının yapım gideri Semerkand ahalisine yükletilmişti. Gün-

düz çalışanlar akşam olunca yerlerini gece işçilerine bırakıyor, onlar işi devam ettiriyorlardı. Şehrin bir ucundan öbürüne uzanan bu büyük kapalı çarşı yirmi günde tamamlanmıştı. Gece gündüz inşaatın devam ettiği bu yerden çıkan gürültü müthişti. Sanki bütün zebani orada haykırıyordu. İşler bittiği halde, evi yıkılan adamlar sızlanmağa devam ediyor, fakat şikayetlerini Timur'a arzedemiyorlardı. Bunun üzerine bu kişiler düşünüp taşındıktan sonra, bazı seyyidlere müracaat ederek hallerini ve çaresizliklerini anlatmışlar, kendilerine aracılık etmelerini rica etmişlerdi. Seyyidler, Peygamber'in soyundan oldukları için, Timur'dan çok hürmet görüyorlardı. Neticede; seyyidler davayı ele alarak, bir gün Timur ile satranç oynarken şikayeti ona anlatmışlar, evleri yıkılan adamlara tazminat verilmesinin uygun olacağını söylemişler. Lâkin Timur bundan hiddete kapılmış. Bütün Semerkand arazisinin kendisine ait olduğunu söylemiş.Ama, bununla beraber, meseleyi araştıracağını da ilâve etmiş.

Timur'un bu söz ve tavrı seyyidleri müteessir etmekle beraber, kellelerini kurtardıkları için Allah'a şükretmişler. Ve Timur'a karşılık olarak, ne yaparsa isabet ve keramet gösterdiğini söylemişler.

Timur'un baş zevcesi Büyük Hatunun annesi için yaptırdığı cami, Semerkand'de gördüğümüz bütün yapıların en muhteşemi ve en güzeliydi. Bu caminin inşası tamamlandıktan sonra, Timur, caminin giriş bölümünü çok alçak bularak yıkılmasını emredince, hemen yıkılmış ve en kısa zamanda yeniden tamamlanması emir olunmuştu. Timur, bu iş için saraydan iki kişi görevlendirmişti.

Bu sırada Timur çok zayıf düştüğü için yürüyemiyor ve ata binemiyordu. Bu yüzden de daima tahtırevan içinde gideceği yere gidip geliyordu. Bu şekilde sabah akşam caminin önüne gelerek inşaatın ikmalini teşvik ediyordu. Bazen burada yemek yediği oluyor ve bu sırada, köpeklere kemik atar gibi, temel kazan ameleye et parçaları atıyordu. Timur, ameleyi bu şekilde oldu-

ğu gibi, bazen üzerlerine para serperek de teşvik ediyordu. İnşaat bu şekilde devam ediyorken kar yağmağa başlamış ve bu yüzden inşaat durmuştu.

1 Kasım Cuma günü, Timur'u ziyaret ederek, memleketimize dönmek için izin almak istedik. Timur, inşa edilmekte olan camiinin yakınında ikamet ediyordu. Sabahtan öğleye kadar Timur'un emrini bekledik. Öğleyin Timur bir çadırdan çıkarak sahanlıkta bir sedirin üzerine oturdu. Yemeği buraya getirildi. Timur yemeğini yedikten sonra, bize haber göndererek, meşguliyeti sebebiyle bize veda edemeyeceğini bildirdi. O gün, Hindistan'a dönmek üzere olan torunu Pîr Mehmed'i kabul etti. Ona oklar, hil'atler, silahlar ve türlü hediyeler verdikten başka, adamlarına da birçok hediye dağıttı.

Cumartesi günü tekrar müracaaat ederek huzura kabulümüzü istedikse de, Timur'un o gün çadırdan çıkmayacağı, çünkü hasta olduğu haber verildi. Biz beklemekte devam ettik. Nihayet Timur'un en yakın adamlarından biri yanımıza gelerek, kaldığımız yere dönmemizi söyledi. Biz de derhal geri döndük.

Ertesi gün tekrar saraya giderek kabul edilip edilmeyeceğimizi anlamak istedik. Uzun bir beklemeden sonra, Timur'un üç yakın adamı yanımıza gelerek, bizi kabul edemeyeceğini söylediler. Saray ilerigelenleri, bizim davet almadan gelmemizden rahatsız olarak, rehberliğimizi yapan Tatara ceza vermek kabilinden burnunu delmek istediler. Tatar, bizi kendisinin getirmediğini söyleyerek bu cezadan kurtulduysa da, dayak yemekden kurtulamadı.

Bu sırada Timur'un hastalığından, saraydaki herkes endişe içindeydi. Devlet işlerini, Timur'un en yakını olan üç mabeyncisi idare etmeğe çalışıyordu, fakat bunlar da ne yapacakları konusunda çok rahat değildiler.

Biz, bir emir çıkıncaya kadar bekleyecektik. Bu durum içinde sabızsızlanıyor ve saraya giderek izin taleb etmeğe cesaret edemiyorken, mabeynciler bir kişi göndererek Timur adına, memleketimize dönmememizi emrettiler. Bu emre göre, ertesi günü

şafakla beraber hareket etmemiz gerekiyordu. Mısır Sultanından ve Anadoludan gelen elçiler de bizim gibi hareket edeceklerdi. **Karvo Tuman** adında bir Tatar bize Tebriz'e kadar refakat edecek, yolda istirahatimizle ilgilinecek, lâzım olan at ve erzakın teminini sağlayacaktı. Mabeynciler her şehirde ağırlanmamız için emir vermişlerdi. Tebriz'e ulaştığımızda, Timur'un torunu **şehzade Ömer** bizi karşılayacak ve buradan her heyeti kendi memleketine doğru uğurlayacaktı.

Biz bu emri itiraz ile karşıladık. Çünkü Timur bizzat bize izin vermemiş ve İspanya Kralından getirdiğimiz mektuba cevap yazmamıştı. Bu sebepten, bizim, verilen bu emir dairesinde hareket etmemize imkân yoktu. Bunun üzerine, mabeyncilerin her tedbiri aldığını ve derhal yolculuğa hazırlansak daha doğru hareket edeceğimizi, nitekim, diğer elçilerin hazırlanmakta olduğunu söyledi. Biz, yine de bunu kabul etmeyerek saraya gittik. Baş mabeynciyi görmek istedik. Mabeynciler bizi kabul ettiler. Biz, Timur tarafından en sonuncu kabulümüzde, kendisini tekrar görmek için emir aldığımızı söyledik. Bu görüşmeden sonra Timur bize izin vermiş olacaktı. Daha önce yanımıza gönderilmiş olan Çağatay, yine, ertesi gün hareket etmek üzere hazırlanmamız gerektiğini söyledi. Biz bu şekilde davranılmasından müteessir olduk. Bunun üzerine büyük mabeynciler bize, Timur'u görmenin imkânsız olduğunu, bu yüzden sarayda daha kalmanın yararı bulunmayacağını anlattılar.

Bu durumda artık hazırlanmaktan başka çare kalmıyordu. Çünkü Timur, bir tek söz söyleyemeyecek kadar zâ'f halindeydi. Tabiblerin sözüne göre, son dakikalarını yaşamakta. Artık Timur'un can çekişme devresine girmiş olduğu anlaşıldığına göre, bizim bir an evvel yola koyulup gitmemiz gerekiyordu. Belki onun ölümü ilân edilmeden uzaklaşmamız bizim yararımızaydı.

Büyük mabeyncilerin bu tarz konuşmasına karşılık, İspanya Kralından getirdiğimiz mektuba cevap verilmediğini söylemeğe çalıştıksa da, onlar, daha fazla laf etmenin bir faydası olmayacağını, hazırlanıp yola çıkmamızı ne kadar çabuklaştırırsak bi-

zim için daha hayırlı olacağını söylediler.

Kasımın 4'ünden 18'ine kadar durum son derece karışıktı. Büyük mabeyinciler önceden gönderdikleri Çağatayı bizim yanımıza tekrar gönderdiler. Çağatayın elinde dört pasaport ile çeşitli emirnameler vardı. Bu emirnameler, yolda uğrayacağımız dört şehrin valisine verilecekti. Bu yazılı emirler gereğince, uğrayacağımız her yerde bize lâzım olacak atlar verilecekti. Bu büyük mabeyincilerin kesin emrine göre, ertesi gün erkenden hareket edecektik. Buna karşılık, yine, Timur'u görmeden ve onun yazılı emrini almadan hareket etmiyeceğimizi söyledik. Fakat mabeyincilerin elçisi Çağatay ister istemez hareket etmek zorunda olduğumuzu ifade etti. Bu kesin uyarı karşısında, yola çıkmaktan başka çare yoktu! Bizi şehrin dışında bir bağa götürdüler. Mısır Sultanının elçileri de buradaydı. Onlarla beraber geceyi burada geçirdik. Anadolu elçilerini bekledik. Onlar da bizimle geleceklerdi Salı, çarşamba, perşembe ve cuma günleri burada kaldıktan sonra, bütün elçiler toplanmış olduğundan, Semerkand'den hareket ettik.

Böylece, Semerkand'de iken başımızdan geçenleri anlatmış olduk. Şimdi sıra, bu şehirde gördüklerimizi, Timur'un başkent imar ve geliştirmek için neler yaptığını anlatmağa geldi.

Semerkand şehri bir ova üzerindedir. Etrafında topraktan bir duvar çevrilmiş ve bir hendek kazılmıştır. Semerkand, Sevil şehrinden büyüktür.

Şehrin dışında da birçok ev, bağ ve bahçe bulunuyor. Civardaki yapılar bir iki fersah uzağa kadar yayılıyor. Bağ ve bahçeler arasında, meydanlara çıkan caddeler açılmıştır. Mağazalar her yerde, herkese lâzım olacak her şeyi satmaktadır. Şehrin dışında yaşayan insanların sayısı, iç kısımda yaşayanlardan çok daha fazladır. Belki en güzel, en muhteşem binalar şehrin dışındadır. Timur'un da şehir dışında birçok sarayı ve zevku safaya mahsus köşkleri vardır. Bunların hepsi de bağ ve bahçeler içindedir. Şehri çevreleyen bu bağ ve bahçeler o kadar geniştir ki, şehre doğru gelen bir seyyah, yüksek ve sık ağaçlardan oluşan dağlar

ve bunlar arasında gizlenmiş köşkler görür. Semerkand'ın içinden ve dışından birçok su yolu geçmekte ve her tarafa su yetiştirmektedir. Bağlar arasında birçok kavun ve pamuk tarlası vardır. Burada bilhassa kavunun çok çeşidi bulunmaktadır. O kadar ki, yılbaşında bile her yerde bol kavun ve üzüm mevcut oluyor. Develer her taraftan kavun ve üzüm yüküyle gelir ve bunlara çarşıda satılır. Kavunun bu bolluğu sebebiyle, herkes, inciri kuruttuğu gibi kavunu da kurutuyor, ve böylece senenin her mevsiminde kavun yiyebiliyor. Bunun için, kavun kesilerek kurutulur. Kuruduktan sonra bağlanıp ambarlara yerleştirilir. Bu şekilde bütün sene yenir.

Semerkand açıklarında mamur köyler pek çoktur. Timur'un fethettiği yerlerden getirdiği muhacirler buralarda yaşıyor.

Semerkand'in bütün arazisi son derece verimlidir. Buğday, meyva ve üzüm çok ve çeşitlidir. Koyunların kuyrukları okkalar ağırlığındadır. Koyun sürüleri o kadar çoktur ki, Timur'un o kalabalık karargâhı burada kurulu olduğu halde, bir koyunu (bu günkü para ile - 1930'lar-) yüzelli kuruşa almak mümkündür. Ekmek ve pirinç de her yerde pek boldur.

Semerkand'in zenginliği ve ihtişamı akılları durduracak mahiyettedir. Şehre bu yüzden "Semserkand" adı verilmiştir. Kelimenin aslı, "semiz" ve "kent"in birleşimidir. Türkçede, semiz: şişman; zengin manasına gelir. Kent de, şehir demektir. Bu iki kelime birleştirilerek, Semerkand şeklini almıştır.

Semerkand'in yalnız mahsülatı değil, sanatları da meşhurdur. Burada birçok ipekli fabrikası vardır. İpekliden başka sırmalı elbiseler, rengârenk kumaşlar, krepler, taftalar ve, İspanya'da "tercenal" denilen kumaşlar imal ediliyor. İpekli kumşalar için kürkler yapılıyor. Altın benzeri, mavi ve diğer renklerde kumaşlar pek ziyadedir.

Baharat ticareti çok geçerlidir. Timur, başkentini dünyanın en asil ve en mükemmel şehri yapmak için ticareti daima teşvik etmiş. Ve fethettiği yerlerdeki en iyi ve en faydalı adamları toplayıp, en usta sanatkârları Semerkand'e göndermitir. Meselâ Şam-

daki bütün dokumacıları ve ipekçileri, ok yontucuları, zırh yapmayı iyi becerenleri, camcı ve porselencileri toplayıp Semerkand'e getirmiştir. Bunların hepsi de dünyanın en usta sanatkârlarıdır. Timur, yine bunlardan başka, Anadolu'dan tüfekçiler, kuyumculuk, mimarlık ve diğer sanatlarda hüner sahibi olanları buraya getirmişti.

Timur'un toplayıp Semerkand'e getirdiği bu adamlar o kadar çoktu ki, her meslek burada toplanmış oluyordu. Yine top mühendisleri ve top kullanmakta usta olanları da toplayıp getirmişti.

Netice olarak Timur, her taraftaki sanat adamlarını toplamağa muvaffak olmuştu. Her milletten olan bu adamlar gittikçe de kalabalıklaşıyordu. Sayıları belki yüzelli bini aşmıştı.

Semerkand'de yaşayan insanlar arasında Türkler, Araplar ve Faslılar da vardı. Ve bunlar türlü mezheplere mensuptu. Diğer din ve mezheplerden olarak, Ermeniler, Katolikler, Yakubiler ve Nasturiler vardı. Ayrıca, ateşle vaftizlenen fakat kendilerine göre hıristiyan olan Hintliler de bulunuyordu.

Ahali son derece kalabalıklaştığından, yeni gelenlere şehirde mesken bulunamamış ve bunlar bir süre için inlerde, çadırlardı, bahçe ve köylerde yerleştirilmişti.

Semerkand çarşıları mal doludur. Bu mallar en uzak yerlerden bile geliyor. Rusya ve Tataristan'dan deri ve keten, Katay'dan dünyanın en güzel ipeği geliyor. İpekler içinde en makbul olanı, sade olanıdır. Dahası, Haten'den elmas, yakut, inci ve türlü baharat geliyor. Haten'den çıkan malların en iyisi, en kıymetlisi Semerkand'e geliyordu. Haten sanatkârları son derece hünerli kişiler. Hiç bir milletin sanatkârları onlara üstün gelemez. Hindistan'dan Semerkand'e gelen baharat, dünyanın en kıymetli baharatı sayılmaktadır. İskenderiye çarşılarında bunların benzerini bulmak mümkün değildir.

Semerkand'in kasapları eti baharlayarak hazırlıyor ve ekmekle birlikte satıyorlar. Bunlar çeşitli av etlerini gayet temiz bir şekilde ve son dereae itinalı hazırlamaktadır. Çarşı sabah erken-

den açılır ve hava kararıncaya kadar açık kalır. Kasaplarsa, geceleri de çalışmaktadır.

Semerkand'in bir tarafında, pek yüksek olmayan kalesi göze çarpar. Ama etrafında derin bir hendek kazılmıştır. Buralarda daima su aktığından, kalenin ele geçirilmesine imkân yoktur. Timur'un hazinesi bu kalenin içindedir. Bu yüzden içeriye ancak muhafızlar girebiliyor. Kalenin bir yerinde, zırh, kalkan, ok, yay ve miğferler yapmakla meşgul bin tane zenaatkâr bulunmaktadır.

Yedi sene evvel Timur, Anadolu ve Şam'a doğru hareket ettiğinde, bütün askerin zevce ve çocuklarını da yanlarına almalarını emretmiş. Bunun dışındaki akrabasını bırakmak serbesttir. Timur'un bu emri vermesinin sebebi, başlayacağı bu seferi yedi sene devam ettirme kararlılığında oluşudur. Bu müddet zarfında bütün düşmanlar yere serilmiş olacaktı. Semerkand'den ayrılırken, Timur, yedi sene geçmeden Semerkand kalesine dönmemeğe and içmiş.

Biz Semerkand'deyken, Çin İmparatorunun elçileri gelmişti. Çin İmparatoruna göre, Timur, ona bağlı olan bazı yerleri işgal ediyordur. Buralara ait vergileri vermek lâzımken, Timur yedi senedir bu vergileri vermemiştir. Bu yedi senelik verginin verilmesi bekleniyordur.

Timur, Çin elçisine şu cevabı verdi:

"Çin Hakanı bunu istemekte haklıdır. Fakat elçilerin yedi senedir birikmiş olan vergileri taşıması çok müşküldür. Onun için, bizzat kendisi bu vergileri toplayarak Çin'e götürecektir!..."

Çin elçileri Timur'un bu siteminden, manalı konuşmasından müteessir oldular tabii.

Geçen yedi sene müddetince, Timur tarafından Çin'e bir para gönderilmediği gibi, bir talep olmamıştı. Sebebi, Çin'de ortaya çıkan karışık olaylardı. Bu yılların başında Çin Hükümdarı hastalanarak ölmüştü. Onun vasiyetine göre memleket üç oğlu ara-

sında bölüşülülecekti. Fakat, Hakanın en büyük oğlu, bütün memlekete hakim olmak niyetindeydi. Bunun için, iki kardeşinden küçüğünün hakkını gasbetmişti. Fakat ortanca kardeş onunla harbe tutuşmuş ve sonunda mağlûp etmeğe muvaffak olmuştur. Yenildiğini anlayan büyük kardeş, bir yangın çıkarıp,yanan karargâhındaki adamlarıyla birlikte telef olmuştur. Bundan sonra, geride kalan oğul bütün memlekete hakim olur. Karışıklık kalkarak ortalık düzene kavuşunca, yeni Hakan, Timur'a işte bu elçileri göndererek vergileri istedi. Duyduğumuza göre, Timur, Çin elçilerinin darağacında idamlarını emretmişti. Fakat bunun tatbik edilip edilmediğini bilmiyoruz. Daha sonrasında, Çin Hakanının şerefini kurtarmak için harekete geçip geçmediğinden haberimiz olmadı.

Semerkand'den Çin başkentine uzanan mesafe altı aylıktır. Çin'in başkenti Kambaluk'dur [19] Çin devleti içinde bundan daha büyük bir şehir yoktur. Semerkand ile bu şehir arasındaki yolu geçebilmek için, hiç bir insanın bulunmadığı bir çöl aşmak lâzımdır. Bu çölde belki bazı göçebelere tasadüf edilebiliyormuş.

Bizim Semerkand'e varışımızdan birkaç ay önce, Çin'den 800 develik bir kervan gelmiş. Kervan Çin'den birçok ticaret malı getirmiş imiş. Timur, seferinden dönüşünde, Çin Hakanının mektubunu almış ve derhal bütün kervan ile gelen adamların gözetim altında tutulmasını emretmiş. Bunlardan birine dahi geri dönmek için izin verilmeyecek idi.

Bundan sonra Timur, Çin devleti ve arazisi hakkında malûmat toplamağa başlamıştır. Çin insanları, ve bunların özellikleri, Çin'in zenginliği ile ilgili geniş bilgi edinmek için her yola başvurmuştur. Bilhassa, bir Tatar tacir, Çin başkentinde altı ay ikamete memur edilmiştir. Bu tacir daha sonra döndüğünde, başkentin denize yakın olduğunu ve Tebriz şehrinin yirmi katı büyüklüğünde olduğunu söylemiş. Öyleyse, Kambaluk (Pekin)

19 Kubilay Hân tarafından kurulan bu şehir, günümüzde Pekin olarak bilinen şehirdir. Buraya "Han Balığ/Hanın Şehri" de deniliyordu.

şehrini dünyanın en büyük şehri olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Tebriz bir fersahtan fazla uzunluktadır. Bu hesaba göre Kambaluk'un yirmi fersah uzunluğunda olması lâzımdır. Bu Tatar tacir, Çin Hakanının sefere çıktığı zaman geride dörtyüzbin atlı bıraktığını, memleketi bunların koruduğunu anlatmış. Yine, Çin'de geçerli olan âdete göre, bir asilzade, bir süvarisi bulunmadıkça, hiç bir yerde at üzerinde dolaşamazmış. Ve burada anlattıklarına göre, Hakan, putperest olarak doğduğu halde, sonradan hıristiyan olmuştur [20].

Biz elçilik heyeti olarak Semerkand'e ulaştığımız zaman, Timur'un düşmanlarını yere sermek için ayırdığı yedi sene son bulmuştu. Bu yüzden Semerkand kalesine girebilirdi artık. Hazinesi de bu kale içindeydi. Bu hazineyi kontrol edecek, bunun yanında, kalede devam eden inşaata da bakacaktı. Böylece, kalede çalışan zenaatkârlar tarafından yapılan işin mahiyetini de anlamış olacaktı. Kaleden Timur'a gönderilen şeyler arasında iki bin tane elbise vardı. Bunlar zırhlıydı ve pek mükemmel yapılmıştı. Yalnız zırhlar biraz inceydi. Timur'un kendisine ve maiyetindekilere bunlardan birer elbise takdim edildi. Bu zırh ve miğferler, İspanya'da yapılanlara benziyordu.

Semerkand'den onbeş günlük uzaklıkta, savaşçı, kahraman kadınların yaşadığı bir ülke vardır. Çin yolunda olan bu ülkenin kadınları yanlarına erkek almıyor ve erkeklerle birarada yaşamıyor. Sadece senenin bir mevsiminde buradaki genç kadınlar, yaşlı kadınlardan izin alarak, komşu memleketlere gidiyor. Buralardaki erkekler bu genç kadınları yanlarına ve evlerine davet ediyor ve bu kabul görüyor. Kadınlar bu adamların yanında bir müddet kaldıktan sonra, hepsi tekrar kendi memleketine dönüyor. Sonra bunlar kız çocuğu doğurursa alıkoyuyor, erkek doğurursa, babasına gönderiyorlar. Kadınların yaşadığı bu ülke, Timur'unkine yakın olmakla beraber, onun hükmü altında değil, Çin ülkesine dahil sayılıyor. Bunların hepsi ortodokstur. Bu ka-

20 Çin hakanlarından birinin bile hıristiyanlığı kabul etmediğini herkes bilmektedir.

dınların, eskiden Truva'yı müdafaa eden kadınların soyundan oldukları anlaşılıyor. O zaman, bu çeşit kadınlar iki ırka mensuptu. Biri, Türk; diğeri, Yunan. Türk kadınları orada kalmış.

Semerkand'de düzen ve istikrara çok dikkat edilmektedir. Kişiler birbirleriyle kavgaya, komşu komşuya herhangi bir tecavüze cesaret edememektedir. Esasen Timur, kavgaya dövüşe meraklı ve istekli olanları, seferleriyle yeterli derecede tatmin etmiş oluyor.

Timur her seferine hakimleriyle birlikte çıkmakta, bunlar olabilecek şikayetleri dinlemektedir. Hakimlerden bazısı kan davaları, cinayet olaylarıyla ilgilenip hallediyor. Bazısı da, hükümete ait para işleriyle ilgilenmektedir. Devlet memur ve adamlarıyla ilgili davalara bakan hakimler de ayrıca vardır.

Dışarıdan gelen elçileri kabul ve rehberlik eden özel görevliler bulunduruluyor.

Bu suretle oluşturulmuş bir yapıda adalet işi düzenli bir şekilde ayarlanmış bulunuyor.

Timur'un otağı nerede kurulursa, memurlar derhal faaliyete geçip, hemen üç büyük çadır kurulmakta ve bütün yakalananlar, caniler buraya getirilerek muhakeme edilmektedir. Hakimler, davaları reye sunduktan sonra karar veriyorlar. Bu karar, infaz edilmeden, Timur'a arzediliyor, ancak bundan sonra infaza geçilebiliyor. Hakimler bir kararı yazdırmak istediklerinde, katibe yazdırıyorlar. Sonra bu bir deftere kaydediliyor. Kayıttan sonra hakim tarafından mühürleniyor. Bundan sonra başka bir kâtip bu defterin içindekileri kendi defterine geçirir ve hakim bu defteri de mühürler. Kararlar böyle kaydedildikten sonra, defter Timur'a götürülüyor. Onun mührüyle de mühürleniyor. Timur'un mühründe şu iki kelime yazılıdır: **"Bu haktır"** Bu yazının etrafında üç küçük daire vardır. Her hakimin emri altındaki kâtip, verilen kararları kaydetmekle görevlidir.

Böylece, Semerkand şehrinin tarifini ve burada başımızdan geçenleri anlatıp bitirmiş olduk. Şimdi, Timur'un,- eskiden- Altınordu Hanı Toktamış'ı nasıl mağlûb ettiğini anlatmak istiyoruz.

Toktamış Han son derece kuvvetli ve asil bir hükümdardır. Bayezid'den daha fazla korkulacak bir adamdır. Toktamış'dan sonra, Tataristan'da "**Ediku**" (Eydigü) başa geçmiş ve Timur'un egemenliği altında kalmıştır. Eydigü, bugün için Timur'un en kuvvetli düşmanıdır [21].

Onbir sene önce, Altınordu Hanı Toktamış başa geçtikten sonra Kıpçak ilinden hareket ederek İran'ı fetheder. Bundan sonra Azerbaycan tarafına geçerek Tebriz'i ele geçirir ve yukarı Ermenistan'ı işgal eder. Bu sırada birçok şehir yağmaya uğrar, kaleleri tahrip olur ve ülke mülkleri askerler tarafından talan edilir. Biz bu haberi, bilhassa Sürmari'den geçiyorken duymuştuk. Siskan ilinin başlıca şehirleri de aynı akıbete uğramıştı.

O zaman bütün bu yerler Timur'a bağlıydı. Toktamış buraları soyduktan sonra hemen Tataristan'a doğru döner. Timur, onun bu yaptıklarına dair haberler alınca takibe çıkar. Arkasından gide gide Terek nehrinin kenarında onu yakalar. Nehri geçebilmek için sadece bir köprü vardır. Timur köprüye vardığı zaman, Toktamış öteye geçmiştir. Ve köprünün korunması için muhafızlar bıraktığı gibi, ağzını kerestelerle kapatmıştır da. Timur, köprünün zaptolunduğunu görünce durur. Toktamış'a elçi gönderip, topraklarına neden saldırdığını sorar, ve aradaki dostluğu hatırlatarak, harbetmek için gelmediğini söyler. Timur bu şekilde Toktamış'a onunla harp niyetinde olmadığını temin ediyorsa da, karşı taraf buna inanmıyor. Çünkü Toktamış, Timur'un içyüzünü iyi bilmektedir. Ertesi gün Timur nehrin kenarında ilerlemeğe başlamıştır. Onun ilerlemesine karşılık Toktamış da nehrin diğer tarafından ilerler. Bu şekilde iki ordu nehir yolunu takip etmektedir. Üç gün bu devam eder. Üçüncü gece Timur, orduya refakat eden kadınlara miğfer ve zırh giymeyi, böylece tam bir asker kıyafetine bürünmeyi emrediyor. Erkek

21 Altın Ordu Hânı Toktamış, Kıpçakların emiriydi. Cengiz'in en büyük oğlu Juji'nin soyundandı. 1378'de Gök Ordu ile Beyaz Ordu'nun başkanlığına geçmiş ve bunları Altın Ordu diye birleştirmişti. Önceleri Timur tarafından çok sevilen Toktamış, daha sonra ona rakip olmuş, bu yüzden iki karşılaşmada (1394 ve 1395) mağlub edilmişti.

savaşçılar ise, derhal at binerek ve yedeklerine de birer boş at alarak geri döneceklerdir. Bu şekilde karargâh kadın ve kölelere bırakılmış olur. Öte yandan Timur ile ordusu üç günlük mesafeyi geri giderek köprüyü geçer. Toktamış'ın askerlerinin arkasından yetişerek aniden ve beklenmeksizin saldırır ve hepsini imha eder. Timur, Toktamış ordusunun herşeyini ele geçirmiş, ama, Toktamış kaçmayı başarmıştır.

Timur bunu, en önemli zaferlerinden sayardı. Gerçekten bu, Timur'un Bayezid'e karşı kazandığı zaferden daha önemlidir.

Toktamış bu felâkete uğradıktan sonra da,kalan kuvvetlerini yeniden toplamış ve Timur'a ansızın saldırmak niyetine girmiştir. Fakat Timur Tataristan'a karşı harekete geçerek, onu orada tekrar mağlûp etmiştir. Toktamış'ın tekrar mağlubiyete uğraması, taraftarlarını ümitsizliğe düşürmüş ve artık onun bir başarı kazanamayacağı inancını kökleştirmiştir. Bunun sonucu olarak Tatar başkanları birbiriyle mücadeleye girişir. Durum bir müddet böyle sürer. En sonunda, içlerinden, daha önce Timur ordusunda subaylık yapmış olan Ediku, hepsine galip gelip birarada toplamağa muvaffak olur. Halen Tatarların başında bulunan ve Timur'a karşı duran zat budur. Tatarlar Ediku'yu başkan olarak tanıdıktan sonra Timur'dan ayrılmışlardır. Hatta Ediku, Timur'a bir suikast düzenleyerek sadece Tataristan'ın değil, Semerkand'in de hakimi olmayı plânlamıştır. Timur, Ediku'nun bu maksadından haberdar olup, onu ele geçirmek için çok uğraşmışsa da, başaramamıştır. Çünkü Ediku son derece uyanık bir adamdır. Bu ikisi apaçık birbirinin düşmanıdır.

Son zamanlarda Timur, Ediku'ya karşı ani bir saldırıda bulunarak onu ele geçirmek istemişti. Ediku ise, mağlubiyeti göze almadığı için kaçmıştı. Ediku'nun emri altında 200 000 atlı bulunmaktadır.

Öte yandan, daha sonradan Timur ile dost olan Toktamışın da Timur ile birleşerek Ediku'ya karşı harekete geçtikleri olmuştur.

Dahası, Timur, Ediku'yu kandırmak için elçiler gönderip onunla dost olduğunu, onu sevdiğini, fena hareketlerini affettiğini; ve de esasen ikisinin akraba olduğunu ve bu bağı daha sağlamlaş-

tırmak için kızını kendi torunlarından birine istediğini bildirmiştir. Fakat Ediku bunları hep reddetmiştir. Ediku, Timur'un maiyetinde yirmi sene bulunduğunu, bütün düşünce ve plânlarını tanıdığını, hasımlarını aldatmak için hangi yollara başvurduğunu çok iyi bildiğini söylemiş; bu şekilde, Timur'un bütün teşebbüsünü boşa çıkartmayı bilmiştir. Ediku, elçiler geldikçe, aleyhinde bir tuzağın hazırlandığını farkediyordu. Çünkü, en azından Timur ile anlaşmak bile, onun emrine girmekten başka bir şey ifade etmiyecektir.

Toktamış'ın bir oğlu, babasının başkanlığı keybetmesinden sonra, Cenevizlilerin elinde olan Kefe'ye giderek Ediku ile harbe girmişti. Ediku, Kefe üzerine yürümüş ve Kefelileri kendisiyle anlaşmağa mecbur etmişti. Bunun üzerine Toktamış'ın oğlu oradan ayrılarak babasının yanına gelmiş ve Semerkand'de kalmıştı.Ediku halen, bütün Tatarlara İslâmiyeti kabul ettirmeğe çalışıyor. Gecesini gündüzünü bu işe ayırıyor. Tatarlar bu güne kadar belli bir din kabul etmiş olmadıkları için, yakında hepsi İslâmiyete girmiş bulunacaktır.

Timur'un ordusu şu şekilde düzenlenmiştir:

Bütün ordu yüz kişilik kıt'alara ayrılmıştır. Bu yüzer kişilik her bir kıt'aya kumanda eden subaylar bulunduğu gibi, biner ve onbiner kişilik kıt'alara kumanda eden kumandanlar da vardır. Bunlardan başka, bütün orduya kumanda eden bir başkumandan bulunuyor. Harp zamanı subaylar ve kumandanlar çağrılır ve bunların sayısına göre, düşmana karşı ne kadar kuvvet gönderileceği anlaşılır.

Timur'un bütün ordusunun başkumandanı, **Cihanşah Mirza**'dır. Bu zat ve babası Timur'a çok fayda sağlamış, hep onun başarısı için çalışmıştır. Bu kisi özellikle, Timur'un, sabık Semerkand hakimi **Emir Hüseyin**'i mağlup etmesine yardımcı oldukları için, son derece hürmet görüyorlardı.

Timur atlarını ve diğer hayvanlarını eşrafa taksim etmekte, bunlar da bu havyanlara bakmaktadır. Şayet hayvanlara iyi bakılmazsa, görevini ihmal eden derhal yakalanıp cezaya çarptırılıyor, hatta öldürülüyor.

7
Semerkand'den Tebriz'e

Timur'a ait meseleleri böylece anlattıktan sonra, şimdi, vatanımıza dönüşümüz sırasında başımızdan geçen ve karşılaştığımız olayları anlatmak istiyoruz.

Kafilemiz Semerkand'den yola çıktıktan sonra Mısır elçileriyle birleşmiş, bundan başka birkaç kişi daha bize katılmıştı. Bunların biri, büyük bir Türk asilzadesinin kardeşiydi. Adı, **Alaman Oğlan**'dı. Daha sonra, Sivas, Altologo ve Polatada'dan gelip, bizimle birlikte geri dönmek isteyenler de bize katıldı ve birlikte ilerledik [22]. Timur'un mabeyncileri, hepimizin hemen gitmesini istemişlerdi. Geri dönmek için tuttuğumuz yol, geldiğimizden ayrıydı. Semerkand'den yola çıkınca, batıya, Tataristan istikametinde ilerledik.

21 Kasım Cuma günü Semerkand'den hareketimizi müteakip, güzel bir yoldan geçip, kalabalığı çok olan yerlerden ilerledik ve bu altı gün devam etti. Yolda hep köylerde kalıyorduk. Her yerde çok iyi karşılanıyor, ağırlanıyor ve konuk ediliyorduk.

27 Kasım günü, Buhara adındaki büyük şehre vardık. Burası büyük bir ova içindeydi ve tuğlayla örülmüş bir duvarla çevrilmişti. Bu duvarın kenarına da hendek kazılmıştı. Şehrin bir tarafında, yine tuğladan yapılmış bir kalesi vardı. Bunun taştan olmamasının sebebi, buralarda taşın bulunmamasıdır. Kalenin dış kısmında bir nehir akıyor. Şehir haricinde, çok güzel yapılmış sayfiyeler görünüyor. Her yerde et, ekmek ve şarap son de-

22 Bugün, Ebi Verd adıyla bilinir.

rece boldu. Tacirlerin hepsi çok zengindi. Burada her ihtiyacımız temin edilip, her birimize birer at verildi.

Artık bundan sonraki yolculuğumuzu bu kadar etraflıca yazmayıp, uğradığımız şehirlerin ismini kaydetmekle yetineceğiz. Esasen, dönüşte uğradığımız yerlerin çoğunu daha evvel tarif etmiş bulunuyoruz.

Buhara'da tam yedi gün kaldık ve bu sırada kar yağdı. Aralığın beşinci günü tekrar yola koyulduk. Üç gün boyunca zengin arazi ve nüfusu kalabalık yerlerden geçtik. Her tarafta köylerle karşılaşıyorduk. Bunların hepsi de Âb-ı Amu (Amuderya) nehri boyuncaydı. Nehrin kenarındaki bu köylerden birine inerek, altı günde geçilecek bir çöl yolculuğu için hazırlanmak istedik.

Aralığın onuncu günü, iki gün kaldığımız köyden ayrılarak nehri geçtik. Nehrin iki kıyısı geniş kumluktu. Rüzgâr gece gündüz bu kumları savuruyor, ince olduğu için savruldukça denizler gibi dalgalanıyor, ve güneş doğunca bu kumların parıltıları gözü kamaştırıyordu.

Çölde yol bulmak ve dolaşmak (ilerlemek) çok güçtür. Yolu ancak iz sürmede becerikli olan kimseler keşfediyor. Bu kimselere buralarda "yamçı" deniyordu. Bize de bir yamçı rehberlik etmekteydi. Fakat bunlar bile ara sıra yolu kaybedebilirlermiş. Çölde ancak bir günlük yolculuktan sonra bir kuyuya rastladık. Kuyu bir kubbe altına alınmıştı.

14 Aralık günü bir köye vararak dinlendik.Pazartesi ve salı günü burada geçti. Çarşamba günü hareket ederek, beş gün boyunca bir çöl yolculuğu daha yaptık. Beşinci günün sonunda vardığımız yer ovalıktı. Kuyuları nispeten doluydu. Bu çölün ortasındaki bir kum tepesi üzerindeki sıcak, Aralık ayında olmamıza rağmen, dayanılmaz derecedeydi. Daha sonraki günlerde de hayli zahmet çektik.

21 Aralık günü, Bavard [23] adını taşıyan bir köye vardık. Burası Horasan sınırları içinde ve bu mevsimde karla örtülü olan bir

23 Şimdi, Kucan adını taşıyor.

dağın eteğindeydi. Hava çok soğuktu. Köyün etrafında bir duvar yoktu. Burada atları değiştirdik ve yol ihtiyacımızı yeniledik. Pazar gününden Perşembeye kadar burada kalarak, bize gösterilen misafirperverlikten istifade ettik.

25 Aralık, Hazreti İsa'nın doğduğu gündü ve 1405 senesi başlıyordu. O gün Bavard'dan hareket ederek dağlık yollardan ilerledik. Her taraf karla kaplıydı. İnsanların hiç bulunmadığı yerlerden geçmemiz beş gün devam etti.

1 Ocak Perşembe günü, açık bir ovadaki Haboşan [24] adında bir şehre vardık. Burası, Med ülkesinin ilk şehridir.

3 Ocak günü Haboşan'dan hareket ettik. Yolumuz gayet düzgündü. Hava ısınmış, karlar erimişti. Geceleri üşümüyorduk.

5 Ocak günü iki köyü geride bırakarak Jojarm şehrine ulaştık. Bu şehir susuzdur. Semerkand'e giderken buradan geçtiğimiz için, burada eski yolumuza kavuşmuş sayılırız. Jojarm'da iki gün kaldıktan sonra, çarşamba günü hareket ederek kimsesiz ovalarda yolumuza devam ettik. Geceleri açık arazide yatıyorduk. Perşembe günü akşamı kalabalık bir köye vardık. Dün ve bu gün yolumuz kıpkırmızı dağların yanından geçmişti. Bu dağların tepeleri karlıydı. Halbuki son iki gündür hava oldukça ılımıştı. Cuma günü yolumuza devam ettik ve yolda herhangi bir insana rastlamadık. Ancak Cumartesi günü Bestam şehrine ulaştık. Burada sadece bir gün kalarak tekrar yola koyulduk ve Damgan'a yaklaştık. Bu şehri bir fersah mesafedeyken sert ve soğuk bir rüzgâr esmeğe başladı. Soğuk o kadar artmıştı ki, biz ve hayvanlarımız fena halde üşümüştük. Damgan'a inince, bu sert ve soğuk rüzgârın neden estiğini anlattılar.

Halkın anlattığına göre, şehrin yakınındaki yüksek dağda bir pınar vardır. Şayet bu suya çirkef gibi bir pislik düşecek olursa, hemen böyle bir fırtına koparmış. Bu durumda insanlar derhal oraya koşarak pınarı temizler ve fırtına hemen hafifleyip dururmuş [25]! Biz burada iki gün dinlendik.

24 Müstevfide, "Nüzhed" adlı eserinde buna benzer bir şeyden sözeder.

15 Aralık Çarşamba güü hareket ettikse de, Firuz Ruh'a giden yolu tutmadık. Çünkü kar dağ yolunu kapatmıştı. Bu yüzden sağdaki yolu takip ederek ilerledik. Ertesi geceyi büyük ve boş bir evde geçirdik. Üç gün sonra Semnan şehrine vardığımızda, Med ülkesinin sonuna gelmiş olduk. İran burada nihayete eriyordu.

Semnan çok kalabalık bir şehir olmakla beraber, etrafı surla çevrilmemişti. Burada pazartesi gününe kadar kaldıktan sonra tekrar yola koyulduk.

23 Aralık günü Veramin şehrine vardık. Burası büyük bir şehir olmakla beraber, evlerinin çoğu boştu. Burası Rey ilidir. Timur'un damatlarından biri burada ikamet ediyordu. Onun dışında burada **Baba Şeyh** adında asil bir zatla tanıştık. Semerkand'e giderken hastalanan arkadaşlarımızı bu iki zata emanet etmiştik. Buraya varınca adamlarımızın sağlıklı olduğunu gördük. İçlerinden ikisi ölmüştü. Bu iki asil zat adamlarımıza çok iyi bakmış ve bütün ihtiyaçlarını temin etmişlerdi. Timur'un damadı **Süleyman Mirza**, bizim için bir ziyafet verdi. Baba Şeyh de bizi ağırladı. Daha sonra buradan hareket ettik. O gece yolumuzun üzerindeki bir kalede yattık.

29 Ocak günü Sahrakan şehrinde bulunuyorduk. Buradan sonra yolumuzu değiştirirek kuzeye doğru yürüdük

3 Şubat Salı günü, evlerinin çoğu bir harabe halinde olan Kazvin'e ulaştık. Tebriz ile Semerkand'i saymazsak, bütün seyahatimiz boyunca rastladığımız en büyük şehir burasıydı. Şehrin

25 İspanya elçileri Kasım ayında Semerkand'den ayrıldıkları zaman, Timur'un hastalığı kendinde olmayacak kadar ağır olduğu için, ona veda edememişlerdi. Fakat Timur daha sonra iyileşmiş ve Aralık ayını asker toplamakla geçirmiş. Çin'i istila için hazırlamış ve Ocak ayında hareket etmişti. Şubat ayında, buz tutmuş olan nehri geçerek Otrar'a varmış; ama, yolda hastalığa tekrar yakalandığı için, 17 Şubat'da burada vefat etmişti. Semerkand ile Karabağ arasında en kısa yol 3000 mildi. Timur'un oluşturduğu geceli gündüzlü postalar bile bu mesafeyi ancak yirmi günde aşabilirdi. Demek ki Timur'un ölüm haberi 7 Mart günü Tebriz ve civarında yayılmış olacaktır. Bu da, Clavijo'nun bu paragrafta anlattığı tarihe rastlar.

yolları karla tıkanmış olduğundan, halk yolları açmak için uğraşıyor, öte yandan, yığılmadan dolayı evinin çökmesinden korkan herkes karları kürüyordu. Salıdan Cumaya kadar Kazvin'de kaldık.Çünkü kar sebebiyle harekete imkân yoktu. Burada da, kaldığımız sürece her türlü ikramı görmüştük. Timur'un yanına giden veya gelen elçileri bu şekilde ağırlamak adettir. Timur sülalesine mensup şehzadeler de aynı muameleyi görür. Bunlar nereye gitşe, dokuz gün kadar bütün ihtiyaçları karşılanır, bütün masraf ora halkı tarafından ödenir.

Cumartesi günü tekrar yola çıktık. Yol açma işini görecek otuz kişi bize refakat ediyordu. Kazvin ahalisinden olan bu amele, yolumuz üzerinde rastgeldiğimiz ilk köye kadar bizden ayrılmadı. Köye ulaşınca geri döndüler.Onların yerine, köy halkı bize refakat etti. Kar o kadar çok hızlı yağıyordu ki, yüksek tepelerle düz ovalar aynı seviyede görünmekteydi. Kar insan ve hayvanların gözlerini kamaştırıyor, adeta körleştiriyordu. Bu yüzden rastlayıp uğradığımız şehir ve köyleri tanıyamıyorduk.Bu bölgenin en büyük ve en mamur şehri olan Sultaniye'ye vardığımız zaman, durum bu noktadaydı. Şubatın üçüncü Cumasında vardığımız bu Sultaniye'de bir hafta kalmamız gerekti. Şehri daha önce tarif ettiğimiz için, yeniden bir şey anlatmak gerekmiyor. Sultaniye, hakikaten İran'ın muazzam ve muhteşem bir şehridir. Şehrin etrafında bir sur bulunmadığı ve bu yüzden korunaklı sayılamayacağı halde, gösterişli bir kalesi vardır.

Sultaniye'de sekiz gün gecikmemizin sebebi, yeni emirler beklememiz idi. Bu emirleri aldıktan sonra, İran'ın umumi valisi olan Timur'un torunu **Ömer Mirza** ile görüşecektik. Ömer Mirza, Karabağ bölgesinde karargâh kurmuş, kışı burada geçirecekmiş. Oraya varmak için tutulacak en kestirme yol, Sultaniye kuzeyinden ilerlemekti. Fakat bu yol yüksek dağlardan geçiyor ve karla kapanmış bulunuyordu. Birkaç gün bekleyip karların erimesini umduk. Ama kar şiddetle yağmağa devam ediyordu. Bunun üzerine, Tebriz'e gitmek ve oradan Karabağ'a ilerlemek şeklinde ileri sürülen tavsiyeyi kabul ettik.

21 Şubat Cumartesi günü Sultaniye'den hareket ettik. O geceyi Zencan'da geçirdik. Salı günü Miyana'ya vardık. Çarşaba günü Tongolar köyünde kaldık. Sonra, Ujana'ya uğradık. Şubatın son günü olan cumartasi günü Tebriz'e ulaştık.

Buralardaki geniş ovalar, bu mevsimde pek mükemmel otlaklar oluşturuyor. Yöreye kar nadiren yağar ve hava ekseriyetle ılıman olur. Bundan dolayı Ömer Mirza kış mevsimini bu yörede geçirmeyi tercih ediyor.

5 Mart günü Mısır ve Türk elçileriyle birlikte Tebrizden hareket ettik. Karabağ ovalarına doğru ilerledik. Timur tarafından İspanya'ya gönderilmiş olan Tatar elçi bize rehberlik ediyordu. Bu yüzden nereye gitsek ikram görüyor ve bütün ihtiyacımız temin ediliyordu. Tatarlardan, yabancı elçilere böyle rehberlik edenlere **Cagaul** deniyor. Bu Karabağ yolculuğunda benimle gelenler rahip arkadaşım ile adamlarımızdan birkaçıydı. Diğerleri bizi Tebriz'de bekliyordu.

Karabağ ovalarına doğru iki gün yol gittikten sonra, Şehzade Ömer tarafından gönderilmiş olan bir elçiyle karşılaştık. Elçinin getirdiği emir, hemen Tebriz'e geri dönmemiz ve Şehzadeyi orada beklememizdi. Biz Tebriz'de istirahat edecek ve nerede görüşeceğimizi orada öğrencektik. Bu emir üzerine Tebriz'e döndük. Şehzade, ağırlanmamız konusunda emrini vermişti. Bize erzak da verilecekti. Burada bu tür tahsisata "ulûfe" denmektedir. [26]

Tebriz'de emir beklemeğe başladık. Emir ancak 18 Mart Çarşamba günü geldi ve yeniden Karabağ'a gitmemiz gerekiyordu.

18 Mart Çarşamba günü hareket ettik. Tebriz'in kuzeyindeki birçok dağ sırasını aştıktan sonra, köyler ve bahçelerle dolu bir vadiye indik. İklim çok elverişli olduğu için, burada üzüm bağları boldu. Diğer meyvaların da hepsi boldu. Aras nehri bu vadide akıyor. Yolculuğumuz tam dört gün devam etti. Bu dört günden sonra büyük, geniş ovalara ulaştık. Burada ahali yerle-

26 Timur tarafından kurulmuş olan Baykalan, Karabağ'ın merkezi olmuştu ve Kur nehrine bir kanal ile bağlıydı.

şik ve kalabalıktır. Yetiştirilen pirinç ve diğer mahsül bütün bu yöreye yetmektedir. Gerçi buralarda buğday ve arpa yetiştirilmiyor, ama, pirinç o kadar bol ki, atlara bile pirinç veriliyor. Şehzade Ömer'in ordusu çadırlarını burada kurmuştu.

25 Mart günü Tatarlar arasında ilerleyerek Şehzade'nin bulunduğu yere varmak istedik. İkametgâhı 10-12 fersalı uzaklıktaydı. Tam o yönde yürümeğe başlamışken, yolumuza çıkan birkaç kişi, şehzadenin karargâhında bir patırtı koptuğunu, geri dönmenin hakkımızda daha hayırlı olacağını söyledi. Bu patırtının sebebini sorduk. Bize, Timur orduları başkumandanı olan Cihan Şah'ın, Şehzade Ömer'e karşı bir suikast tertip ederek onu öldürtmek istediğini, bunun üzerine Şehzade Ömer'in de Cihan Şah'ın öldürülmesi için emir verdiğini söylediler. Bunu duyan Cihan Şah'ın adamları da isyan edip Şehzade Ömer'in askerleriyle dövüşmeğe başlamışlar. Hal böyle olunca, Şehzade Ömer, Kur nehrini geçerek köprüleri yıktırmış, sandalları batırtmış ve çatışma devam etmiş. Son durumu kestirebilen biri yoktu. Bütün asker ayaklanmış ve düzen bozulmuş.

Bu haberi aldıktan sonra, biz elçiler heyeti bir meclis kurarak konuştuk; ve durumu inclemek üzere ilerlemeğe karar verdik.

26 Mart Perşembe günü Şehzade Ömer'in bulunduğu büyük karargâha varmış ve emirlerini almak üzere beklediğimizi bildirmiştik. Fakat ordugâh tam anlamıyla karışıklık içindeydi. Gelip gidenin haddi hesabı yoktu. Biz beklerken, Şehzade Ömer tarafından gönderilen bir Çağatay yanımıza geldi, ve Şehzade'nin son derece meşgûl olduğunu, bizikabul edemeyeceğini, bu bakımdan Tebriz'e dönerek emirlerini beklememizi istediğini, ihtiyaçlarımızın temini için de kendisinin rehber olarak görevlendirildiğini söyledi. Biz de atlarımıza binip Tebriz yolunu tuttuk.

Bu sırada Şehzade Ömer, Kur nehrinin güneyindeki ovada bulunuyordu. Yanında 45.000'den fazla atlı vardı. Diğer askerleri başka merkezlerdeydi.

Timur'un tercihi de kışı burada geçirmek olduğu için, Baylakan

adında bir şehrin kurulmasını emretmiş ve buraya 20 000 nüfus göndermiştir.

Ömer ile çatışmaya girişen Cihan Şah, Timur'un kızkardeşi oğludur. Bu yüzden, yani Timur'un yakın akrabası olduğu için herkes ona saygı gösteriyordu. Ve arazisi çok geniş olduğundan, adamları ve tarafdarları da çoktur. Timur, Şehzade Ömer'i Batı İran Umumi valiliğine tayin ettiği zaman, Cihan Şah'ı ona yardımcı olmak üzere göndermişti.

Cihan Şah ne emrederse muhakkak yerine getirilir, her emri Timur'un emriymiş gibi kabul görürdü.

Bu adamın sonunda, birgün aniden öldürülmesinin sebebi, iki ayrı şekilde anlatılmıştır. Bir anlatışa göre, Timur'un torunu Şehzade Ömer, Cihan Şah'dan korktuğu için onu öldürtmüştü. Timur'un ölümü dolayısıyla, Cihan Şah'ın da Ömer'den kurtulmak istemesi çok muhtemeldi. Yahut, Ömer'in ondan korkarak, böyle bir rakip ile karşılaşmamak için Cihan Şah'ı öldürmeyi düşünmüş olması beklenebilir. Çünkü, Cihan Şah başkumandan olduktan başka, Çağataların da başkanıydı. Ve Şehzade Ömer, onun ayaklanarak saltanatını ilan etmesinden endişe duyuyordu.

Anlatılan diğer şekle göreyse; Cihan Şah, Timur'un öldüğü haberini alınca hemen silahlanmış ve silahlı adamarıyle devlet meclisinin kurulduğu yere gelmiş. Burada, Ömer'in samimi dostlarından olan bir din alimine rastlamış ve hemen üzerine çullanıp onu öldürmüş. Çünkü, bir zamanlar, sevdiği bir hatun, Şehzade Ömer tarafından bu adama verildiği için ve belki daha başka sebeplerden de dolayı bu mollaya karşı kin besliyormuş. Ve Cihan Şah bu cinayeti işledikten sonra, yalın kılıç bir halde, Şehzade Ömer'in bulunduğu yere ilerlemiş. Ömer'in muhafızları bu manzarayı görünce derhal koşuşarak çadırı koruma altına almışlar. Bu sırada eski Tatar başkanı Ediku'nun ani bir saldırıya geçtiği ortalığa yayılmış. Ömer'i öldürmek üzere gelen Cihan Şah'ın karşısına silahlı muhafızlar dikilip onu durdurmuşlar. Bu sırada Ömer'in çadırından dışarı çıkan bir Tatar, ne istediğini sormuş. Cihan Şah, Ömer'e bir şey söyleyeceğini bildirmiş. Tatar bunun için izin almak üzere içeri girdiğinde, Ömer,

Cihan Şah'ı öldürmesini emretmiş. Ömer'in yanından çıkan bu Tatar da, Cihan Şah'a çullanarak bir vuruşta kellesini uçurmuş. Cihan Şah'ın bu akibetini gören adamları da kaçışmağa başlamışlar.

Ömer, Cihan Şah'ın kellesini, Bağdad'daki babası Miran Şah ve kardeşi Ebubekir'e göndermiş. Yazdığı bir mektup ile de, büyükbabasının öldüğünden şüphe kalmadığını belirtip, babasıyla kardeşini kendisine yardıma çağırmış. Kendisi ve taraftarları Miran Şah'a katılacaklarmış. Çünkü Timur'un varisi o imiş.

Daha sonra aldığımız bilgiye göre, Miran Şah, Cihan Şah'ın kellesini görünce oğlu Ömer'den korkmuş ve Viyan vadisinde yapılacak toplantıya gitmemeğe karar vermiş.

Semerkand'de olanlara gelince...

Bize anlatıldığına göre, Timur'un Otrar'da ölmesinden sonra, Tatar asilzadeleri ve saray mabeyncileri, bu haberi saklamağa çalışmışlar. Ve Semerkand kalesindeki hazineyi koruma altına almışlar. Ama Timur'un öldüğünü pek fazla saklamak mümkün olmamış. Saray hizmetçileri haberi ortalığa yaymışlar. Timur'un ölümü sırasında torunu Halil Sultan, Semerkand'de bulunmaktadır. Halil Sultan da Miran Şah'ın oğludur. Timur'un Otrar'da öldüğünü duyar duymaz bütün adamlarını ve kendisine yakın olan asilzadeleri toplamış. Sarayın üç mabeyncisini yakalatıp hazineyi kendi korumasına almış. Üç mabeynciden biri öldürülmüş. Bunun adı **Butudo**'dur ve Şehzade Ömer tarafından öldürülüşünü anlattığımız Cihan Şah'ın oğludur. diğer iki mabeynci ise kaçmanın yolunu bulurlar, ve, Timur'un en küçük oğlu, Horasan valisi **Şah Ruh**'a sığınmak üzere Herat şehrine giderler. Şehzade Halil, Butudo'nun öldürülüp diğer iki mabeyncinin kaçması üzerine, Semerkand kalesine girerek büyükbabasının bütün hazinesine el koymuş ve başkente hakim olmuştur. Bundan sonra büyükbabasının cenazesi ve gömülmesi işiyle meşgul olur. Bu arada babası Miran Şah'a haber göndererek hemen Semerkand'e gelmesini rica eder. Hazineyi babasına verecek ve onu meşru varis sıfatıyle Timur'un yerine sultan ilan edecektir.

Şehzade Halil, hazinenin çok büyük olduğunu, bundan dolayı, babasının hazineye sahip olduğu anlaşılınca bütün Çağataylaların ona hemen itaat edeceğini de bildirmiş. Çünkü hakikaten Tatarlar paraya tapan kimselerdir.

Miran Şah bu şekilde sultan olacaktı. Fakat, Şehzade Halil'in elçilerine, kendi karısı Hanzade'nin bu arada bazı entrikalar çevirmesinin muhtemel olduğu; gerçi onu babasıyla barıştırmak için evvelce uğraştığı, ama, kocasından korktuğu ve nefret ettiği, Semerkand'de oğlunun sarayında bulunduğu için bırtakım girişimlerde bulumasının beklenebileceği... fısıldanmış, bunları da Miran Şah'a aktarmaları istenmişti. Hem, Hanzade'nin en önemli emeli oğlu Halil'in sultanı olmasıdır ve oğlunu bu yolda teşvik ettiği tahmin edilebilir.

Biz, bu Şehzade Halil'i yakından görmüştük. 22 yaşlarında, beyaz ve babası Miran Şah gibi şişmandı. Yüzü de babasına benziyordu. Semerkand'de bulunduğumuz günlerde bize çok iltifat etmişti.

Timur'un ölüm haberine gelince..

Timur, daha önce iki kez, öldüğünü yalandan yaymış; ve bu haber üzerine kimlerin ayaklanacağını ortaya çıkararak, bunları kılıçtan geçirmek için niyetlenmişti. Onun için, bu sefer de Timur'un ölmüş olduğu haberi yayılınca, birçokları onun yine ölmediği zehabına kapılmıştı. Bu yüzden, Tebriz'de memleketimize dönmek üzere beklediğimiz sırada, Timur'un ölmediği, ve ordusunun başında, harekete geçip Mısır Sultanını mağlûp ederek Mısır'ı istilâ etmek niyetinde olduğu şeklinde şayialar çıkmıştı.

Miran Şah, Bağdad'da babasının ölüm haberini aldığında, dediğimiz gibi Cihan Şah'ın kellesi de birlikte gelmişti. Ve Şehzade Ömer, Tebriz'in on fersah batısında bulunan Viyan vadisinde yapılacak toplantıya onun (babasının) da katılmasını istiyordu. Buradaki toplantıda, Timur'un yerine kimin geçeceği konuşulup kararlaştırılacaktı. Miran Şah da, yanındaki oğlu Ebubekir ile birlikte Bağdad'dan hareket etti. Fakat toplantı yerine varmadan evvel, Şehzade Ömer'in Viyan'da, babasınınkinden çok daha

büyük bir kuvvet topladığı, ve Sultaniye ile Tebriz'deki kuvvetlerine seferber olup emre hazır beklemek için buyruk gönderdiği haberi alınmıştı. Miran Şah bu askeri hazırlıkları duyunca, Ömer'den korkmağa başlayarak duraklamış, onun ne düşündüğünü anlamak için elçiler göndermiş, bu elçiler, Ömer'in vilayet sınırını korumak ve babasının saltanata sakin ve tehlikesizce gelip oturmasını sağlamaktan başka bir şey düşünmediğini söylemişler. Bunun üzerine, Miran Şah'ın oğlu Ebubekir, kardeşi Ömer'le tek başına görüşmek üzere izin istemiş. Ve Ömer'i yakalayıp babasının ordugâhına getirmek istediğini de eklemiş. Fakat babası bu hareketi pek doğru bulmamış.

Daha önce yazdığımız gibi, Ömer ile Ebubekir, ana baba bir özkardeştir. Anaları olan hanım sultan Miran Şah'ın yanında bulunuyordu. Bu kadın tek başına gidip oğlu Şehzade Ömer ile görüşmüş. Ona, bütün sadık insanların arzusuna karşı geldiğini söyleyerek, Timur tahtının en meşru varisinin babası olduğunu anlatmış. Ömer derhal cevap olarak: "Başka türlü hareketi Allah yazdıysa bozsun!" diyerek, babası Miran Şah'ın bütün haklarını tanıdığını ve her emrine uyacağını söylemiş. Bunun üzerine anası Miran Şah'ın karargâhına dönerek oğlu hakkında güvence vermiş. Bundan sonra Miran Şah da, Ebubekir'in Şehzade Ömer'i ziyaretine, ikisinin her meseleyi konuşup düzenlemesine, kendisinin ne zaman sultan ilan edileceğinin karara bağlanmasına razı olmuş.

Bu karar verildikten sonra Ebubekir, muhafızlarından başka asker götürmeden hareket eder. Ömer ise, onun böyle şüpheye düşmeden hareket etmesi üzerine, Ebubekir'i esir almağa karar verir. Ebubekir rahatça Ömer'in karargâhına girer. Onu karşılayan Ömer samimi davranarak onu çadırından içeri sokar ve orada yakalatıp esir alır. Ebubekir ile gelen muhafızlar, onun esir alındığını duyar duymaz kaçıp Miran Şah'ın yanına dönerler. Ebubekir, demir zincirler arasında Sultaniye kalesine gönderilir. Bundan sonra Şehzade Ömer hemen babasının karargâhı üzerine yürür. Niyeti onu da ele geçirmektir. Miran Şah bu durumu haber alınca yola koyulup Rey vilayetine geçer ve kayınbiraderi Süleyman Mirza'nın yanına iltica eder. Orada çağatay-

ların birçok başkanıyla ve asilzadeleriyle görüşür.

Ömer ve Ebubekir'in anası olan sultan kadın, büyük oğlunun kardeşi tarafından hapsedildiğini haber alınca, hemen oğlu Ömer'in yanına varıp üstü başı yırtık ve bağrı açık bir vaziyette karşısına geçer, ve:

"Oğlum! İkinizi de ben doğurmadım mı?! O senin öz kardeşin değil mi? ! Böyleyken onu öldürmek mi istiyorsun?! Halbuki onu herkes seviyor!..." diyerek ağlar. Ömer, onu yatıştırır. Kardeşini, ihtiyatsız bir çılgın olduğu için yakaladığını, söylemeyecek sözler söylediğini ve yapılmayacak şeyler yaptığını; kendisinin bütün dileğinin babasını sultan ilan etmekten ibaret olduğunu söyler.

Fakat Ömer'in içindeki niyetler hakikatte büsbütün başkadır. Kardeşini ele geçirdikten sonra, hakiki maksadını gerçekleştirme yolunda adımlar atıyordu. Vakur bir şahsiyet olduğu için bütün çağataylar ona saygı ve sevgi göstermektedir. Onun anasına verdiği teminatın hedefi, babası Miran Şah'ı oyalamak ve ilk fırsatta eline geçirmekten ibarettir.

Daha sonra Miran Şah'ın Rey'den ayrılarak Semerkand'e doğru hareket ettiği haber alındı. Şehzade Ömer takibe çıktıysa da, babasını çevirip esir alamayacağını anladı. Ve bundan sonra amcası Şah Ruh ile anlaşarak Miran Şah'a karşı birlikte hareket etmeğe karar verdi. Yapılan anlaşmaya göre, Şah Ruh ile Ömer, memleketi aralarında bölüşecekti. Miran Şah'ın yolu Herat'dan geçeceği için, Şah Ruh'un emriyle orada esir edilecekti. Bu sırada Miran Şah kardeşi ile oğlunun anlaşıp kendisine karşı birlikte harekete karar verdiklerinin haberini alır. Ve bunun üzerine olduğu yerde, yani Horasan'da durmağa karar verir. Çünkü artık Semerkand'e doğru ilerlemekten korkuyordu. Öte yandan oğlu Ömer'e elçiler göndererek onunla barışmak isteğinde olduğunu bildirir. Ama kabul edilemeyecek birtakım şartlar da ileri sürdüğü için, vaziyet değişmez.

Bu sırada öğrendiğimize göre, Ömer, kardeşi Ebubekir'i esir aldıktan sonra, Mardin eşrafından birinin kızı olan karısını ondan ayırıp babasının yanına, yani Mardin'e göndermiş.

8
Tebriz'den Sevil'e

Biz halâ Tebriz'de Şehzade Ömer'in emirlerini bekliyorduk. Bize bir mektup göndererek, vatanımıza dönmek konusunda geciktiğimizden endişeye düşmememizi, kendisiyle babası arasındaki kavganın yakında sona ereceğini, o zaman bizi kabul ederek, vedalaşmadan sonra gitmemiz için müsaade edeceğini bildirdi.

28 Nisan Salı günü, yani mektubun gelmesinden birkaç gün sonra, Tebriz'de evimizde oturuyorken, içeri giren görevliler, bizim kılıçlarımızı ve yanımızdaki bütün silahları aldılar ve kapımızı kilitledikten sonra, Şehzade Ömer'in yeni emirlerini tebliğ ettiler. Görevli hakimin anlattığına göre, Ömer, yanımızdaki her şeye el konulmasını ve bizim de gözetim altında bulundurulmamazı istemiş. Biz bu tebliğe karşılık olarak, emre uymaktan başka bir şey yapamayacığımızı, her şeyden aciz olduğumuzu söyledik. Sonra bizim, İspanya Kralı tarafından merhum Timur nezdinde dostane bir görevle geldiğimizi, şimdiye kadar gördüğümüz muamelenin bambaşka olduğunu hatırlattık. Ve haşmetli Timur öldüğüne göre de, istedikleri gibi davranmakta herhalde serbest olduklarını ilâve ettik.

Bu sözlerimize cevaben Tebriz hakimi, Ömer tarafından verilen her emrin uygulanmadığını, onun için gözetim altında tutulmayacağımızı ve bize bir zarar gelmiyeceğini, söyledi. Fakat Tebriz hakiminin adamları bize hiç de iyi davranmadılar. Hatta bizi

soyma maksadını güttüler. Bunun için bütün eşyamızı, elbiselerimizi, kısaca her şeyimizi alıp götürdüler. Kapımıza da muhafız diktiler. Mısır ve Türk elçilerine de aynı davranılmıştı. Onların da bütün eşyası götürülmüştü. Hepimizden zorla alınan bu eşyanın büyük bir kısmı yağma edilmişti.

Yirmi gün sonra Şehzade Ömer'den bir mektup daha aldık. Şehzade bu mektubunda, bundan önce verdiği emirlerden müteesir olmamamızı, artık babasıyla barıştığı için her şeyin yoluna girdiğini, kendisinin yakında Tebriz'den beş fersah uzaklıktaki Aserik kalesine geleceğini, oraya vasıl olur olmaz bizi davet ve kabul edeceğini ve memleketimize dönmek için bizi hazırlayacağını bildiriyordu.

Fakat bunlar, bizim de farkettiğimiz gibi yalan çıkmış, Ömer babasıyla barışmamıştı. Onun bu haberi yaymaktan maksadı, ortalığı yatıştırmak ve isyan ile karışıklıklar çıkmasına engel olabilmekti. Çağatayların başkanları ve ordu kumandanları durumun farkında değildi. Kimse ne olup bittiğini bilmiyor, herkes başka şey anlatıyordu. Ordunun ne zaman hareket edeceğini bilen bir kimse yoktu. Gerçekten burada hemen her şey böyledir. Herkes türlü şey söyler, kurnazlığa kalkışır ve gerçek olanı çiğner.

Neticeyi bekliyor, Ömer'in Aserik kalesine gelmesinin haberini gözlüyorduk. Tam bu sırada, daha önce sözünü etmiş olduğumuz Kral George ayaklanmıştı. Kral, Ani ve Erzurum civarına saldırmış, Tebriz yakınlarına kadar sarkmış, bir çok köy ve beldeyi yıkıp yağma etmişti.

Tebriz müslümanları Ömer'den kendilerini savunmağa koşmasını istemişti. Fakat Ömer, buna imkân bulamayarak, Tebriz kumandanlığını Tatar eşrafından birine vermişti. Çok ihtiyar olan bu Tatarın adı **Ömer Toban** idi. Toban, 5000 atlı ile harekete geçmişse de, geceleyin bir baskına uğramış ve adamlarının çoğu kılıçtan geçirilmişti. Kaçmağa muvaffak olanlar ise Tebriz'e gelmiş ve bu yüzden müslümanları büyük bir korku sarmıştı. Herkes kâfirlerin müslümanlara musallat olduğunu söylüyordu.

Çünkü müslümanlar biz hıristiyanlara "kâfir" der.

Tebriz'de bize anlatıldığına göre, hata askerde değil, Şehzade Ömer'de imiş. Ömer, büyükbabası gibi talihli değildi.

Bu sırada Şehzade Ömer, babası Miran Şah'ı ele geçirmeyeceğini ve barışmayacağını da anlamış; bu yüzden Sultaniye'ye dönmüş ve Aserik kalesine uğramıştı. Sultaniye'den Aserik'e gelmesinin sebebi, askerilerini teftiş etmek, sonra bizi kabul etmekti.

14 Temmuz Salı günü Ömer Tebriz'e yaklaşmışken, kardeşi Ebubekir'in hapisten kaçtığını, kendisini hapiste tutmakla görevli olan adamları da öldürdüğünü haber almıştı. Ebubekir kaçarken, hazineyi de aşırıp götürmüştü. Ömer derhal geri dönerek kardeşini takip için asker göndermiş, ama onu yakalamak mümkün olmamıştı.

Olay şu şekilde olmuş: Ömer, Ebubekir'i korumakla görevli subaya, kardeşini zehirlemesi için emir vermiş. Bunun için gereken hazırlık yapılmış. Son derece gizli tutulan tertibat, Ebubekir'in dostları tarafından duyulmuş ve derhal ona bildirilmiş. Ve bununla ilgili karşı tedbir alınmış, Ebubekir'i kaçırmak için hazırlık yapılmış. Tabii bu arada Ebubekir'e kaçmasında yardımda bulunacaklara birçok vaadde bulunulmuş. Ebubekir'in kaçmasın sağlamak için atlar ve silahlar hazırlandıktan başka, muhafızını öldürmesi için kılıç da gönderilmiş. Şehzade muhafızını öldürdükten sonra kaçmağa bakacak, arkadaşları da ona katılacaklardı. Nihayet, Ebubekir'i öldürmekle görevlendirilen muhafız, güvendiği üç adamla onun yanına girmiş. Şehzadeye, kardeşi Ömer'in babası Miran Şah ile barıştığını ve her dilediğinin yerine getirileceğini, büyük servet ve geniş bir arazi verileceğini söylemiş Bu güzel müjde dolayısıyle de, ona içki ve yemek hazırladığını bildirmiş. Tatarların âdeti, yemekten önce içki içmektir. Muhafız da zehirli şarap dolu bir kadeh getirmiş. Ebubekir bunu içince ölecektir. Muhafız elindeki kadehi sunmak üzere, Şehzadenin karşısında eğilerek uzatmış, ve tenezzül buyurarak kadehi elinden almasını rica etmiş. Şehzade önce,

kadehi almamak için bir mazeret ileri sürmüş. Derken birdenbire gizlediği kılıcı çekerek muhafızın kafasına bir darbe indirip onu yere sermiş. Ebubekir daha sonra muhafızın adamlarına saldırmış ve onlara, artık kurtulduğunu söyleyerek bunu herkese ilân etmelerini emretmiş. Olay kalenin içinde hemen yayılmış. Ebubekir'e taraf olanlar hemen yetişip gümüşten yapılma olan zincirlerini kırmışlar. Ebubekir bir ata binerek arkadaşlarıyla birlikte kalenin meydanına gitmiş, orada herkes ona katılmış. Daha sonra Ebubekir, hazineyi korumakla görevli memuru çağırtarak öldürmüş. Bunun üzerine bütün kale ahalisi ona katılmış. İstediği kadar at ve silah vermişler. Ebubekir, etrafında toplanan 500 atlıyla kaleye hakim olmuş ve hazineyi arkadaşları, yandaşları arasında paylaştırmış. Herkes alabildiği kadar almış. Geride kalanlar yüz deveye yüklenmiş. Ve şehzade, babasının yanına gitmek üzere uzaklaşmış.

Bundan sonra Şehzade Ebubekir babasının yanına varmayı başarır ve bu kavuşma ikisini de memnun eder. Miran Şah, oğluna olup biteni anlatmış. Ebubekir de, babasının Semerkand'e girmesine engel olan kişinin amcası Şah Ruh olduğunu anlamış. Bu yüzden, babasının yanına vardığı günün akşamı, bütün arkadaşlarıyla birlikte, doğruca amcasının karargâhı üzerine yürümüş. Karargâha ani bir baskınla karşısına çıkan her engeli savuşturmuş. Şah Ruh'u yakalayıp babasının yanına götürmüş.

Herkes, Şah Ruh'un ele geçtiğini, Ebubekir'in serbest kalıp kuvvet sahibi olduğunu görünce ona katılmış. Ömer'in tarafında olanların çoğu da dakika geçirmeksizin onun tarafına geçmiş.

Ömer, kardeşi Ebubekir'i yakalayamayacağını anladıktan sonra, babası Miran Şah ile barışmağa karar vermiş. Bu sırada Miran Şah ile oğlu Ebubekir, Semerkand'e ilerlemiş.

Ömer, bu günlerde Viyan ovasındaki karargâhına varmıştı. Burası, batı yönünde Tebriz'e on fersah mesafededir. Buradan Tebriz ve Sultaniye şehirlerine haber göndererek, büyük babasının hatırasını yüceltmek için marasim düzenleyeceğini bildirip, koyun, beygir ve şarap istemiş. Bundan başka, üç bin hil'at

ile çok miktarda kumaş da isteyerek, bunları asalet ve mevki sahiplerine hediye edeceğini açıklamıştı. Bu arada, bizden alınan bütün eşyanın iadesini de emretmiş idi.

13 Ağustos günü iki çağatay yanımıza gelerek Ömer'in gönderdiği mektubu getirdiler. Bu mektupta, bizi kendisini görmeğe davet ediyordu. Bunun üzerin etesi Cuma günü Tebriz'den ayrıldık. O geceyi karargâhta geçirdik. Ertesi gün Viyan ovalarına varmıştık. İkamet edeceğimiz yer ırmak kenarındaydı. Buraya kurulmuş olan çadırlarımıza yerleştik.

Ömer Cuma günü bizi huzuruna çağırdı. Bulunduğu çadıra gittik. Bizi son derece nezaketle karşıladı. Hakkımızda her türlü hürmeti gösterdi.

Ertesi gün (Pazar) bizi büyük bir ziyafete çağırdı. Yaşlı bir zat, Şehzadenin huzurunda bir konuşma yaparak, Timur'un hatırasının yüceliğini övdü. Bundan sonra ziyafet başladı ve ortaya bol yemekler getirildi. Biz de, güzel bir ispanyol kılıcını Şehzadeye hediye olarak takdim ettik ve bunun yanında bazı yünlü ve ipekli kumaşlar da verdik. Şehzade, özellikle kılıçtan çok memnun kalmıştı. Kendisinin âdeti, hediye ile gelmeyen bir kimseyi kabul etmemek yolundadır. Karargâha gelişimizde bizden de ilk sorulan, getirdiğimiz hediyenin ne olduğuydu.

18 Ağustos Salı günü, Şehzade Ömer de bizlere hediye olarak bazı kumaş parçaları verdi, ve bize refakat edecek ve her hizmetimizle ilgilenecek bir çağatay tayin etti. Türk elçileriyle birlikte yola koyulduk. Mısır elçilerinin ise, Şehzade akılonulmasını istemiş ve duyduğumuza göre ertesi gün hapse attırmış.

Biz, Türk arkadaşlarımızla Ömer'in karargâhından ayrıldığımız Salı gününden sonra, Çarşamba günü Tebriz'e varmıştık. Orada Türk elçileriyle konuştuktan sonra yolumuza devam için karar verdik. Çünkü gecikmeden vatanımıza dönmek istiyorduk. Cuma günü Tebriz'den harekete hazırlanmış bulunuyorduk. Fakat o akşam "Dâr-ü gâh" denen şehremini (belediye başkanı), yanında bekçiler ve zabıt kâtipleriyle kapımızın önünde belirdi. Bekçiler kılıç ve palayla silahlıydı. Dâr-u gâh, bizim bütün eş-

yamızı görmek istediğini, buna yetkili olduğunu söyledi. Bizim için onun dediğine uymaktan başka çare yoktu. Eşyamız arasında ipekliler ve hil'atler gören Dâr-u gâh, Ömer'in bunlara ihtiyacı olduğunu ve mevcudu kalmadığını söyleyerek bunların olduğu denklere el koydu. Şehzade'nin bu malların bedelini vereceğini söyledikten sonra, Dâr-u gâh atına binip gitti. O gittikten sonra Türk meslektaşlarımızla biraraya gelip görüştük. Çünkü bize yapılan onlara da yapılmış, eşyaları yağma edilmişti. Ortaklaşa verdiğimiz karara göre, burada beklemek daha fazla zarara uğramaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu yüzden, hemen ertesi gün hareket etmeliydik.

22 Ağustos günü şafakla beraber, kararlaştırdığımız üzre, biz İspanya elçileri, Türk meslekdaşlarımızla birlikte Tebriz'den ayrıldık. Tebriz'de tam beş ay iki gün kalmıştık. Çünkü buraya Şubat ayının birinde gelmiştik. (Burada yazar hesabı karıştırmış. Yukarıda Tebriz'e Şubat'ın son günü geldiğini söylüyordu. Bu hesapla 5 ay 21 gün demesi gerekkirdi).

Bize rehberlik etmek için tayin olunan çağatay da yanımızdaydı. İkiyüz kişilik bir kafile ise, Anadolu'ya ticaret malları götürüyordu. Bu kafilenin hedefi Bursa şehriydi. Onlarla çok iyi geçindik. Ve hepimiz de eşkiya saldırısından korkuyorduk.

Cumartesi, Pazar ve Pazartesi günleri yola devam ederek, şafak vakti Huy şehrine vasıl olduk. Orada, **Kara Yusuf** namında bir Türkmenin isyan ettiği haberini aldık. Kara Yusuf, onbin atlının başında Huy ve civarını tahrip ve yağma etmiş. Fakat bu günlerde Erzincan'a doğru giderek orasını muhasaraya çalışıyormuş [27].

27 Bu kitabın İspanyolca aslında, bu adamın adı Kara Osman olarak yazılıysa da, doğrusu Kara Yusuf'tur. Bu adam Karakoyunlu aşiretinin başıydı ve bir ara bütün Batı İran'a hakim olmuştu. Clavijo'nun geri dönmesinden bir sene sonra, yani 1407'de, Timur'un torunu Ömer bu Türkmenler tarafından şiddetli bir yenilgiye uğratılmış ve aldığı yaralardan ölmüştü. Ertesi sene, Kara Yusuf, Miran Şah ile oğlu Ebubekir'in de ordularını kırmış; Ebubekir harp sahasından kaçıp kurtulmayı başarmışsa da, Miran Şah savaş alanında öldürülmüştü. Buradan, Kerman vilayetine sığınan Ebubekir de, 1408'de meydana gelen savaşta öldürülmüştü.

Bu haberden sonra yolumuzu değiştirmeğe mecbur olduk. Sol yana yönelip güneybatıya giden yolu tuttuk. Huy'dan Salı günü ayrıldıktan sonra bütün gece yol aldık. Çarşamba günü bir otlakta durakladıksa da, ancak atlarımıza arpa verecek kadardır. Tekrar yola devam ettik ve Perşembe günü, Ermenilerle meskûn bir kaleye vardık. Bu ermeniler Şehzade Ömer'in uyruğundaydı. Kalenin güneyinde bulunan bir köy, Türk olan müslümanlara aitti. Bunlar Türkistanlı olup, etrafındaki araziye hakimdiler ve Ermenilerle iyi geçinmekteydiler. Burada toprak çok verimlidir.

Biz burada, Kara Yusuf'un Erzincan kuşatmasını kaldırdığını haberi aldık. Kara Yusuf'un askerleri bizim yolumuz üzerindeymişler. Bunu anlamak için adamlarımızdan birini ileri gönderip etrafı araştırmasını istedik. Cuma günü geri dönen bu adam, yolun açık olduğunu söyledi. Biz de hemen hareket ettik. Yolda, büyük bir köyün yakınındaki tarlalarda mola verdik. Daha sonra o gün Ermenilerin yaşadığı yerlerden geçtik. Bu köylerin birçoğunda güzel kiliseler vardı. Mezarlar haç işaretliydi. Yolda ilerliyorken, Kara Yusuf'un yaklaştığını ve adamlarının etrafı yağma ettiklerini haber aldık. Bunun üzerine sola yönelen yola saptık ve öğleye kadar bu yönde gittik.

Pazar günü, geçtiğimiz bütün yerler ıssız ve kimsesizdi. Pazartesi günü de aynı şekildeydi. Ermenistan'ın bu tarafında kimse kalmamasına sebep, Ermeni hükümdarının üç oğlu arasında başlayan rekabet çatışmalarıymış.

1 Eylül salı günü büyük bir şehre vardık. Fakat buradaki evler de bomboştu. Bu şehrin adı Aluşkert'dir [28]. Şehrin duvarları çok

28 Müstevfi, 1130'da burasının, kalesi bulunan bir şehir olduğunu, devlet hazinesine 7000 altın dinar gönderdiğini belirtir. Yine ona göre şehrin isme, Valasgir'dir.
Müstevfi'den bir asır önce yaşamış bir yazar da, şehrin Ahlad'dan uzak olmadığını, Ahlad'ın da, Van gölü civarının merkezi olduğunu ifede eder.
Aluşkerd, Ahlad'ın üzerinde, Melazkerd'in biraz kuzeydoğusunda olduğu söylenebilir.

genişti. Ama, iyi yapılmış kalenin ötesi berisi yıkılmıştı. Bu ovada bulunan kalelerde bazı fakirler oturmaktaydı sadece. Şehrin içinde çok güzel binalar vardı ve bunların özenle yapıldığı hemen belli oluyordu. Burada öğle yemeğini yedik. Orada yaşayanlar, bu büyük şehrin niçin harap olduğunu bize anlattı.

Eskiden burada şöhret ve kuvvet sahibi bir hükümdar varmış. Bu hükümdar bütün havaliye hakim imiş. Öleceği sırada memleketi üç oğlu arasında taksim edip bırakmış. Bu Aluşkert en büyük oğula, Ani şehri ortanca oğula ve Erzurum da küçük oğluna kalmış. Bu Ermeni hükümdarın hakim olduğu başlıca şehirler buralarıymış. Büyük kardeş, en kuvvetli mevki olan Aluşkerd'in kendi payına düştüğünü görerek, diğer iki kardeşini mirastan mahrum etmek istemiş. Bunun sonucunda üçü arasında çatışmalar başlamış. Son derece kanlı geçen bu çatışmalarda her taraf kendisine yardım edecek birilerini aramış. Erzurumdaki kardeş, müslüman Türkmenlerin yardımını sağlamış ve üstelik Ani'deki de onunla birleşmiş. Erzurumdaki, yardımlarını sağladığı Türkmenlerle birlikte Aluşkert üzerine yürümüş. Bu arada Aluşkerd'de bulunan da aynı yönde hareket ederek civardaki Türkler ve Türkmenler aynı dili konuştuğu için çarçabuk anlaşıp birleşmişler ve Aluşkerd'i kendileri zapta karar vermişler. Bunu kolayca başarmışlar. Bundan sonra Türkler Ani ve Erzurum'u da zaptedip, Ermenilerin hakimiyetine son vermiş ve onları bu ülkeden sürüp atmışlar.

Biz Aluşkerd'e vardığımız zaman, Kara Yusuf hakkında malûmat istedik. Ve onun tam takip edeceğimiz yol üzerinde olduğunu öğrendik. Bunun üzerine yol plânımızı değiştirdik. Artık kuzeye doğru giderek Ani'ye ulaşacaktık. Bu şekilde karar vermemiz çok doğru oldu. Aluşkerd'den ayrıldıkta sonra dört gün dört gece kimsesiz yerlerden geçtik.

5 Eylül günü Ani'ye vasıl olduk. Pazartesi günü vali ile görüşmek üzere Ani kalesine girdik. Buranın valisi, daha önce sözünü ettiğimiz çağatay asilzadelerinden Duladay Bey'in oğluydu. Timur, Gürcistan ve Ermenistan'ı fethederken, buraları **Dula-**

day Bey'e vermiş idi. Ani'nin şimdiki valisi, Duladay Bey'in ölümü üzerine yerine geçen oğludur. Görüşmemizde, ona altın sırmalı hil'atler verdik. Sonra içinde bulunduğumuz zor durumu anlattık. O da bize Kara Yusuf'un Erzincan'da, adamlarının da bizim gideceğimiz yol üzerinde olduğunu, bu nedenle başka yoldan ilerlememiz gerektiğini söyledi. Ve de, İspanya Kralına hürmet, nezdinde gönderildiğimiz Timur'un hatırı için yanımıza son derece emin bir rehber vereceğini ekledi. Türk meslekdaşlarımız ise, daha başka bir yoldan memleketlerine dönmüşlerdi.

Ani kalesi son derece müstahkemdi. Dağın tepesinde ve üç duvarla çevrili idi. İçinde su kaynakları vardı. Savunma vasıtalarının hepsi de mükemmeldi.

8 Eylül Salı günü Ani'den ayrıldık. Vali, dediği gibi, bize yol gösterecek ve güvenlik içinde Gürcistan arazisinden geçirecek çağatay rehberi refakatimize vermişti. Onun için soldan giden Erzincan yolunu bıraktık. O yol Semerkand'e giderken tuttuğumuz yoldu. Gece, Ani'ye bağlı bir köyde kaldıktan sonra, ertesi gün şafakta hareket ettik. Dik bir dağa tırmanmağa başladık. Önümüzde beliren tepeyi aştıktan sonra, daha yüksek bir zirvenin üstüne kurulmuş olan bir kaleye ulaştık. Bu kalenin adı Tartum idi [29]

Burası oldukça tanınmış bir yerdi. Gürcistan'a tâbi iken, Timur burayı zaptedip vergiye bağlamıştır. Bu kaleyi geride bırakıp ilerlemeğe devam ettik ve bir fersah ötedeki bir köyde geceledik. Daha sonraki iki gün yolumuz Gürcistan'ın sarp dağları arasında devam etti.

11 Eylül Cuma günü, Viser adında bir kaleye vardık. Buranın valisi müslüman bir mollaydı. Bu, bütün fıkıh ahkâkamına vakıf, âlim bir kimseydi. Bizi son derece nezaketle karşıladı ve yemeğe davet etti. Kara Yusuf'un tasallutu yüzünden üzüntü içinde olduğunu anlattı. Bu yüzden insanların çoğu sürüleriyle

29 Kesin yeri bilinmemekle beraber, Yezdli Ali, Gürcistan duğunu yazar.

birlikte kaleye iltica etmiş ve böylece Kara Yusuf'un saldırılarından kurtulmayı ummuşlar.

Viser'den ayrıldıktan sonra rehberimiz bize, İspir şehrine uğrayacağımızı ve ora hakimine hürmetlerimizi sunacağımızı söyledi. Ayrıca rehberimiz bu zata Ani valisi tarafından yazılmış mektuplar taşıyordu. O tarafa doğru ilerleyip birçok dağ geçidinden geçtik. Tartum'dan beri yürüdüğümüz bütün yollar, birbiri ardısıra gelen dağlar idi.

İspir hakiminin adı **Piahacabea**'dır. Arazi dağlık olduğu halde son derece zengin ve bereketlidir. İspir'e gelişimizden bir gün sonra hakimi görerek ona hürmetlerimizi arzettik. İki sırmalı hil'at hediye ettikten sonra birlikte yemek yedik. Öğleden sonra, hakim bizi uğurlayarak yanımıza bir rehber vermiş, bu rehbere, bizi Trabzon İmparatorunun hududuna sokmasını söylemişti. Biz de yola koyulduk. Ertesi gün, yani pazar sabahı, son derece dik olan yoldan bir dağın tepesine doğru tırmanmağa başladık. İlk dört fersahta, çıplak toprak üzerinde yürüyüp, insanları da, hayvanları da büyük zorluğa uğratan kayalıklar arasından geçtik. Aynı gün Gürcistan sınırını aşarak Arakuyel sınırından girdik. Gürcüler yakışıklılıkları yanında, cesur adamlardır. Ortodoks hıristiyandırlar ama yunanca konuşmazlar. Kendi dilleri vardır.

Pazartesi günü yolumuza devam ederek bir köyde yemek yedik. Sonra tekrar yola koyulup başka bir köyde kaldık. İspir şehrinin müslüman hakimi, Arakuyel'in de hakimidir. Sebebi: buranın ahalisi bir zaman kendi hakiminden rahatsız olarak İspir hakimine gizlice müracaat ederler. Onunla birlikte kendi hakimlerine karşı hareket edeceklerini bildirirler. Bunun sonunda bir tertip ile, buranın hakimi yakalanıp İspir 'e gönderilir ve orada hapsedilir. İspir hakimi de, Arakuyel'e kendi tarafından müslüman bir hakim göndermiş ve yanına hıristiyan bir yardımcı da tayin etmiş.

Arakuyel son derece dağlık bir memlekettir. Arazi o kadar sarp ve arızalı ki, hayvanlar çok güçlükle karşılaşmaktadır. Bazı yer-

lerde kayalar arasında köprü kurulmuştur. Bu sayede biz yol alırken tepeden tepeye geçiyorduk. Burada yük hayvanları kullanılmıyor. Bunun yerine yükleri hamallar taşıyor. Arazi çıplak olduğu gibi, etrafta yaşayanlar da birtakım barbar kabilelerdir. Bunlar, ermeni ve hıristiyan olduğunu söylediği halde, hepsi hırsız, hepsi eşkiyadır. Bunlar bizi de yolda durdurup hediye istediler. Bu hediye, buradan geçmenin vergisiymiş, daha doğrusu haracı.

Dört gün daha ilerledikten sonra Karadeniz sahilinde bir yere ulaştık. Kötü bir yolda güç bela yürüye yüreye Sürmene limanına vardık. Burası Trabzon'a bağlıydı. Sahil boyunca dağlık ve ormanlıktı. Kulübelerin birkaçı şuraya, birkaçı buraya serpilmiş, yani dağınıktı. Yollar o kadar kötüydü ki, yüklerimizi taşıyan bütün hayvanlarımızı kaybetmiştik.

17 Eylül günü Trabzon'a vardık. Fındık yüklü bir gemi İstanbul'a gidiyordu. Bu gemi daha önce, hava müsait olmadığı için, Trabzon'un altı mil batısında olan Platona'dan (Akçaabad) geri dönmüş. Biz hemen deniz yolculuğu için hazırlandık. Bir sandala binerek gemiye doğru ilerledik. Gemi, **Messer Nicolso Cojan** adlı bir kaptanın idaresindeydi. Kaptan bizi almağa razı olduğundan, hemen gemiye girdik.

Yirmibeş gün süren bir yolculuktan sonra İstanbul'a vardık.

İstanbul'a inişimizin tarihi 22 Ekim idi. Bundan sonra, Kefe'den gelen üç geminin Cenova'ya hareket edeceğini duyduk ve bunların biriyle memleketimize dönmek istedik.

4 Kasım günü İstanbul'dan hareket ettik. Aynı gün Gelibolu'ya vardık. Oradan pamuk balyaları aldıktan sonra Sakız'a doğru ilerledik.

16 Kasım günü Sakız'dan hareket ederek, 2 Aralık Cuma günü, Napoli ülkesinde bulunan Goeta'ya vardık. Orada beş gün kaldıktan sonra hareket etmek istedikse de, rüzgârın müsait olmaması sebebiyle, 22 Aralığa kadar Goeta'da kalmağa mecbur olduk. O gün oradan açıldıktan sonra bir fırtınaya yakalandık. Bu

fırtına bizi Korsika'ya sürükledi. Paskalyayı burada geçirdikten sonra tekrar hareket ettik. Fakat giderken yine kasırgayla karşılaşarak, Gumbin adlı bir limana sığındık. Cumartesi günü buradan hareket ettik ve, Veane limanına vardık.

1406 senesinin 3 Ocağında Cenevo'ya vasıl olduk. Cenova sahili altı fersah boyunca güzel bağ ve bahçeli evlerle doludur ve son derece hoştur. Çok kalabalık olan bu şehirde muhteşem saraylar vardır. Hemen her evde bir kule göze çarpıyordu.

Cenova'da birkaç gün kaldıktan sonra, kendisiyle işimiz olan **XIII. Benedict**'i görmek üzere Savona'ya gittik. Tekrar Cenova'ya döndük.

En sonunda, 1 Şubat Pazartesi günü **Berbero**'nun idaresindeki gemiyle Cenova'dan hareket ettik. Fakat yolculuğumuz sırasında yine fırtınalarla karşılaşıp birçok sıkıntıya uğradık. Ve ancak 7 Şubat günü Saint Lucar'da karaya ayak basarak Sevil'e doğru yola koyulduk.

Nihayet; 1406 senesi 22 Mart günü Elkalda Henerada'ya ulaşarak, orada, tâbii olduğumuz **Kral Hanri** ile görüştük [30].

30 Bu kitabın Madrid Millî Kütüphanesi'ndeki yazma nüshası burada biter. XV. miladi asırda yazılmıştır. Argote de Molina'nın nüshasında "Tanrıya şükür, Büyük Timur'un tarihi ile, Kral Hanry tarafından ona gönderilen İspanya elçilerinin seyahatnamesi, yolda tesadüf edilen mühim olayların ve hayret verici manzaraların hikâyesi böylece sona ermiştir. İlk defa olarak, Sevil'de, Andrea Piscioni evinde, 1582'de basılmıştır." diye bir yazı eklenmiştir.

Ruy Gonzàles de Clavijo

ANADOLU ORTA ASYA ve TİMUR

◆

Müslümanların İsyanya'da gerilediği, Bayezid'in Ankara savaşında Timur'a yenilmesinden sonra Osmanlı'nın batıya doğru ilerleyişinin durduğu, Anadolu'nun fetret dönemi kargaşasını yaşadığı, Timur'un Anadolu'nun bazı bölgeleri dışında bütün Ön Asya ve Orta Asya'da tam bir hakimiyet kurduğu dönem..

15. Yüzyılın başları.

İspanya Kralı Hanri'nin mâbeyincisi Clavijo, Kralın Timur'a gönderdiği ikinci elçilik heyetinin başındadır. Akdeniz'i ve Ege'yi deniz yoluyla geçer. Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul'a ulaşır. Bizans başkentinde aylarca kalarak şehrin saraylarını, mâbetlerini ziyaret eder, saray çevresinde yaşanan entrikalara tanık olur. Sonra deniz yoluyla Trabzon'a, oradan Erzincan ve Erzurum üzerinden İran'a geçer. İran'ın ve Orta Asya'nın Tebriz, Tahran, Nişabur, Tirmiz, Semerkand ve Buhara gibi büyük şehirlerini gezen İspanyol sefîri Timur'un saray ve otağlarında defalarca huzura kabul edilir.

Clavijo, güzergâhındaki bütün şehirleri ve nüfuz edebildiği kadarıyla siyasî durumu seyahatnâmesinde anlatır.

22 Mayıs 1403'te Cadis yakınlarındaki Santa Maria limanından başlayan yolculuğu 22 Mart 1406 tarihinde sona erer.

Batı seyahat literatürünün başlıca eserlerinden olan bu kitabın Türkiye'deki okuyucuya anlatacağı çok şey var.

37 100

ISBN 975 - 341 - 004 - 2